

ВАТАН **С**ОВЕТИМУ

МАХАЧКАЛА 1981

В А Т А Н
С О В Е Т И М У

АЛЬМАНАХ ТАТИ

Дагестанское книжное издательство
Махачкала 1981

ББК 84 ТАТ
ТАТ
И 37

Ватан Советиму. Альманах тати.— Махачкала:
Дагкнигоиздат, 1981—80 с.

И 37 Наша Советская Родина.

Наша Советская Родина. (Сборник татских писателей).

Э имисалине альманах дарафдет жуър-бежуьре тозе произведенигьой авторгьой тати: стихигьо, нхдилотгьо, очеркгьо ве статьягьо.

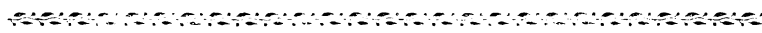
Э и альманах дефус зере оморетгьо произведенигьо гьисдуьт э товун жоборде одомигьой совети, бирорине дусди омбаремилетлуье хэлгьгьой Ватан иму, э товун энун одомигьо, комигьоки эшгьлуье бэхш вегирденуьт э вокурдеигьой коммунисти, гьовхо берденуьт эри шолуми ве дусди хэлгьгьой гьуьлом.

Э альманах гьемчуьн дарафдет овосунегьой хэлгьи, комигьоки нуьвуьсде оморет эз гофгьой мэггьлуьмлуье овосунечи, мэггьнихун Хьизгьвие Дадашев. Э у овосунегьо бирмунде омфрени пушотейне зиндегуни, эгьуьл, фегьм ве ниетгьой хэлгь.

ТАТ
ББК 84 ТАТ.

К $\frac{70303-171}{М 123 (03)-81}$ 80—81

© Дагкнигоиздат, 1981 г.

СТИХИГЪО

Бэглээ Авдалимов

МЕРЕ ШЕНДЕ МЕРА

Жейроне балай туь гьнсд э пушой чумме,
Шэггъей хэндейтуь дери э гушме,
Мебош бейбофо, э туь имидуьм ме,
Минетуьм э туь, ёр, мере шенде мера.

Э доре шовглой туь бисдори дургу,
Туь хогьин бисдори, гьисдуьмгеш дусдтуь,
Э дерд деруьм, жейлеюм эз туь,
Минетуьм э туь, ёр, мере шенде мера.

Лепуьргьой дерьёгь giroшдуьт эз серме,
Муйгьойме сипини, жендекме хэсде,
Хьэсротуьм эри туь, э тегьер тешне,
Минетуьм э туь, ёр, мере шенде мера.

Э товуши менг, э рачи гъуьзуьлгуьл,
Рафди эз пушойме э тегьер эн гуьл,
Хьэрой сохдум, бисдорум билбул,
Минетуьм э туь, ёр, мере шенде мера.

Шимшуьн Сафанов

СЕБЭХЬ ОКТАБРЬ

Зуьгбелуье себэхь, себэхь азади,
Дорейгьо инсоне герми ве товуш,
Хилос сохди мозоле эз зулмоти,
Гьер куьнж вилеет бисдо яравуьш.

Гьирмиш бисдоруьт зенжилгьой Сибири,
Себэхь туь до имурé хуьроми васалгьо,
Э гьер куьнж хори лов бисдо шори,
Пуьмуьрлугъ гуьл доруьт гьэмлуье салгьо.

Хуьроми винируьт бебегьой есири,
Тевесер борж бердуьт эри азади,
Э гуьллуь богъ чаруьсд улкей гьэзизи,
Бисдо гьэлемгир эри шолуми.

Эй бирé э гьуьлом дусди-бирори,
Эй азади овлодгьой эн жофон,

Туй Октябрь, бирей сегьер **гъовхой**,
Вокурдей рэхь э дохьоргьой садсали.

Изму себэхьтуй гІэлемэ тик гирде
Э гьер куьнж хори ригаз фуьрсоре,
Эй милетгьо хилосире оворде,
Овлодгьо гьич эй недире бедире.

МИГЕРДУНУМ

Гьетте васал оmore
Э дуьлме ёр офдоре,
Гьетте гуьлгьо лов бире
Зиёд сохде эшгь дуьле.

Гьербой э вэхд васали
Шори ловгьой севгили,
У гьисд эйме дуьлхоши
Ве имиди муьгьбети.

Э гьэд богьчей васали
Дуьлшор бире мигешдим,

Гуьлгьо хэбер биреки
Имуш бэхдлуь мибошим.

Деврон иму чуй рачи,
Согь гІуьмуьре эшгь доре,
Ёрмеш гьечу гуьгчеги,
Э девр гуьре пой норе.

Унегуьре ме уре
Гье миhoюм эз дуьли,
Э сер сине ме туьре
Мигердунум, севгили.

Яков Ильягуев

МУГЬОЕТ БОШ

Туй, инсон, эз гьемме гужлуьни,
Тегьер догьгьо гьувотлуьни,
Рэхь чойгьоре дегиш сохде,
Э хуьшге хоригьо жун дешенде.

Очор хори э дес туь дери,
Эй гьер куьнж ю сэхьниш туьни.
Мегьилит ишму, хэлггьо, дуборе
Дуьшменгьой шолуми сохут
ловгьоре.

Инсон гьэрхунди эри дануьсде,
Эз беди гьербой дур поисде,
Хубиш, зобуниш э дес туь дери,
Шолуми дошде — игиде кори.

Туй инсон биё боши мугьоем,
Мозол хорире дори саламет,
Девр иму хуби — бошим бэхдевер
Эри зигьисде дуьлшор тевесер.

Беньямин Сафанов

УНГ АВРОРА

Э сер догьгьой эн гІээзизи
Асму бегьем дегирдебу.
Гьеми думон, гьем торьки,
Ригаз чуьшме веде небу.
Кемер дуйгьэд мигешд догьлуь,
Э у гужгьо омбар вебу.
Эз сегьери те торьки
Беде зэхьмет у микеши.
Шимшил эн ёд сэхд мираси,
Омбаргьоре у нисд сохди,
Эзунигьо омбар бирет,

Бедигьоре гье овордет.
Догьлуь ники гьич нивини,
Гьэмлуь бу хьэрмэхь рузи.
Кукгьой догьгьо бесде бируьт,
Буховуьто зенг мисохдуьт.
Гьем падшоьгьо, гьеми бегьго
Ве гьемиге ёде шоьгьо
Мизе гьэмчил эз кемергьо,
Бирахьмие зэхме мено.
Мисохд талаш невомунде
Жофой гьуьлгьой догьлуьгьоре,

Миберд есир гуьзелгьоре,
 Куьшде муьгьбет дуьл ишуре.
 Азадире миxосд догьго,
 У бу метлеб эн догьлуьго,
 Эй энү михундуьт мэгни,
 Дердлуь бире эз сигьмиши.
 Чешмегьореш вонсдембу
 Эз сигьмиши хилос бошу,
 Э ён хэненуь гIэили
 Ненуь-ненем э хундеки,
 Ловой деде энжэгь у бу,
 Овлодгьой ю муьрскеш небу.
 Михьтож бируьт эй азади
 Буьлдуьрчингьой богьгьой догьи,
 Мугьум ишу бу заруьнжи,
 Гирьелуь бу сес эн мэгни.
 Туп Аврора сэхд расире,
 Унг ю омо э догьгойме,
 ШэгIмеле дегесире,
 Товуш фуьрсо эри хэлгьме.

Чешмей билогь очмиш бисдо,
 Чиртик шендуьт гIов билогьгьо,
 Ведиромо э мейдузи
 Эри рафде э рэхь дузи.
 Бердуьт гьовхо эй азади,
 Бирор еки бире угьо,
 Вэхуьшд э пой кукгьой догьго,
 Нетерсире эз четини.
 ГIэтош эн дуьл лап гужлуь бу,
 Э дуьшме рэхьм нис бердембу,
 Энжэгь метлеб бу бесгьуни,
 Тевесере руз хилоси.
 Унг Аврора гьувоти до,
 Дур поисдуьт гьоеингьо,
 Эз пушой рэхь эн догьлуьгьо
 Пиш бисдоруьт селт думонгьо.
 Унг Аврора эдей гешде
 Э сер догьгьой Догьистуйме,
 Гьувот доре суймуьргьгьоре
 Э буьлуьнди эй пар зере.

ЭНЖЭГЪ ГIОВ ЧЕШМЕИ

Эз гIэили гIов чешмен
 Мидо дедей гьер вэхд мере,
 Дуриш буге билогь «Микри»,
 Овурдембу гIов энуре.
 Нидениши э хиники
 Ве э гьизгьин гьеминони,
 Мирафд экин энү чешме,
 Э кул мибесд у совуре,
 Чуь четиниш у кешире,
 Мидо мере гIов чешмере.
 Ве кейки ме келе бире,
 Хэёл сохдум э рэхь рафде,
 Рэхь сохдеки дедей мере,
 Гуфди, доре несигIэте:
 «Бура рэхь ник, гIээзизиме,
 Фурмуш месох гоф дедере,
 Э коминжош бисдориге,
 Энжэгь гьенж туь гIов чешмере.

Хуьрмет юре гьер вэхд туь ги,
 Бигьил дуьл туьш темиз бошу,
 Темизию гьэдерсуьзи.
 Чуьтар гьисдге гIовгьой энү,
 Тегьер кешон гьисдгьо чешме,
 Гьечу темиз дор дуьл туьре.
 Эз хиники ве кешони
 Терсире гьич гьерек нисди,
 Эгер кешон муьхькем гьисдге,
 Гьоим уре туь дошдиге,
 Екиш уре хуьрд нисоху,
 Гьеммише у темиз мифу».

Дошденуьм ме чуьн мноре
 НесигIэт эн дедей мере,
 Хурденуьм ме энжэгь гIове
 Эз чешмей эн сигьде хэлгьме,
 Комики гьич ниварасуь,
 Мере гьувот гьер вэхд мидуь.

БЭХД ИМУ ГЬЕЧУ БИРИ

Гуш дорит чуьнтайгьойме!
 Бэхд иму бири гьечу!
 Четин гьисди эй Ватанме,
 Дердлуь бири дуьлгьой иму.
 Гьисмет иму неофдори
 Э гьовхогьо эри бире,
 Эри Ватан жуне норе,
 Нефес дурей эн баруте
 Некешири чуьнтайгьойме.
 Оммо иму, чин вегирде,
 Мидарафдим э гьэд зими,

Мидурундим невомунде,
 Эз торики те торики.
 Кем хурдеймгеш, гьэйгьу нисди,
 Э Ватан сохдейм кумеки.
 Бэхд иму гьечу бири!
 Эз гIэили бирейм келе,
 Небригеш гьич жовони,
 Норейм э раф книгьгоре,
 Кечуьк ве чин э дес гирде,
 Дуз поисдейм э гьэд десе,
 Бугеш лап сар гьеле бале.

Бэхд иму гьечу бири!
Дениширейм э гузети,
Э оморей эн хэбергьо,
Лап дердлуь бу кимигьо,
Кимигьойге шорлуь бируьт,
Имидире миовурдуьт.

Бэхд иму гьечу бири!
Кейки Ватан бесгьун дори,
Шори сахди дуьлгьой иму,
У шорире гьэдер небу,
Беде дуьшмен эн хориму,
Кейки сатмо офдоребу.

Бэхд иму гьечу бири!
Эй поисде э гьэриби
Э сер гьоврей эн бебегьо,
Эй азади жун норетгьо.
Иму унжо негирисдейм,
Гьэрсгьо тигьи гьич несохдейм,
Эрклуьиму звере бисдо,
Норетгеш жуне угьо, ^
Тигьи сохде хун ишуре,
Овурдет шолумире
Эри гьемме дусдохогьо,
Динже жофо кешуьт угьо.

Бэхд иму гьечу бири!
Э вэхд жофой оводунси
Веровундейм, зинде сохде
Вачарунде шегьбергьоре.
Э зир гьэлем эн гьэзизи
Дорейм шовгьо эри дузи,
Эз гьэзизе Ватан хуьшде
Гьич вэхд жейле эй небире.

Бэхд иму гьечу бири!
Чумгьойму лап омбар дири
Дердгьо-гьэмгьой инсонгьоре,
Гьэзизетгьой эн элгьоре,
Гьемме иму дирегьоре
Э овлодгьо эй расунде.
Бигьил угьо уьгь бошут,
Дуьшменгьоре зу шинохут.

Бэхд иму гьечу бири!
Э дуьл иму эшгь офдори
Эй венуьшде э ракетгьо,
Сейлон зере э согь дуьньгь,
Э пардуьшгьо эй веноре
Руьхь азади, шолумире,
Гьэлем дусди-бирорире
Э гьер куйнж шар эй расунде.

ГЬЕР ТОЗЕ САЛ

Тозе сал Гуьмуьриму,
Жуьргьэтлуь пое норе,
Оморени экин иму,
Гьер сал туь гьечи оморей.
Жонлуь, жовон божоренлуь,
Э дуьлгьойму эшгь венгесде.

Гешдей гуйге э сер догьгьо,
Э сер чойгьо нуькерегьо,
Э гьэд богьгьо ве зимигьо.
Эз сип-сипи гьисдгьо гуьлгьо
Туь угьоре вараюндей
Ве гьемиге гьувот дорей.

Тозе гьувот эй согь сали,
Угьо овгьот эн Ватани,
Эй шоре руз эн шолуми,
Бигьил бошу деш гьюшири,
Гьеми бее, гьеми герми
Улкей мере герекини.

Эз нефес туь эшгь вегирде
Више, богьгьо хисиренуьт,
Бегьере эй зиьд сохде,
Песде эз хов вэхишденуьт
Гермире туь овурденге
Увэхд, кейки герекиге.

Верф оморей лепе-лепе
Гьер инсоне гьувот доре,
Е нишоне эри гьинше
Эри Ватан у эз хуьшде,
Никидори эрц гешде,
Дуьшменире недануьшде.

Миьри туь ворущгьореш —
Нофугьогьой мэхьсуьлгьореш,
Уьшуьгьменде офдонреш,
Гужлуь гьисдгьо ригагьореш,
Бу гуьфдире ковре асму,
Шевгьош бошут астаралуь.

Гьер тозе сал зиьд сохде
Гуьмуьргьой эн инсонире
Ве угьоре вараюнде,
Ранг хуьшдере жейле доре,
Чуьнки уни зиьдсохи
Гьирошдигьо сал жофон.

Муьгьбетеш туь гьувот доре,
Диеш эшгьлуь муьхкем сохде,
Тозе муьгьбет ве хосден
Ве гьемиге синемини
Эй гьер инсон келе хори
Гьисди гьер сал эн гуьмуьри.

Синемши гҮумуьрире
Нике дуьлгьо бесгьун доре,
Гьонунгьой эн зиндегун
Э у дуьлгьо бире муьди,
Гьер тозе сал эй энугьо
Овурдени тозе бэхшгьо.

Ой, инсонгьой келе хори,
Бошит сэхьиб сал гҮумуьри,
Гьер оmore тозе сале
Вараюнит диеш рачте,
Овлодгьойму бэхдлуь бире,
Дануьт гьимет эн муьгьбете.

БОШИТ УЕГЬ

(монолог)

Ме не туьни келе бирейм эеки,
Мивозирим возилегьой гирдеки,
Э школеш гьердуьеки мирафдим,
Э ён е парт нуьшде нубо михундим.
Эз дерс дорей зугьун немци вирихде,
Мирафдим эй довгӀолегьо возире.
Песде гьердуь миварафдим э догьгьо,
Эже гьясдуьт чешмелуье билогьгьо.
Кейки бисдо келе довгӀой гҮуьломи,
Дуьшме омо э сер хори Ватани,
Бебегьойму гьердуьеки рафденуьт,
Гьэршуй дуьшме угьо гьовхо берденуьт.
Бебегьойму э рафдеки э довгӀо
Эй иму норебируьт несигӀэгьо:
«Эдейм рафде, гьэршуй дуьшме женг берде,
Эз хок Ватан дуьшменгьоре нисд сохде.
Бош, хэлефме, хок Ватане дошдегор,
Гуьзет юре зиёд сохде, нягегь дор,
Небу боши туь хуьшденхогь, текебур,
Эз жэгӀмиет ве эз дусдгьо мебош дур.»
Сер гьуз гирде, жугьоб дори увэхди:
«Бош туь, бебе, э гоф ферзенд имиди,
Гьер тикелей хок Ватане гӀээзизи
Мидорум ме те э рагме хун дери.
Боворинлуь бура борж бер дуьшмере,
Эй кешире эжигей туь жофоре,
Карасдире э дес гирде мипоюм,
Э гьэд десде номус туьре мидорум.»
Эже рафдуьт возилегьой гӀээли,
Эже мундуьт книг-дефдер школеи,
Карасди кор эжигешу вегирде,
Тегьер эн мерд э гьэд десде поисде,
Микеширим ме не туьни жофоре,
Токи Ватан бесгьун дуьгу дуьшмере.
Э и тегьер бирейм иму зу келе,
Жовониреш э чум хуьшде недире,
Вероморейм гьердуьеки э догьгьо,
ГӀов гьенжирейм эз зуьм-зуьме билогьгьо.
Бесгьун доруьт дуьшменгьоре игидгьо,
Э лулей ю дуьшме офдо э сатмо,
Варасд довгӀо, омо рузгьой шолуми,
Зиндегун бисдо диеш хуьроми.
Невогошдет бебегьойму э хуне,
Норет жуне, гӀээзиз дошде Ватане.
Тегьер игид э мейдуь женг офдорет,
Хун хуьшдере э хок Ватан декирдет.

Ватан---Деде гьони бири деш гужлуь,
Хэлгъгьой глуьлом э у гьисди имидлуь,
У гьисд глэлем азади эн милетгьо,
Глэлем гьовхой эн шолуми ве жофо.
Нишонбирму эй бирори ве дусди,
Инсоньети зигъуь гуфре э динжи.

Чуьтам эхи бисдори туь текебур,
Туф дешенди э хьюьрметтуь, биобур,
Э хок Ватан туь биномус бисдори,
Гьечи асант уре эхи пой зери.
Эз жергей эн одомигьо вирихде,
Э хушхургьо рафди эри сер зере.
Поисди туь э жергей эн дуьшменгьо,
Гьэршуй коми гьовхо берди бебегьо,
Дани гуфре э хуше руз зигьисде,
Гьувот гьуле э жофо гьич недоре.
Чуьтам эхи фурмуш сохди шовгГоре,
Четине руз дорейгьо туь бебере?
Чуьтам эхи фурмуш сохди туь нуне
Ве гьемиге шир эн Деде-Ватане?
Э хуц бешеш туьре хьюьрмет небисдо,
Гьоврей энущ эз ёр фурмуш селт бисдо.
Чуьтам эхи э ён екй зигьисде,
Недануьсдем ме дуьл туьре дуз хунде?
Ингъэде сал гуйге дуьлхогь туь бирей,
Лигъоб дусди э сифет туь венорей?!
Чуьтам эхи жансуьзире недире,
Бовор сохдем э чуьнтуьни нефое?
Э с жерге гьердуьеки-гешдеки,
Хьисоб сохдем туьш гьисд гуфре одоми?!
Чуьтам эхи недануьсдем винире,
Зедей глэзор э гъэд дуьл туь расире,
Дануьсд уре тегьер эн куьрм венжире
Ве чарунде уре э селт пусире?
Пусире дуьл нисе бире гьич муьхькем,
Эй энущ нисд гьич е чоре ве мелхъэм,
Ужире дуьл зу мофдону э желе.
Гьич недире куьнд бирей глэжеле.
Э эзуни нисе бире ихьдибор,
Дуьшимеш э у нисе сохде де бовор.
Увэхди у кеширени пешмуни,
Дануьсденге чуьни гьимет хогьини.
Хуьшденхогьни венгесдени э чоле,
Эз комики хилос екинш нис бирё

Дие эйчуь сохде минет туь изму.
Ватан эйтуь, соки гене кумек бу,
Рихундени гьони тэхьле глэрсгьоре,
Гуфдире, ки пешму бирей гуфдире?
Эйчуь фикир несохди туь увэхди,
Э гоф дуьшме имид бесде, рафдеки?
Дануьсденуьм де рэхьиге нисд туьре,
Энжэгь нуькер биё боши эй дуьшме.
Нисдигея гьич туьре дие биёвгьо,
Мегешд кумек туь эз гьэриш эн-дусдгьо,
Эриму туь гьони гьисди биригьо,
Селт сэхд бирет э пушойтуь гьопугьо.

Э чуйнтуьни текебургьо нисд бовор,
Ниданим гыч дие сохде ихьдибор.
Куьрм денуьгьо мейво гІэзор лов сохде,
Уре нибу э гъэд эн богъ дегьиште,
У мейвогьо эз луйге зу офдоре,
Увэхди дор темиз ве соф селт бире,
Увэхди у зурбо диеш гужлуьни,
Юклуь бире буле бегьер дорени.

Кейки э эвр гІэзор эдей гешдени,
Кемгъувотиш гысдиге у терслуьни,
Бошит уёгь одомигьой эн хори,
Куьрм гІэзоре эй шинохде эз дури,
Шенит дерму э гьер луйгей богъ иму,
Бигьил куьрмгьо селт эз доргьо нисд бошут.

Зоя Семендуева

БОШ КҮМЕК

Гогъ гьеминуьт, гогъ хуьършлуь
Пире Каспий, шаргьой туь.
Дуьл шогьире эшгъ доре,
Угьо зенде мугъуме.

Бисдоригеш лап гьемин,
Небу бурай э хифлет,

Бош гъэреул ве кумек
Эри динжи вилеет.

Бигьил гьер вэхд шаргьой туь
Зендуьт раче мугъумгьо,
Бисдоруьтгеш лап хуьършлуь,
Бошут кумек инсонгьо.

ЧУЬ ГЫШДЕЙ?

Эдет рафденуьт рузгьо
Непонсде пушово,
Дениш гьери туь тигъэт,
Чуь офдори э гьисмет?

Мибу ужуьр зигьисде
Ве рафде гыч небире.

Чуьни дие мэгІэно
Эн зигьисдей инсонгьо.

Омонети, нишоне
Эге селт туь негьишдей,
Увэхди нум инсоне
Э негьогьи гердундей.

Хъэвесуьруьт Гилядова

ДОГЬИСТУ

Дусд хосденуьм туьре ме эз гІэили,
Тегьер деде эй ферзэндгьо туь гьисди.
Э богъ, зими догьгьой туь геймиши,
Мержлугьгьойтуь вараюдет чуьн холи.

Суьмуьргъушгьо жевлон зере э догьгьо,
Пар зеренуьт э сер хуше ейлогьгьо,
Серини гІов чешмелуье билогьгьо,
Шенденуьтгьо кешонлуье чиртикгьо.

Чуьн хэнемуй бирей, Ватан, эриме,
Ненуй хунде, веровундей туь мере,

Гьеммишегьо дузе рэхъэ бирмунде,
Тегьер деде несигГэтгьо туь доре.

Бенди э туь гьеммишелуьг гьуьмуьрме,
Туьсуьз рузиш торик мибу эриме.
Оморуйтгеш шуршурлуье ворущгьо,
Бисдоруйтгеш лап гужлуье кулоькгьо,
Эз туь жейле гьич йибошум, Догъисту,
Гьемишелуьг овлод туьнуьм, Догъисту.

БОШИМ ХЬЭРМЭХЬ

Рачи туьре гьэдер нисди,
Ошугь бирем э туь гуьзел,
Чуьн астара туь товуши,
Э гьуьзуьлгуьл бирей бемзер.
Сиегье хол эн гьутине
Э нэхуьч гуьл ухшеши,

Дуьл мере гIэниж гирде,
Гуйге э бенд у бесди.
Эри муьгьбет рэхъ очугъи
Мера севгил дур эз ме,
Бош туь кумек эшгь жовони,
Бире хьэрмэхь гьуьмуьрме.

Михаил Гаврилов

РУЗГЬОЙ ГЬУЬМУЬР

Чуьшме гене пэхъни бисдо
Е гилейгеш э гьэл догъгьо,
Эй гьемейму нишон гьишде,
Руз гьуьмуьре берд пушово.

Э чуьжире ризгьоревоз
Пур бисдо бу верэгь рузме?
Э коми бэхш хуьшдеревоз
Уре э рэхъ декирдум ме?

Войгеймени эзу муну,
Гьелбетте, хубс едигор.

Келе ниет эн дуьли у,
ТэгIрифменди бугьо рузгор.

Нигьилуьм рузгьой гьуьмуьре,
Парс гирде, зере гирорут.
Желд мисохум жофой мере,
Рузгьой гьуьмуьр гьич немурьут.

Эшгь ди диеш дилег эн дуьл,
Э бэхс жофо эй биьгьо,
Бош гьуьзетлуь гьер руз гьуьмуьр,
Берде мере гье пушово.

ДУЬ Э СЕР ЕКИ

Гуьл э сер гуьл — келе десде.
Гоф э сер гоф — дестон бесде.
Дор э ён дор — хэсде више.
Эз гьум бире согъэ шише.

Душ э ён душ, э бирори,
Дес э сер дес — деш гьувоти.
Гьэлхэнд еки бирейм иму,
Дес гьовоги, виним изму!

Яшор Мошияхов

ПЕШМУНИ

Гьеммише дузире нис бире дире,
Э вэхд ю нис дануьсденим гьэдуьр екире,
Гьэдуьр согьгоре, нечоьг биренки,
Гьэдуьр чумгьоймуре, тори диренки,
Гьэдуьр дусдгоре, дусдсуьз мунденки,

Эйчуь дануьсденим, нисд хэбер мере,
Эз куьнди хубгьоре нис бире дире.

НИСД ГУМОН

Эри гьисмет иму дие нисд гумон,
Гирошде рузгьоре месох шуморуш,
Туй эз асмуйме е шев гьеминон
Хьэсрот тигьи сохдей, э тегьер воруш.

У шев биренгьине жесд эз чумгьойме,
Эз у шев ме фэгьир бисдорум гуьлме
Элег вегирди рэхьгьо-жилгьэре,
Эритуь вой зере етима дуьлме.

Борис Ханукаев

ХУШБЭХДЛУЬ

Эри дуьлгьо бугьо соймиш
Нисд эз муьгьбет бугьо гьичиш,
Муьгьбет мозол оворде,
Дуьлгьо гье мэгьни хунде.

Сервори:
Муьгьбетме, туй оmore,
Бирем ме лап хушбэхдлуь,
Э туй соймиш ме бире,
Бирем бэхдлуь — мозоллуь.

Эри дуьлгьо бугьо соймиш
Нисд эз муьгьбет бугьо гьичиш
Эз муьгьбетме гьисдуьм рази,
У гьисд эн ме согьгуьмуьри.

Сервори:
Муьгьбетме, туй оmore,
Бирем ме лап хушбэхдлуь,
Э туй соймиш ме бире,
Бирем бэхдлуь — мозоллуь.

ВЭХД

Рафде рузгьо гьемме фурмуш небири,
Едигоруьт эйму хуби, зобуни.
Шоре рузгьош ченди-чендигьо бири,
Ярай бедиш кими вэхдгьо дорд дори.

Дануьсденуьм: вэхд э гьуш ухшеш зере,
Пар зерени, тегьер гьуногь оmore,
Е гьэнет ю гьэрсгьоймуре покурде,
Екиге — шори-ники оворде.

Лазарь Амиров

ЭРИ ЧУЪНТОЙГЬОЙМЕ

Эдейт рафде э तरीки
Эз гьэриш эн мерге више,
Сохут гуьфре эрк эрхэгьо
Эз гуьзетлуь гьисдгьо коргьо.

Э биёвгьо вэхд инсонгьо
Бошут гуьфре мозоллуьгьо,
Бурранит дохьорире
Невомунде, непоисде.

Гуфдиренит дуй эз еки:
«Мибу инжо тозе шегьер».
Эз гъэд зузей эн кулоки
Оморени сес эн мотор.

Мибу шегьер имидлуьнуьт,
Э гоф ишму — боворинит,
Чуьнки ишму метлеблунит
Ве гьемйге божеренит.

Имидики мивокунит,
Дергъой завод, фабригъоре,
Э гьеммейму мибурмунит
Софой жофой гъулгъошмуре.

Ишму метлеб э дуьл дери
Игидигъо бирмунденит,
Гирошденит эз зулмоти
Экин чуьшме пар зеренит.

ГУЪЛГЪОЙ УЛКЕЙМЕ

Омбар дирем ме гуьлгъоре,
Дуй эз еки рачтегъоре.
Гъуьзуьлгуьлгъо, сусенгуьлгъо,
Хушбуй рихъон доренуьтгъо.
Оммо эйме лап бугъолуь

Гъисдуьт гуьлгъой эн Догъисту.
Бугъолуьш гъисд угъо эйме
Ве эз гьеммеш лап гъээзит,
Чуьнки угъо вероморет
Э улкейме келе бирет.

МОЗОЛ ЗИНДЕГУНИ

Экин гъисмет одомигъо
Гъэйгъусуьз биреним иму,
Инсофсуьзи кими вэхдгъо
Бирмунденим э гьеммешу.
Энжэгъ увэхд гъечи бире,
Кейки э дуьл ниет неде,
Кейки корсуьз иму бире,
Гушесурим э гьер жиге.

Оммо иму муьхшулимге
Э кор жофо непоисде,
Гъисдгъо мозол зиндегуни,
Келе шори эн гъуьмуьри,
Иму увэхд гъовхоберим
Эри гъисмет одомигъо,
Гъэйгъусуьзиш иму нисдим
Ве гьемйге гушесургъо.

СОГЪБОШИ УРУСИЕТ

Э гъевели гъич ниверов гуж иму,
Гирошдере вогордундеш ниданим,
Эзир эн дор поисдеки гьердуьйму,
Гъем дуьлпесо ве гъем терслуь биреним.
Э тараф эн больницыи чумгъойму,
Эдейм дире пенжерегъо, гъушгъоре.
Ники вери э сифетгъой дусдгъойму,
Овурденим э ёр иму угъоре.
Шевгъо-рузгъо э динжи гъич ненуьшде,
Гъовхо бердет эй дур сохде уьлуьме,
Вэхизунут мере э пой соф сохде,
Дануьм дире гене товуш чуьшмере,
Зимигъоре хори хурек дорени,
Э зверсёр вегъо келе асмуре
Ве гъуьмуьре, коми чуьн чой рафдени
Гъе пушово, непуьрсире эз екиш,
Э шохъонгум у имуре бердени,
Гъе белкине овурд расунд э пириш,
Чуьнки гъисди келе ниет инсони,
Дод биржунде нуне дануьм винире,
Дануьм гирде э бенд десдей гуьлгъоре,
Бэхш дуьм туьре, согъбошире гуфдире
Эз Урусие, гъээзит гъисдгъо Ватанме,
Туьре жеррахъ у офири эриме.

ДИРЕНУЪМ

Кейки рузе дегиш сохде,
Эжигей ю шев оmore,
Астарагъо мэгIни хунде,
Зури рафде гIов нуькере,
Шэхшэхэй ю мугъум зере,
Эз догъ тигъи бире-бире.

Диренуъм ме э дур гьисдгъо
Товушлуье ниге менге,
Ригагъою, чуьн журкумгъо,
Э лой Сулак эдет рафде.

Хэсде доргъо э више де,
Куьнд поисдет дуй эз еки,

Тэхнолегъо инжигеют,
Поисдетгъо э тек-теки.

Луьегешу пэхъни сохдет
Сигъэ жергей гъээмегъоре,
Туристгъошки жуьфд поисдет,
Гьеммееки денишире.

Э дур гьисдгъо астарагъо,
Э шэхшэхэй чой эн догъи,
Э ховелуь гьисдгъо гъоьо
Ве гиргине менг зуьм-зуьми.

Эз зугъун уруси тержуьме сохди
Беньямин Сафанов

ИХДИЛОТГЬО

Хьызгыл Авшалумов

МЭХСЕРЕЕ НОВЕЛЛАГЬО Э ТОВУН ШИМИ ДЕРБЕНДИ

ГУСБЕНД ЭРИ МЕЖЛУЫС

Нум эн келси невей эн Шими нум эн бебей эн келедешу бу' Уне-гуьре зен Шими кели невей хуышдере эз гьеме омбар хосдембу, чорей эну мибисдоге, уре э дуыл — жигер хуышде мидоно эз глэзизи. Гьич хотур энуре эри е кориш нисе гьишдембу. Невей хуышдере у гьемише э нум юревоз огол нисе зерембу, уре у «Бебеле» гуфдирембу. Гьечи э хуне, э хьэйт—мэхьэлеш уре огол зерембируйт, гуйге гье эз бинеден ижире нум бу невере.

Оммо эз «Бебелей» эн келедедей екиш шор небу эз хуышдени келедедей бэггэй: у лап усол хундембу, э школа духделегьоре гьэгьри—инжимиш сохдембу, лентгьо, муйгьой энугьоре кеширембу, не э гоф учительгьо, не э гоф бебе — деде нисе дениширембу, эз пэхьинки папрусиш кеширембу, шохьонгумгьо э жигей нуышде э хуне, нубогьой хуышдере хьозур сохде, те нимешевгьо э кучегьо домундебу рафде. Шими енебуге бебей эн кук эз коргьой эну омбар глоси бире, сер мигирдуйтге Бебелере эри дэгно зере, куфде, гьелебуле доре уре, зен Шими гье усэглэт э песой невей хуышде медиромо, нигьишд екиреш э у дес зере, «гьэгьри сохде» уре.

Гьечи сикелуь, эз сери—вери хуышдее одоми, тембел, надан эдембу келе бире Бебелей эн келедедей.

Эхириш, чутариш гири э нимелитиревоз у школаре верасденки, Шими эри хуышде теслих сохд Бебелере э ки хуышде эри берде э колхоз эри кор сохде, э жофо хуте сохде. Оммо и коре дануьсдуйтки зен Шими, не глэруьс эну — дедей эн Бебеле, зэхьлевежэгэ хуно бисдорут.

— Туьре воисдени, глэилме туьре хуно гьемише бил зенуь?! — э хуьршевоз мугу глэруьс Шими — дедей эн Бебеле эз мердхуьсуьр хуышде.— Ме муьрдуймгеш нигьилуьм глэилмере э гурунде кор дешенд.

Шимире омбар гьэгьр омо эз гофгьо не хуьрш эн глэруьс хуышде. Оммо у сабур сохд, сер гуьрд э хомуширевоз эри варасунде э угьо, ки эри инсон гьер жире жофо верзиренини, обурлуьини, гьемчун жофой эн ранжбер, богьдор. Ини, меселен, ю, хуышдени Шими. У колхозчи гьисдигеш, хуьрметлуье одомини. Ченд бо у э Масков бэхшегир эн сельско-выставка бири, сирот энугьейсэглэтиш э «Тэхдей глуьзети» вери. Песде, эгнер, жогьиле одомигьо, чуьн Бебеленгьо жовонгьо жигей эн чуь Шимини келе мердгьо — колхозчигьоре негирдуйтге, кор мэхьсуьли, богьри несохдуйтге, песде ки минкору, меровуну тэхуьл, емши, хьэвуьж, ки миденуьшуь э молгьэре, ки мибу ширдуйш, чупон, нэхирчи?..

— Песде ме у кореш фикир сохденуьм,— мугу эз угьо Шими.— Бебелере не божоренини эри хунде, не дуыл энугье вери э сер хунден. Эз и ижире куьте, нимелите, войгесуьзе одомигьоре хунде, угьоре диплом доре, эри хуьккуьмет, эри кор, эз зарал бэггэй песде, е хьйр нисе бире.

Глэруьс Шими не зен ю э гофгьой Шими гуш невоноруйт. Глэруьс Шими — дедей эн Бебеле берд уре э е шегьериге, э ченд жире фендгьоглэмелгьоревоз гьэрез дешенд э техникум.

Оммо с се мегыиш бегьем негиросд эз Бебеле э техникум хундеч, е руз эзу омо э сер Шими ижире телеграмма:

«Келебел Коргьо шифи... Эн ме гьеме «дувойкагьои». Терсиренуым мере медекинуът. Зу-зу веги эз хуне е сову хубе шороб не е гусбенде, инжо е хубе межлуэ сохум, герек гьисдигьо одомигьоре огол зенуым э гьуногьлугьы, эри знугьо кобобгьо-шашлыкгьо сохум... Бебеле».

Гьетте ижире телеграмма оmore эз Бебеле, зен Шими не глэруэс ю э хуне е келе жевгь-шивен сохдут, гуйге э хуне одоми муьрдиге. Угьо хьэлово бисдорут э Шими дир несохде вегируэ э хуьшдеревоз е сову шоробе, гусбенде эз говду, буравгу э ки неве.

Чорей Шими небире, у е сову шоробе э кемер хуьшде бесде, чоггэ гусбенде эз расе гирде, омо э воззол. Уре нимд бу-эри гусбенд билет вегирде, уре э «ешик сеги» эн вогун эри доноре. Оммо Шими э воззол оmoreбуго възгдо гьемини мошин поисдебу. Энжэгь дуй-се минут мундебу те мошин э рэхь офдоре. Шими терсире, ки те у э очередь поисде, билет вегирде эри хуьшде не эри гусбенд, мошин э рэхь мофдону, у расаре сэхд кешире-кешире, э сер эн гусбенд хьэрой вегирде-вегирде, уре э тепукьевоз зере-зере, видов-видов омо э ки вогун. Оммо, гье и туьтем гусбенд э нэхьси офдоре, эдембу песово кешире берде Шимири. Шими уре э гужевоз э вогун э венореки, зен — коидуктор, э хуьршевоз оmore э сер эн, пушой Шимири ведабурра, мугу:

— Эй келе мерд, туь чуй сохде? Эже кешире деберде туь гусбенде? Инжо эритуь глэребе нисди, инжо вогуни?..

Шими э гужевоз сэхд гирде гусбенде, воисдембу уре гую э и зен— коидуктор э хуби-хоширевоз; э товун гусбенд, еглни, гуфдиренитге, холисе гусбенд энэ эдее э техникум «хунде», и гусбенд эри межлуэси, кобоби... Оммо гьетте Шими лэглэре вокурде и гофе эри гуфдире, нэхьсе гусбенд, диренге ки, Шими юре сэхд гуьрди, рэхьо нисе доре, у диеш туьндлемиш бире, гьечи э е келе зарбевоз суьрг зе эз зюфруй шуггьэм эн Шими. Шими е келе ноле зере, бурра кутукире хуно офдо э сер кемер. Совуй шороб, бомб лов бугьоре хуно, э е сесевоз хуьрд, луггэ-луггэ бисдо. Гусбенд э расевоз гье и туьтем мэглэ-зере-зере видовуд чоппгуне хуно, вирихд эз дес сэхьиб хуьшде.

Шими вэхуьшд э пой, гьемей ю тар—билесумол э шоробевоз. Эзу гьейсэглэт эз вокурде челег шороби буй оморенигьоре хуно, гьечи буй шороб оmoreмбу. Гьечи видов-видов у эз воззол, хэлггэ э мэхьтели гьишде, вогошдени э хуне. У гьетте оmore, ебо дарафдени э говду. Диренге, ки гусбенд э говду недери, у тере-тэглди, дуьле-дэггэдггэ видовусде оморени э почта, гьишдени нуьвуьсде духдере—телеграфисткаре эз нуиней хуьшде ижире телеграмма.

«Бебеле! Коргьо шифи... Совуй шороб,—э хэре мазалайтуь расо у—хуьрд, сове-сов бири, гусбендиш оmore бири вирихди эз рэхь, нисе дануьсденуьм э же вир-сур бириге. Туьш сер туьре веги, вирих эзунжо, энжэгь дан эже вирихиге. Келебебе».

ЧУЪТАМ ШИМИ Э БОЛНИСЕ ДЕГЕШДЕБУГЕ

Ме гуьм очугь: ме нисе дануьсденуьм и кор бириге, небуте небириге. Белки кимигьо эз хуьшде ведешендет и гофгьоре, и хэбере. Не хуьшдени Шимиш гьич е гоф нисе гуфдире: и кор расдиге, дургуниге. Оммо ме эз омбаргьо шиновусдем — бири гуфдире и гьозие-ггэдер. Эдее гуфдиренуьт э гозитиш нуьвуьсде оmoreбу гуфдире э товун эн. Унегуьре ихдилот энни гьозие-ггэдере ме эдее нуьвуьсденуьм эз хуьшде нэгл, эз гофгьой энэ одомигьо.

Ини угьо чуй гуфдиренуьтге.

Шими келе мерд гьисдигеш, чум мерасо, жунсоггэ одомини. Уре е сер дорд дорениш нисе бире. Оммо и пушогьо уре чуй кориге, э у шуьггэмедерди офдоре, чорей ю небире, оmoreбу э болнисе эри дегешде.

Оммо у э болнисе оморенге эзу гуфдируйт, ки гьейсэгЛэт э болнисе хэвлете жиге нисди, гьергой жиге бисдо, увэхди уре мидегердунут. Чорей Шими небире, шуйгэме сэхд гуьрде-гуьрде, эдембу э хуне вогошде, гье и вэхди еки эз корсохгьой болнисе видовусд омо э песой энү, мугу эз Шими:

— Эй лелей Шими, е сад монет пул ди э ме, ме гьейсэгЛэт эритуь э болнисе жиге сохум.

Шими чоресуьз рази бисдо. Омо э хуне, вегуьрд сад монете, до э у одоми. Шими гьетте э палата дироморе, ежеки дегешдебируйт е шеш поцоггьо, угьоре руз эхэйрбу до, песде куьнд омо эз карават хуьшде. Шуйгэем энү сэхд дорд дорембугеш, у ебо те сер-тен хуьшдере, векенде, дегешде э хэзлов, э тигъэтевоз феьгьм сохд койкаре. У гьеле тозе бу. Песде феьгьм сохд у эдиьлгьой пешмире, дуьвойне зирхэзловигьоре: тозеуьтге угьо, небуге, суладеринуьтге. Э десевоз шиши сер болуше эри дануьсде: нермиге у, сэхдиге, эз хубе париге, небуге эз усолиге, зир-руй эн нимдереш феьгьм сохд. Песде дуьл ю гьемин бирере хуно, сер-тен хуьшдере векенде, дегешд э жигей хуьшде.

Е меьг гирошде бэгъдо, Шими хос бире, э хуьшде диromo, шуйгэ-медердиюш гиросд. Оммо пушой э хуне рафде, у эз э кию оморевугьо невелей хуьшде мугу, бурав э хуне, «келедедей партал вешенденигьо расаре э хьэйт» вегируь биьру.

Гьетте невеле расаре овурде, Шими э олхогьиниревоз вегирд эз сер койка болуше, эдиьлгьоре, зирхэзловигьоре, нимдере, сер-сереки дечи угьоре. Песде койкареш лов сохде, вено э сер энугьо. Гьемей энугьоре э расеревоз сэхд бесде, эдембу э кумеки неверевоз э кул хуьшде веноре, эри э хуне берде, гье и вэхди дироморут э палата начальник эн отделение, духдиргьо, медсестрагьо, нечоьгьгоре эри феьгьм сохде. Гьемей энугьо, гьемчун нечоьгьгош, э палата дебируьтгьо, э маьхтелиревоз денширебируйт э Шими. Угьо дануьсдуьт, ки Шими и чигьой болнисере эдеэ э хуней хуьшде берде, гюси бире эзи бидэгЛэтиэ кор энү, сер гирдуьт уре эри гЛэйб доре, серкуш зере. Духдир, Шими хос сохдебугьо, мугу эзу:

— Эй делей Шими, туьре э и келе мердитуьревоз гЛэйб нисе омореп? Е меьг туь инжо э болнисе дегешдей, иму э песой гЛэйл денуьшуйгьоре хуно, э песойтуь денширейм, э туь мугьоеет бирейм, хуб сохдейм туьре, оммо туь э жигей согъбоши гуфдире, эдеэ чигьой болнисере э култуь веноре берде. Гьечиш кор бирени?

Шими десе э сине зере, э обуревоз, хуьурметевоз мугу:

— Омбар согъбошит э гьэд эни е меьг э ме гьечи эри хуб мугьоеет бирей, мере хуб сохден, ме эз ишму лап омбар разинуьм. Оммо э товун эни ме э хуне берденуьмгьо чигьой эн болнисере гуфдиренитге, э жун сер ишму, гьемей эни чигьо эн мени: ме эри энугьо э болнисешму дегешдемгьо руз сад монет нэгъде пул дорем.

Эхирки, песой гофе эри дураз несохден, гуюм: Шими гьемей энү чигьоре фурухд э хуьшдени болнисе гье э у гььмет, э комики у «воздоребу» угьоре э болнисе дегешдебугьо руз—э сад монет...

ЗИМИЛЕРЗ

Е руз гьеминон е десде келемердгьо, э гЛэрей комигьоки дебу Шими Дербендиш, нуьшдебируйт э ён чойхоне, э зир е серине дор, эдембируйт эришу ихдилоггьо сохде. Коминиге эзугьо гьейсэгЛэт э ёр овурд, чуьтам инжо эзи ченд салгьо пушо э кими районгьой Догьисту келе зимилерз биребуге. У руй бире э ки Шими, мугу:

— Эй Шими, эритуь чуьтам омореп: кимигьо гуфдиренуьт эхи, и зимилерз эз худоини? ЕГни, зимлирзе худо сохде эри жозе доре одомигьоре эз товун сохде гЛовунгьо, усале коргьошу?

Шими е кем э хуьшде домунде, мугу:

— НэгГ, эрме оморенигъо иижо худолугъ гьич е кориш нисди. — Песде е кем поисде, мугу:— Ме дануьсденуьм е гловункоре одомире, э комики гьич зимилерз эслогъ е хэтош нисе зере. Эгенер худо сохдениге и зимилерзе эри гловункоре одомигъоре тембихъ, жозе дореи, терсундеи, эн суьфде э у одоми мьисде хэто расире. Оммо зимилерз бугъо вэгдо увэхдиш гьуьлом гьич э хэпер энү одомиш небу.

Келе мердгъо мэхьтел бире, хуб гуш венорут э гофгъой Шими.

— Э у вэхд эн зимилерз, — мугу Шими, — ме э е шегьер бируьм, э комики зимилерз омбаре зарали зери. Ме унжо э хуней куьгъне гьуногъме бируьм. Хуней энү гловункор, э товун комики ме эришму гүфдиренуьмгъо, гьечи сип-согъ, е локош нерасире, е сенгълеш шэгъэ незере мундебу э жигей хуьшде. Оммо хуней эн гьуногъме ве эн гьуншигъой энү е эслогъ вачаруьсдебируьт, енебуге шэгъэ хурдебируьт, еново, ёнбоки биребируьт.

— Хуней энү беге тилисим гирден?— бовор несохде э гофгъой Шими, пуьрсуьруьт угъо гьемееки э е лэгГэ.

— НэгГ, тилисим гирде нисди, оммо лап бешгъэе хуней, — э тегъни-миревож жугъоб до Шими.— У хунере вокурди э муьхъкемлуье каркасгъой пулатиревоз. У каркасгъоре эри энү э е келе металлургически завод гьуьч сохдебируьт. Ченгъэде келе зимилерзшиш бисдоге, хоригъо— гьово гьучкигъоре хунош вежегьисдуьтге, лой-лум хурдугъеш, хуней энү гьечу согъ-саламат э жигей хуьшде мумуну, гьич э у е зедеш нерасире. Песде ме гуьм э ишму: у юш, хуьшдениюш е жирейге одомини.

— Чутьам е жирейге одомини?— э мэхьтелиревоз пуьрсуьруьт эз Шими келе мердгъо.— Белки э гүфдирейтуьревоз у минежиби, жини?

— НэгГ, у жин, минежиб нисдигеш, оммо лап е жирейге одомини, бешгъэе одомини, — э сер гоф хуьшде поисде, мугу Шими. — Ини, вегирит винишит ебо: эгенер у бешгъэе одоми небуге, у гьич мидануьсди ми э е муьздпули хуьшдеревоз восдоре е мошин эри хуьшде, е мошиниге — эри гъеле э школа хунденигъо кук хуьшде, е мошиниге эри э шуьвер рафденигъо духдер хуьшде, е мошиниге — эри раче зен — ошней хуьшде. Дуьрлуьг — оводуни эн хуне-жигей энү эн пошей эн туьркире хунои, зен ю не духдергъой ю э суьрх не бирлиантевоз эдете «дегесире суьхденуьт». Кимигъо э у денишире, гүфдиренуьт.

— Ини-ей, гьуччоьг — мерд. Дануьсдени зигьисде! Вероморени эз дес ю.

Гофгъой Шимире шиновусде келе мердгъо, э гэгър вероморе, гүфдируьт дуь э песой еки:

— У гьуччоьг—мерд э же омори?! У дуьзди, гьуьломхури!

— Енебуге номуссуьзе спекулянти — алверчини, деффицитни молгъоре э севойне-чорвойне гьимет фурухденигъо э хэлгъ — могьлуьг.

— Белки келе рушувехури?..

Е келе мерд, е кем гьэрише одомире хуно бугъо, и гофгъой Шими-ре шиновусде, туьндлемиш бире, эз мунде жигеш, делуьре хуно бире, гуьрд э дуь десевоз эз ехэн Шими, мугу келе-келе, э глосниревоз:

— Эй Шими, милиция эрнчуь нисе гуьрде у одомире, гьншдени уре ижире коргъо сохде?

Гьеме десдей келе мердгъо рази бире э и гофгъо, мейл энуре гирдуьт. Шими глоси бире эз дес энугъо, гьуьл додо эз ки хуьшде у гьэрише мерде, ехэноре гирдебугъоре, песде э гьемей энугъо гьэгъри-гьэгъри деншире, мугу э хуьршевоз:

— Э жун худо, бэ жире овоме одомигъоит ишму?! Е чи ме элее гүфдиренуьм э ишму: э у мерд зимилерз нисе вероморе, кори нисе сохде, милиция чутьам вероморе э у?

Шимире е гиле правлений колхоз эри хубе зарбчие корсох бирен эну, дореву уре гьовое путевка э еки эз лап хубе санаториейгой эн Кисловодск. Эз ваннагой нарзани, эз глов эну, эз темизе эвир догъи энинжо э гъэд эн э куьнди е мегь у инжо бирен, лап хубе форигъэти вегуьрд эри хуьшде, ранг-руй ю хуб бисдо, зиьдтеш э жун, э гъувот омо. Гьовой эну хош, дуьлшоре хуно бу. Оммо у руз, кейки у эз санаторий миьсд э хуне वोгшде, э сер эну е глэлемете гъозие-гъэдер омо, э ховиш журе кор божэхъэт э пушой одоми биьвге.

...Поезд эн Шими, э коми у миьсд венуьшде, хэйли эглен биребу. Шими э пушой वोгзол гъэйле кешире-кешире, битоби сохде, эдембу гешде эри хуьшде. Э ён эн е раче киоск э гъирогъ वोгзол е десде одомигъо кура биребу. Инжо эдембу билетгой лотерейни фурухдэ Шими гъич е гилеш э лотореевоз е чи небердебу. Унегуьре у хэйли салгъо е доне билет лоторен не восдореву. Эри лоторей доре пуле у шенде хънсоб сохдембу. Оммо гъейсгълэт инжо фурухдембугъо билет лоторен э де билетгойгей лоторей ухшеш нисе зерембу. У билет э дурази ве э назуки эн е энгуьшд одоми бу. Сэхд пучунде бу, э пломбевоз бесде. Кире мивонсдге эри дануьсде у восдоре билет лоторен бердиге енебуге небердиге, гъе инжо э восдоре жиге мидануьсд. Эри эни кор у миьсд русмуре э пломбевоз векенде, лов сохде билет лоторейре, винире чуь вериге унжо. Шимиш эри е хъзз омо куьнд, е монет доре э духделе, пушой пенжерей киоск нуьшдебугъо, вегуьрд е билет лоторейре. У эри хуьшде фкир сохдебугеш: гъейсгълэт эри эни билет доригъо е монет шенде пули гуфдире, у эри е томоше векенд чуькле гиргине пломблере эз билет, лов сохд уре, дениши... Бирден Шими е мэхътеле, келе муьг-гуьжуьзе коре дирере хуно, гъогъ бире, согъ э ченд минут дуь чуме доноре поисд э билет, эз жиге нежумуьсде. У э чумгъой хуьшде гъелемеле бовор нисе сохдембу. Билет эну бердебу, е суке, ужузе чиле нэгл—мошин, песеде уш чуь мошин—«Волга».

Э пушой киоск кура бире одомигъо дануьсдуьтки, келе мерд «Волга» берди э билетевоз, гъемей энугъо ведабурурут иловлей энуре, сигъмиш сохде уре эз гьерло, хъэрекет сохде эри э е чумевоз семе денишире э и «мозоллуье билет». Е жогъиле кук, руш-бигъ нечире, дуразе муйгъо эн кешуше хуно, ичку хурде, гъе и вэхди, келе-келе хэндуьсде, гъэл гирд Шимире, бебей хуьшдере хуно, сер гуьрд парте-парт э десевоз эри зере эз душгъо, синегъо, кемергъой эну, егъни эз дуьли шо-ри сохдере хуно.

Е ченд минут гирошде бэгъдо поездиш омо поисд э перрон. Шими шор, лов хэнде омо э ки वोгун хуьшде—у гъеле э санаторий биреки пуш-пушоки вегирдебу билет э и поезд, э и वोгун. Э лэглэй дер वोгун поисдебу кондухдир — гуьндуьре озгъуне мерд, сифет ю эни уьткеме одомигъоре хуно. Шими десе доне э куьф гъобой хуьшде божожнике эри вегирде, комики у билет эн वोгуне донореву. Оммо божожник э жигей ю недебу. Шими гешд гъеме куьфгъой хуьшдере — боожник веде небу. У эхириш э сер офдо божожнике э пулгоревоз, э билет वोгуневоз эз куьф ю ведешенди, э хвисобовоз гъе у пиьне геде, дуразе муйгъо. У хижолети кеширере хуно гуфди эз кондухдир билет юре эз куьф ю ведешенди гуфдире.

— Гъэйгъу нисди,— бирден нерм, мигърову бирере хуно гуфди кондухдир,— пул билете миди, меншунум туьре, инжо нигъилуьм.

— Кориш гъе унжиге дери дие, хьовир начальник,— мугу Шими,— у гъеме одомигъоре, э сер ки форменни шопке вериге, начальник гуфдирембу.— Билетмере э божожниковоз эеки эз куьфме дуьздирет.

Э кондухдир, веде буки, и жуьгъоб эн келе мерд сарф недо, уре хош неомо. У гене э уьткемиревоз сере тик гуьрде, дениши еново, Шимире э гуш негирде. Оммо Шими денишире поисдебу кей «начальник» нхдиьр

мидуь гуфдире уре эри э вогун венуьшде, бовор сохде э у, билет не пулгьой энуре эз куьф у ведешендет гуфдире, эз елойге э хотур келемерди эну. Гье и вэхд е ченд пассажиргьо э чемодангьо, зонтикгьо, кимигьо э глэилгьоревоз оморот э ки вогун. Кондухтир э гьулевоз гьуьл додоре Шимире, келе-келе, э биразниривоз мугу:

— Пушой рэхэ меги, гражданин, мешет мебош э вэхд эн кор!..

Шими нисе дануьсдембу чуй сохуге. Гьетте песини пассажир э вогун варафде, Шими эдембу гуфдире эз кондухтир, ки ю куьгьне колхозчини, бебей эн келе кифлети, сэхьиб кукгьо, духдергьо, невегьон. У гьетте э жигей хуьшде оморе расире, пул билет мидуь уре, сер зийди бэхшиш мидуь э хотур у эри энуники сохдеи. Кукгьой энуну дануьсденуьт, ки у э и поездевоз, гьемин э и вогуневоз биё биёв, чуьнки ю, Шими, нуьвуьсди эри энугьо. Угьо унжо э вогзол миденуьшуьт э у

Кондухтир визор оморере хуно эз гофгьой энуну, чаруьсд э лой Шими, хьэргой сохд э сер энуну:

— Бура эзинжо! Сер-гуш мере мебер!.. Погы!.. Вогосири мунде гижере хуно!..

Шими могьбул, дуьлхуьрде хуно гирошд поисд э гьирогь. Эри поезд рафде е ченд минут мундебу. У э дуьлесди демундебу. Дуьл энуну эдембу тэги сохде ебо эри зу рафде расире э хуне, глэилгьо, невегьой хуьшдере дире, песде эри шор сохде угьоре: э билет лотореиревоз мошин «Волга» берди гуфдире. Песде у э гьэд эни е мегь угьоре недиреи дуьл энуну омбар дорихмиш биребу эри энугьо. Эз елойге у э и поездевоз неомоге, чуй думит мисохут угьо, гьечу мидануьт, худо меёро, э сер ю е кор омори. Песде э куьф энуну е кепик пулиш недери... Нэги, нерафде чоре нисди!

Кондухтир э кинигеревоз э гоф мухшул гьисди, Шими гье эе дэгьдэгь эз пэхьники энуну вешенд хуьшдере зури-зури э вогун, диromo э е купе. Э и купе нуьшдешу е келе дире зен э чуькле духделе—невелей хуьшдеревоз не е жогиале мерд, чешмеке чумгьо, книг э дес дери. Шими верафд э звери полка, килэхь хуьшдере э бонилей хуьшде доноре, дегешд, руй хуьшдере э лой дивор чарунде, десе э сер гьултугь, билет лотореи деригьо жиге веноре. Е-дуь минут гирошде бэгьдо поезд э рэхь офдо. Дуь-се станцияре гирошде бэгьдо, э купе диromo кондухтир. Сифет Шими гьейсэглэт веде небугеш, кондухтир шинохд уре, куьнд омо эзу, сер гуьрд эй жумунде. Шими хуьшдере э хисиреки веноре, э вогьнеки келе-келе них зе. Кондухтир э сер офдо глэмелдани энуре, э гужевоз «хэбер» сохд уре, вэхизунд, талаб сохд бурав гуфдире э юревоз. Оммо Шими эз жигей хуьшде нежуьмуьсд. У гуйге э Глэроил денуьшуьгьоре хуно, э зэхьлевежэгьне не дуьшмениривоз дениши э кондухтир. Шими терсирембу кондухтир уре эз вогун нефушенуь гьетте э е станция поезд оморе, енебуге недуь э милиция, хьэшо-чи вешенде э сер ю. Шими войгеш-невойгеш доно дес хуьшдере э гьултугь гьобой хуьшде. Гуйге эз хуьше е тикей гушд бурра, векуьнуьгьоре хуно, у вешенд билет лотореи хуьшдере, до э кондухтир, дес кенуь гуфдире эз ю.

— Веги эритуь, начальник!—мугу Шими, лове э гужевоз э хэнде веберде.—Мошин «Волга» эдес бэхш-пишкеш доренуьм тувре!..—Кондухтир вегуьрд билет лотореире, фегьм сохд уре, песде дениши э Шими, гене дуборе дениши э билет. У бовор несохд и холисе расде «мозолуье билет лоторенин» гуфдире, гьечу дануьсд—дургуне билет. Эз гьэгьр, эз хуьриш дуьл хуьшде, егьни и келе мерд..эдес фурмунде, хэр сохде юре гуфдире, у хурузе хуно гьип-гьирмизи бире, е хьэргой вегуьрд э сер энуну:

— Туь кире фурмунде, дире хьилле, дургу—дулоб? Туь э ме хэндуьсде, мере хэр хьисоб сохде? —билете э пушой сифет Шими шувунде-шувунде, гуфди кондухтир.

Шими эз мунде жигеш зэхьлевежэгьне хуно бисдо, зугьун ю гуйге лол, кут бисдо э лэггэй ю домунд. Э сес, хьэргой озгьуне кондухтир э

купе шишируйт дироморуйт пассажиргьо эз де купегьойге. Угьо шиновусденге эз кондухдир, ки и келе мерд билетсуыз венуышдн э мошин, э жигей билет дори дургуне билет лотореи, комики гуйге берди мошин «Волга», гьемей энугьо чумгьоре буьхь сохде э Шими деннишируйт. Эз жигей хуышде вэхуышд пассажир— чешмеке чум. У книг хуышдере э гьырогь норе, вегуьрд эз дес эн кондухтир билет лотореи эн Шимире, э тигьэтевоз хуб феьгьм сохде, лове э суьпле хэнде веберде, мугу:

— Ме хуышдениме юристуьм, этвекетуьм. Э фикирмеревоз: энсгер и билет дургуне, фальшиви билетиге, и келе мерд эз расшиз куьгьне мошеники, дуьзд-дургуни. Ижире одомигьоре, сейфгьоре хуьрд сохде вокурденигьо келе дуьздгьо — хэтокоргьоре хуно, фальшимонетчикгьоре луно, дуьсдогь сохде, жозе — тембихь доре гереки. Эгснер и гьэгьигьэтиш «мозоллуье билет лотореиниге», оммо и келе мерд неденишире э и кор, гьечи лов хэнде, эй хьэзе хуно э жигей ужузе билет пассажири дорениге у ижире билет лотореире, у гофсуыз чешмише, жингире одомини, комиреки...

Келе зен, э купе нуьшдебугьо, песой гоф эн юристе гуш невоноре, эз гьул невелей хуышде гуьрде, терсе-терс э лой Шими чумечару сохде, зури-зури ведерафд эз купе. Шимире эз терс глов-эрэгь шиши. У килэхь хуышдере вегуьрде, вено э сер шуьгьэм хуышде, сифет хуышдере гьуьж диловунд, гуйге уре гьеебо эз шуьгьэм гуьрдиге, сэхд э буру рафдениниге, фурамо э полка. Билет хуышдере гьечу э дес кондухтир гьишде, у ведиromo эз купе, рафд э эхир вогун, эсн гловхуне. Гьетте поезд поисде э ён чуькле станциле э е чул-пелесе, Шими терэтэгиди эз тамбур гирошд э у вогуниге, зури-зури фурамо, видовусд гьечи сэхд, гуйге э сад гисне гуьргьо эдембируйт э песой энудовусде. Песде поезд э рэхь офдоре бэгьдо, Шими е кем хомуш бире, сер гуьрд эри хуышде фикир сохде, гуфдире:

— Эз расшиз, кини эз имун сеи чешмиш—жингир? И гьэроиле, нолоигьэ кондухтир, у этвекет — чешмеке чумгьо, небуге и ализе бедбэхде серме?!..

ШЭХЬИТУ

(Мэхсерее ихдилот)

Э и ихдилот нуьвуьсде омориго гьозие, биребу э еки эз дигьгой Табасару, ме унжо игиле э командировка биреки. Ме э и ихдилот дегии сохдем энжэгь нумгьоре ве кини детальгьоре.

Эз нимешев сер гуьрде те пушой себэхь сайлове хуно ворущ оморембу. Сес гром-гром эн э довгло тупгьо шендеире хуно оморембу. Биренгьинегьо гьэре доре-доре жесдембируйт э асму, эри е дэгьдэгьэи хори гьоворе лап товуш сохде. У шев эз нимешев эйло с доне одоми эз дигь эз дер э буру неведарафдебу, оммо неденишире э и кор, себэхьимуьн, гьетте дигьбонигьо сер-чум вокурде, дануьсдуьт чухь кор бириге шову нимешев э гьырогь эн дигь, э ён куьгьне есиьв, э сер эн жилгьэлере хуно тенг гьисдигьо гьуби.

Гьелбет, и дигьи, шегьер нисди, песде—чуькле дигьи, е сад хуне зиьдте недери э и дигь. Хунегьош гьеме духь э ёки вогосиреют. Инжо ки э гьырогь дигь шев хов дирениге, себэхьимуьн мэгьлуьм бирени э у гьырогьигей дигь зигьисденигьо одоми. Оммо шову ижире гьэлемете гьозие бири, уш э хов нэгь, э эвреи!..

Гьозие-гьэдер ини: жовоне нэхирчи Тагир, е жонлуье, дуьлшоре, ловхэндее кук, шову нимешев, э възд ворущ-сайлов лелешуре дирениге э сер куьрпи, гьечу дануьсди у лелешу нисди, шэхьитунни, гьов кен-

ди рафди э сер энү. У эз дес лелешү э сер эни тенге куырпи десдечуй энуре ведешенде, сер гуырди эри кувде уре. Лелей энугьо — Акбар эз деде ленг оmore одомини. Чубугьсуыз у бегьем э поиш поисде нисе дануьсде. Оммо диренге ижире кори, у сер хуьшдере эри хилос сохде эз дес э беде хуьрш офдоригьо бирорзерей хуьшде, неденишире э ленгишуйьксди хуьшде, десдечусуыз сер гьурди гьэсбе хуно эри видовусде, вирихде эз дес энү, божэхь дешенде-дешенде.

Эйчү эхи шев-нимешев э и дурфу, э биренгьинне леле не бирорзере расд оморет дүь э еки э сер эни куырпи, чүь добу угьоре унжо э ижи-ре вэхд? Чүьтам бири гьечи: бирорзере не леле, руй э руй вохурет э еки, бирорзере неки лелей хуьшдере нешиноху, гьечу дануь у инсон нисди, шэхьитунни — и коре гьеле екиш нисе дануьсдембу не эри хуьшде еровурдиш сохде нисе дануьсдембу. Унегуьре гьер мерд э мэхьтели домунде, душгьоре вшенде, эз зир лов хэндүьсдембируьт эришу.

Энжэгь шохьонгум мердгьо эз кор вогошденге, э мейду кура биренге эри гоф-ихдилот сохде дүь э екиревоз, дануьсдубьт тевесер чүьтам бириге и шовуне кор, э товун комики хэбер лов бири э гьунши дигьгош. Эз гофгьой энугьо веде бу, ки эри эни кор тэхсир э бирорзере невери, э хуьшдени леле — ленге Акбар вери. Инни чүьтам бириге и кор.

...Жовоне нэхирчи Тагир сер шохьонгум гьетте нэхире эз чул э дигь овурде, дүь туморе гьендүьме венореву э кул хэр э есиев эри берде. Дедей энугьо те у оmore, э сер бун эн хуне, гьендүьме вор доре, хуьшг сохде, э туморегьо декуьрде, хьозур сохде гьишдebu. Гьемин гьс и вэхди э хьэйт диromo, десдечу э дес дери, сэхд ленгуьсде-ленгуьсде лелей Акбар. У унгьэде келе мердиш небуге, уре шелгьэме хуно е келе дуразе рушгьо вебу. Сер-сифет энү гьейсэглэт лан огьур-домогьлуь бу. У э лой Тагир неденишире, десдечуре сэхд э хори зере-зере, гуйге уре вонсдембу эз гьэгьр дуьл хуьшде э буз десдечуй хуьшдеревоз хорире сула соху. Жовоне Тагир гье усэглэт вараси, ки лелешу чүьнге гьовой ю е жирейгеи, гьэгьри-гьосире хунои. Оммо у жуьрглэт несохд эри пувьсире эзу чүь кориге, дениши те ебо хуьшдени леле негуо.

Акбар омо нуьшд э куьнж хьэйт, э сер е куьгьне кутуки, е лугьонд ох вокошире. У е ченд минут нуьшд гьечу гоф несохде, муйгьой руш хуьшдере гуьрде-гуьрде. Тагир поисдебу э пушой лелешу, хэр энү гьсчу пура туморегьой гьендүьм э кул вери, битоби сохде, эдембу пое вегуьрде, пое фушенде. Эхириш Акбар сере тик гуьрде, э гьэгьр не серкуширевоз деншире э бирорзерей хуьшде, келе-келе мугу:

— Туь текей, хьэремзеде—гьурумсогь, эри хэндей эн кес мухуни и бишерке мэглнитүьре?! Фэгьире бебешму гьейсэглэт согь мибисдоге, сертуьре эз гердентуь жейле мисохд эри эни кор. Э туь лонгг нисди ижире мэглнире эри хунде, чуьнки хуьшдени келебебейтуь, э гьоврей хуьшде динж гердо, муэдзин бу...

Жовоне кук гьейсэглэт э сер офдо эйчүь лов-домогь эн лелешу гьсчи дуьллу, бирази гьисдиге, эз ю гьэгьринниге. Э ёр энү омо, чүьтам у дн шохьонгум э клуб хундебуге и мэглнире. Гьемин шову э клуб эн дигь самодeятельность эн колхоз, э комики Тагир бэхш вегирдени, дореву концерт э гьуьзет чупонгьо э гелегьошуревоз эз гьишлогь э догьгьо, э ейлогь оmoreи. И кор гьемише э дигь чуьш шоре миглиде хуно гировундембируьт. Э дигьне концерт у хундебу мэхсерее мэглнире э товун «Мулла не жогьиле бие зен». Э у мэглнн гуьфдире оmoreмбу, чүьтам э гиле мулла э жигей эн нечогь биребугьо муэдзин верафдбуге э сер миноре эри озон хунде. Гьемин гье и вэхд э гьэд хьэйт, э ди вор мечит вогосиребугьо, е жогьиле раче бие зен э сугьразани поисде, белгьой буьлши хуьшдере вокошире, эдембу гове дүьшере. Оммо мулла огьиле одомниш буге, чум шур бу, дуьл, чум энү э раче хэйлогьей омбар домундембу. Уре вонсд гье эз сер эни миноре э и раче бие зеневоз эри гоф сохде, гуьфдире э зен, ки юре э уревоз куьнд шинох, дусд бире

воисде эри э еки вохурде. Хэлгэ э сер неофдону гуфдире, ки ю эдес э бие зеневоз гоф шгьрол сохде, сер гирд э гьовой эн озон эри гуфдире и гофгьоре э бие зен. Бие зен э сер офдоре гофгьой мулларе, сер гуьрд гьуншигьо — мэхээлеигьо неварасуьт гуфдире, э гьовой мэглини, зенгьо хунденуьтгьо э шир дуьширеки, доре жугьоб гофгьой эн мулларе.

Тагире хубе раче сес вобу. У суьфдеи гиле нисе хундембу и мэглинире э пушой хэлгэ. Гьер гиле у и мэглинире э хундеки, эдембу дире, чьутам лап омбар хьэз оморениге дигьбонигьой энуре эзу мэглини Тагир э хундеки. Эгенер кимвэгьодо и мэглини нисе дебирембуге э репертуар эн концерт самодеятельность колхоза, хэлгэ, э клуб оморегоргьо эз жигешу келе-келе мугуфдируьт, талаб мисохдуьт: «Мулла не бие зен», «Мулла не бие зен!». Гьер гиле Тагир и мэглинире э хундеки, э клуб нуьшдегоргьо э э шори, хэндеревоз омбар чеке-чек мизеруьт эри энду, дубореш, себореш уре э «бис» огол мизеруьт. Гьер гиле э ижире вэхд Тагир э шори, лов хэндеревоз, э клуб нуьшдегоре одомигьо сер зере, э е чумевоз мидениши э лой соймише духдер хуьшде, энтигьэе холибоф, жовоне раче Чичек. У ю хуьшдению кемте шори нисе сохдембу эз ижире бараси соймиши хуьшде эн Тагир.

Оммо жовоне нэхирчире хэбер небу, ки эз дуьли эн кими одомигьо нисди и мэглини энду. Чьутам э фикир — хэлэ эн деде ниьвге, ки эз гьэззе гьэллэй энду гьисди хош неомарегор, гьечу э фикир хэлэ Тагир нисе оморембу, ки гьисди гуфдире э дигэ ижире одомигьо, чьун Акбар лелей энугьо, эз мэглини ю бирази бирегоргьо, юре э товун эни мэглини нехосдегоргьо.

— Туьре шэхьиту гьэлэт сохде, эз сер ведешенде, туь и мэглинире хуни гуфдире, туьре э говун эри венгесде!— эдембу хьэрой вегирде э сер Тагир Акбар.

Леле поисд, сере жумунде-жумунде, эн сер дорд доре одомире хуно, песеде дие лап гьечу келе-келе нэгл, е кем олхогьине тегьер, сер гуьрд эри дэглино зере, э сер дешенде бирорзерере: эгенер у э темэхэ офдоре, эз сер ведерафде гене хундге у мэглинире, э гьуллугьчигьой диндлогьоти хэндусенигьоре, худо э у гьэгьр сохде, е торике шев, гром, биренгьине ве ворущ оморенигьо вэхд эз гьово, мифуьрсуь э ки энду шэхьитуре, у гьэзд—шуькесд мисоху Тагире, гьечи шуькест мисоху, ки суьгьде деде нишиноху балай хуьшдере. Гуфдире и гьелебулере, леле, тенги кешире, сэгьэр хуругьо одомире, хуно, е лугьонде ох, ченд е келе дуразе ноле кеша, еглини, чьутам дуьл энду дорд дорениге э товун э сер бирорзерей ю биьвгьо беде кор...

Тагир, сере дуллу гуьрде, поисдебу. Эри энду хэнде, руьхшендире хуно оморембу, чьутам уре, комики и перигьо варасди дегь класса, комсомоле, леле терс дорениге э шэхьитуревоз, эз слойге эри энду могьбули, хижолетире хуно оморембу, ки лелешу ижире торике, пес мунде одомини, эз товун эни мэглини, эз ю, бирорзерей хуьшде, гьечи гьэгьри—биразини. Оммо гоф несохден, сере дуллу гуьрде поисдеи бирорзере Акбар эри хуьшде е жирейге вараси. У гьечу дануьсд, ки бирорзере вараси, э сер офдо гьэлети, егьэлмиши хуьшдере, еглини, дэглиной энду лап хуб кори сохд э дуьл, мазалай бирорзере... Леле гьечи эри хуьшде фикир сохденки, гуйге е кем хомуш, олхогьин бисдо, э пэхьиники суьпле хэндеш сохд эри хуьшде. Оммо е ченд минут гиросде бэгьдо, Тагир сере тик гуьрде, э мэхсерее тегьер гуфдиренге эз леле, ки гьетте те ебо, шэхьиту э сер энду гьэчэгьэ хуно гьов кенде оморе, Тагир ю жунлуьни, гьувотлуьни, у эз шэхьиту ни терсуь... Леле гьейсэгьэт унгьэде гьечи олхогьине хуно биребу, эзи гофгьой эн бирорзере уре гьэгьр неомо, хьуршлуь небисдо. У энжэгь суьпле хэнде сохде, шелгьэме рушгьой хуьшдере тимор сохде, э синемширевоз э бирорзере денишере, гуь:

— Гуом э туь, хэлефме: шэхьиту,— сер герден энду хуьрд,—одомире эри фурмунде, егьэлмиши сохде, юре воисденге чигьрет хуьшдере

дегиш сохде, чигьрет эн е одомире всгуьрде эри хуьшде. У омбар хьиллес, михэнете, беде нешумон. Туьре, меселен, эри фурмунде, у мегируь эри хуьшде э у туьтмен чигьрет эн е куьнде шинохтуьре, одомитуьре, енебуге эн мере. Туь дануьсдеш нидани гьич у шинохтуь нисди, лелейтуь нисди, шэхьитуну гуфдире. Туь те ебо и коре э сер офдоре, у мидануь туьре чудох—шукьесд сохде, енебуге, худо мееро, ношумойтуьре эз жун туь ведешенде...

Энжэгъ у вэхд, кейки бирорзере эз ижире негьогъие, буше, бидэгIэтие гофгьо, гьелебулегой эн леле визор оморенге, гуфдики эзу, у бовор нисе сохде гьисди гуфдире шэхьиту, садан, гьэлифо, у хундени и мэгIнире, гене эзимбэгъдойгеш михуну, чуьнки эзу мэгIни хьэз оmore дигьбонигьой энуре, Акбар гене дуборе, диеш зидте хуььришлуь бире, гьеебо вэхуьшд э пой, эбрэгъ гезире одомире хуно. У чумгьоре келе сохде, хуни-хуни дениши э бирорзере, э буз дестечуревоз хорире сула-сула сохде, мугу:

— Песк, гьечини!? Гьечу буге имогьой хуб гуш вени! Ме имид доребируьм дедешмуре духдер гьуншимуре — эн бригадир Агалара— Чичеке эри дарафде хосде эритуь. Ме дануьсденуьм; туь уре хосдени. Оммо ме имогьой гьич э илчieti нидарам эри эну. Усделуьге мугуюм, хьэрекет мисохум, угьо духдере э туь недует Эри туьчуьни гьурумьогъ гьечу хуби!..

Акбар эз хуььриш дуьл хуьшде, нефес ю вечире, сер гуьрд эри суьгьрусде, э бугьоз ю гьуьлчуьгъ мунде одомире хуно. Гье и вэхди, э песой кемер Тагир поисдебугьо хэр, вомунде эз зир шеле демунде, сере тик гирде, лэгIэре пара сохде, э лой Акбар денишире сер гуьрд эри келе-келе гIэрини зере, гуйге у эдембу гуфдире эз лелей сэхьиб хуьшде: «Весси инжо хьэрой сохде, чубугъэ э хори кудфе, хомемейруе гIэсб пой куюгьоре хуно! Инсоф гьисдими туьре небуге нисди?!.. Беге чумгьойтуь нисе дире ме эз серботитуь ингъэде вэгIдо э зир шеле поисдем, пойгьойме элее хуьрд бире. Песде сэхьибмере эз гофгьойтуь хьэз нисе оmore!..»

Эз раслеш, гьетте ижире гофгьоре эз лелешу шиновусде, ранг эн жовоне нэхирчи дегиш бисдо. У перт бисдо мунд э жигей хуьшде, гуйге ски гьейсэгIэт эз сер энэ эз нокуми дегенег зерегор бисдоге. Оммо у е гофиш несохде, чаруьсд песово, э десевоз гьуьл додо хэр хуьшдере, рафд э лой эн есиен э гьирогъ дигь. Песде, гьовош эдембу торик бире. Э зверер сер эн гьуьндуре догьго, иловлей дигь энугьоре ведабуррабируьтгьо, эз дурине ухшеш зерембируьтгьо э жергей эн кемер дуьмбегие девегьо э дуразе рэхь эн керву, гуйге дуь екире гьуьл додоре-додоре, эдембируьт кура бире келе снегье булутгьо. Гьовош эдембу хэр бире.

...Шев эз ниме гирошдебу, оммо Тагир, думутлуь, могьбуллуь нуьшдебу тэхьно э есиен, э пушой хиник бире, хожикстер кешире кинде. У э думитгьо—хэьлгьо дебу. Э гьэд эни дуре гуьрде куьнгьне есиен, герме туз гIорди, сипре суке булуте хуно эдембу жесде. Эз сес дэгьдэгъэй эн дунлугъ, эн шэхьшэхэй гIов не пар-парай, есиен гуш одоми унг сохдембу. Фикиргьой эн Тагир эдембируьрт сэгIэр доре дуьл энуре. У эри хуьшде гумон сохдембу, ки лелей энугьо Акбар имбуруз ебо те э кин энэ оmore, уре эри терс, гьелебуло доре, «дэгIно» зере, рафди э хуней бебей эн Чичекигьо. Кидан те имогьой у ченд гьете рафдиге унжо, ченд бо у хуьрдигьой энуре сохдиге эри бебе-дедей Чичек. Эхи, ю, Тагир, серебо Агаларе, бебей Чичекигьоре дире, уре э хуьрметевоз руз э хэйрбу доре, уш гьемише э мигьровуниревоз руз эхэйрбуй энуре вогордундембу, хуьшдере венорембу э Тагир, егIни, Тагир эз дуьлюни гуфдире. Оммо имбуруз пушой чуьшме дарафде, у нэхире э дигь оворденге, вохурд э рэхь э Агалар. У и дес уре руз эхэйрбу доки, Агалар чуь кориге уре жугьоб недоре, гьич э лой энуш неденишире, зе гирошд. Тагир увэхди э и кор унгъэде фикир недо. У эри хуьшде думит сохд,

ки Агалар э хысобевоз уре э теретэгди сеч несохд, не руз эхэрбуй энуреш нешиновусд. Эз расдиш у эдембу э жеиге тэгди сохде, пой ве-чире. /

Эз елойге, имогьой пенж рузи бебе-дедей Чичек фуьрсори духдер ишуре э ён холей эн Чичекигьо э е дигьиге, оммо эзи кор Тагире хэбер небу. Ди у э клуб мэгни хундеки гье эдембу э чумевоз гешде Чичеке эз глэрей унжо бирегоргьо, дуьл песо, гуьзгьулогь энубире. Уре имид бу гьейсэглэт Чичек белки омо ведиромо... Чичек эхи пушоте е доне концерте нисе дегьншдембу, оморембу эри дире, дуь бэзхиши э хотур соймиши хуьшде — Тагир. Оммо имогьой эз ело имбуруз бебей энугьо руз эхэйрбуй энуре недорен, гьич э лой Тагириш е пертевуш-леш нечаруьсден, эз елойге духдере э ченд руз э де дигьиге фуьрсорен, эзу и коре пэхни сохден, Тагир гьечи варасирембу, ки—тэхсири эн, гьемей эни коргьо — хьиллее, чугьуле лелешуни — Акбар. Бебе-дедей эн Чичек, э хысобевоз, э гофгьо-хьэшогьой эн лелей Акбар гуш веноре, духдере эз Тагир эри дур сохде, угьо э еки невохурут, дуь екире невинубт гуфдире, фуьрсорет уре э ки холешу э е дигьиге. Э гуфдирей лелеревоз веде бирени, ки, — э могьбули ве дуьлхуьрдиревоз эдембу фикир сохде гьейсэглэт эри хуьшде Тагир,— эри дигьбонигьо э клуб мэхсерее мэгни хунде э товун мулла не бие зен — Гловунн, лоигь-луьбе кор нисди, оммо соймишигьоре дуь эз еки жейле сохде, э гьисмет энугьо мешет бире, дуьл энугьоре сэглэр доре, чугьулигьо сохде, хьэшогьо вешенде «Гловуне кор нисди, сугьобе кори?!..»

Тагир э ижире гурунде фикиргьо — хьёлгьо дерики, бирден эз буру е келе сес гром-гром, шэхтей эн ворущ омо, гуйге гьеебо келе дурфу вокурдге. Сер шев есиёвчи э хуне э рафдеки э Тагир гьэдэгьэ зерубу: гьово эдее хэреб бире, белки бирден келе ворущ омоге. Эгенер ворущ сэхд омоге, у гуфдиребу эз Тагир, ёгьин варав э звере есиёв, э ён эрх, е кем бенд есиёве звере вокошу, игьин глове рэхьо соху...

Гьетте Тагир эз дер есиёв ведироморе, гье усэглэт э сифет энуби шэхтей ворущ нен кулок раси. Шев гьэдерсуьз торик бу. Чум одоми эслогь чи нисе дирембу э и торики. Хори лап тар бу, э пой норекки пой одоми эдембу суьрт рафде. Эз хори эдембу глов рихде. Тагир э хьитиётиревоз пой норе, эдембу эз сер жилгьэй есиёв рафде звере. Е бисденж луьнг зверете э тенге дуразе куьрпи вебу э сер эн лап лугьонде фирегье гьуби. Э зофруй гьуби гьейсэглэт эдембу э «шивеневоз» эз гловгьой ворущ пур бире чьукле никереле рихде. Одоми э сер эни тенге куьрпи вероморенге, куьрпи жумуьсдембу э зир пой, варафде-фураморембу. Эри одоми гьечи оморембу гьейсэглэт куьрпи гурунди энуре неветовусде, хуьрд мибу мофдону. Тагир миёсде гирошде и куьрпире, пезде варафде э сер эрх, э ён бенд эн есиёв. У э ён куьрпи оморе расиренки, бирден чендбо э асму келе биренгьине жесд, гром-гром гуйге лерзи шувунд хорире. Гье у туйтем эри е ченд дэгьдэгьэни иловле гьечи товшу бисдо гуйге товшу рузинере хуно. Гьемин гье и вэхд эз сер куьрпи, десдечу э дес дери, евош-евош э келе хьитиётиревоз пое норе-норе эдембу оморе Акбар—лелей энугьо. Леле не бирорзере дуь екире э и туйтем эн товшу лап хуб винуьруьт. Акбар эз сер шохьон-гум хэр хуьшдере э зофру, э дери рэхьо доребу те себэхь унжо эзу буле гиевгьой эн дери хуру гуфдире. Оммо эз нимешев ижире ворущ, сайлов оморенки у эз товун хэр хуьшде дуьлпесо бире, фикир сохд хэре эри оворде, декуьрде э говду. У гьетте Тагире дире, те ебо э ки энуби оморе расире, келе-келе, гьич э глэрешу, леле-бирорзере е корлеш, гофлеш небирере хуно, мугу:

— Эй Тагир! Туй унжо, э дери хэрмере дире-чи бирей?!..

Тагир жугьоб энуре недо. У гьейсэглэт сес энуре шиновусди, гьеме гьэьргьо, э дуьл энуби дебируьтгьо эри лелешу, зерубт ведироморут, хуьрш энуре гужлуь сохде. Те Акбар ебо куьрпире гирошде, у зури-

зури омо, пушой энуре гуьрд э сер эн куьрпи. Гье у туьтем эз некуми у дестечуре эз дес энү векенде, эе э зарбевоз эз душ энү.

— Э де, туь чүь сохде, гьурумсогь, туь жингир бирей?!— эз терс не эз дорд дорей е хьэрой сохд Акбар.— Туь ние дире беге: ме лелейтуьнуьм?!..

— НэгI, туь лелейме нисди, туь — шэхьитунн!— эзу келете хьэрой сохде гуфди Акбар.— Туь энжэгь чигьрет энуре вегуьрдей!

Акбар лап хьэлежигер бисдо эз жун хуьшде. У терсирембу бирден пой ю чемуьсде, э и лугьонде гьуби офдоре чэх-чухол небу. Гьейсэ-гIэт шевиш буге, эз гьово дурфуре хуно ворущ оморембугеш, эз терс, хьэлежигери, уре жинике эрэгь шиши. У ченгэде гуфди, хьэрой сохд: у шэхьитуь нисди, Акбари, лелей энунн, э гуш бирорзере гуйге гьич недерафд. У эз сес энү диеш хьуршлуь бире, гьээоблуь бире, пес-песоеки эдембу веноре десдечуре эзу. Эхириш дие чорей леле небисдо, сер хуьшдере эри хилос сохде эз дес бирорзере, неденишире э ленги-шуь-кесди хуьшде, э дес ю гьейсэ-гIэт десдечу недебирей, гьеммей ю хэхэ, тар-гIов, э зир эни ворущ-биренгьине, гьучкигьн эз овчи вирихуьгьоре хуно, вирихд песово э лой дигь. У эз ело эдембу нифри сохде бирорзере хуьшдере, эз елойге езугьбери сохде, гьечу дануьсде: у эз расдиш чешмиш-жингир бири гуфдире.

Михаил Дадашев

МЕТЛЕБ ЗИНДЕГУНИ

(пъеса эз е перде)

ВОЗИ СОХДЕГОРГЪО:

1. Гъэдмил — кладовщик эн базей «Снабсбыт», жонлуьс одоми, келе сер, фирегъе сифет, вини юш чен е хубе картушке, 45-50 сале.
2. Либо — зен Гъэдмил, 40 сале.
3. Довид — кук Гъэдмил нен Либо, 17 сале.
4. Севи — хьэрмэхъ Довид, 17 сале.
5. Милиционер.
6. Завсклад.

Овхьолет гиросдени э шегьер Дербент э вэхд иму.

Сегъне бэхш сохде оморн э дуь жиге: э лой чеп хисиренигъо хунен, э лой расд, екем келете хурек хурденигъо хунен. Э гъэрей эн и дуь хуне дер дери. Эз тараф расд дер э хьэѳти. Э хисиренигъо хуне е келе кровать дери. Э миглей хурек хурденигъо хуне столи ве чор лой ю куьрсигъо. Э лой чеп тумбочкен ве э сер ю вери телефон. Гъэдмил, э пижама геймиш, нуьшди э сер куьрсн элей гозитгъо-журналгъоре фегъм сохде. Эз лой хьэѳт дироморени Либо суьфрере эри э сер стол кешире.

Либо. Вечи гъери и гозитгъоре, суьфре дешенуьм, жэгъэ жарит сохдем, ну-чи хурдени?

Гъэдмил (*Гозитгъо-журналгъоре вегирдени э дес.*) Эри, эри лап гиснеи мере. Хундем варасдем. Имбуруз э кор вэхд небисдо мере. Нэ-хундеш гъэмел нисе оmore. Ме эриме е гъонун норем — гьер нисоне, лап чумени кладовщикеш эз коргъой хуьькуьмет биѳ хэбер бу, пескереву мунде недан бире хуб нисди. Унегуьре гьемме руз гозитгъо, ве «Вокруг света» журналеш хунденуьм, и тозе ведироморигъд кинигъо-мемуаргъо эз товуней военнопачальникгъо, енебуге «Эврика», угореш гьеммере хунденуьм. Э политзанятия ме вэхуьше гоф сохдеки лэгъэй гьемме хьэрзо мунде. Эзи дуь руз пушо э политзанятие э гъэд гьемме корсохгъо сервор иму, мере омбар тэгъриф доре, хуььрмет сохдебу. Гъеймогъой ежире земонен, гуьльом вилеет гьемме бэхили, унегуьре чендгъэдер инсон э одоми хуьькуьмет ухшеш зе, унгъэдер хуби, саламетини, эз кор ю екнш шек нирав...

Либо. (*Э сер стол суьфрере кеширени, пезде еки-еки овурдени: нун тонцире, муьнуькдекире, савзи-пиѳе, чорек шоробе ве бушгъоб жарит сохде тозе кутуме.*) Э иму медениш, туь нун туьре ху, ме не Довид есэгъэтелейге хурдейм.

Либо вадарафдени. Екем вэгъдо Гъэдмил э тэхъно мунде, ну хурдени. Дироморенуьт Довид не Севи хьэрмэхъ ю.

Довид. Шохьонгум эхэйрбу, бебе!

Севи. Шохьонгум эхэйрбу, лелей Гъэдмил!

Гъэдмил, лэгъэю пур, э серево текелиф сохдени гъилгъоре. Довид не Севи гьерки е куьрсн вегирденуьт, э ѳн стол нуьшденуьт ве сессуьз сер гирденуьт эри гоф сохде.

Гъэдмил, э тегьер шувгъэмперес э чол дешенуьгьоре хуно, дешендени э лэггэ тикегъор эн пуне, жэггэ, савзи-пиэзе ве э минут ю е гиле декирдени эз чореке хурдени пейлгъой шоробе.

Гъэдмил. (*Хурди варасди ве эз хурде хурекгъо э ю гынггине величири*). И... ишму, ггилгъойме, керг хое сохугьоре хуно, э гъуьдгъуьд дерит эхи? Чувни бегем?

Довид. Туь дануьсденники, бебе, школере варасдейм. Эдее фикир сохденим э чувжо бураймге эри хунде.

Гъэдмил. (*Гене гынггине величире э ю*). Гьери, п... песде?

Севи. Ме э сельскохозияственный эдем гуфдиренуьм, оммо Довиде эз педагогический институт хъэз оmore.

Гъэдмил. Дур эз руй бебе-дедей ю, эз хэри хуьше. (*Дондуре вохорундени*). Инженер-минженер, учитель-мучитель! Игъош эрме сениггэт офдет. Ишму худо меерош, кур нисдитки, э пушой чум ишмуни, гье у ишму гуфдиренитгъо учитель эдей пирашки фурухде, агроном, сипре хэлэт этен ю, эдей э туку алвар сохде. Эйчуьни гьечу? Екем э хэёл офдонит, фикир сохит, чувкклеле нисдитки. Инни дур рафде герек нисди, вегирит мере. Чувтамиш хундемге, хундем, чендгъэдер пулиш хэржи сохдем, гьэрэз э гужевоз кооперативный техникуме варасдем. Диплом э куьф ме дери. Худоре шувкуьр шеш ггилеш келе сохдем, э метлеб расундем, эри хурде-вегирде гьисди, эри себэхьине юхсуле рузши кем-биш гьисди. Учитель!.. Тьфу! (*Эхириш эз дондуй хуьше тикей жэггэ ведешенде, туп шендени*). Э гофме гуьре бисдоритге, эз торговый бэггэй, э е жигеш рафде герек нисди, э алвар бугьо жиге гьеммише берекет дери.

Эз жири тофгъой Гъэд ил ггилгъо перт биренуьт мунде.

Севи. Э коми кинг хундемге э ёрме нисди, лелей Гъэдмил, оммо э е вилеет ежире ггэдот, ежире гьонун дери, э дес эн дувъд, гирденге уре э дувъди сохдеки, э ггисб сухунде муьгъуьр-печет, венуьгьоре хуно, муьгъур веноре. Уре песде э ежигеш э кор нисе вегирде...

Гъэдмил (*хьуршлуь*). И гоф эже, ме гуфдиренуьмго эже? Гьеле ишму эз хори невероморейт э ме ижире тофгъо эри гуфдире, хьэрэмздедео! Игъош эрме дузи гешдегор бирет... Худоре шувкуьр, э хьуькуьмет иму ужире хэре ггэдотгъо, гьонунго недери, не герекни нисди. Гьер мерд эри хуьше! Эгенер туьре э дувъди-дургуни негирдге, екиреш, е гьурумсоггэш ихдиёр нисди туьре эри дувъд хунде! Хундет се-чор эзи хэр-вечэхэре кинггьоре, хуьшдере эгъуьлменд, дананде хьисоб сохде. Э негьогг нисе гуфдиренуьтки: «Гомиш бале зендге — екиш нидануь, оммо хое сохдей керг э сад гьунши-мэхьэле мэгглуьм мибу». Гьеле поит... Эришму, гьеймогъой зиндегуни мэггни не тазбалабани, оммо дамуьсде бошит, зиндегуни — есиёви, эзир дастар эню офдоренге, увэхди мивиним чувжире мэггни михунитге..

Эз у хунейге, хъэлов Гъэдмиле дешенде варасде бэггдо, ведироморени Либо.

Либо (*эз кукгъо*). Гуш венит, ггилгъойме. Келете ферзенде дэггино мизенуь, чувкклете э гоф бебе-дедей хуьше биё денишуь...

Гъэдмил (*денишире диренге гьирмизи биреи жогвилгьоре, екем хомуш бирени*). Бовор сохит, ггилгъойме, ме э н гуьлом омбар дирдануьсде одоминуьм. Э дастаргъой есиёв нэгггъо, лап эзир дохьори-гъош дебирем. Келегеде гофгъо, сес звере бугьо гофгъо эз муьвэхэ одоми зу вир биренуьт, эгенер у сес эз куьф эню неомоге. Инни дур рафде герек нисди. Себэхьмунде иму дув-екире диренге гуфдиреним: «Себэхь туь эхэйрбу!» Себеб эни гоф чувни? Еггни, себэхь туь э хэйрево, э пулево гердо. Э пулево! Эз пул-мол зверте, гьелелуьге гьичиш нисди. Пул бугьо одоми бегши гьисди хониш! Ижире варасирет метлеб зиндегунире эз ме пушоте, гьозор салгъо пушоте эгъуьлмендгъой хэлгъ

иму. (*ЛэгЭлпаре сохдени*). Имогьой кешит хисим, хов эз гьемме чигьо ширини.

Гъэдмил, гурунд теьер, мивэхизув, Гээзизе баларе хуно, келе шувгэм хуышдере хэйли мисову, тимор мисоху, пезде лойгьоре кешире-кешире, мидарав э у хунейге эри хисире.

Либо (*Гээлгьоре э рэхь сохдеки*). Бебе не деде эри ферзенд хуышде зобуни ниhoю, угьо гуфдирере сохит...

Довид, Севи не Либо вадарафденуэт. Гъэдмил дегешдени. Оморени сес пих не фит эз ховелуе Гъэдмил. Е-дуй дэгдэггэ э сегине муьрдени товуш, перде кешире оморени. Сегне гене товуш бирени. Э лой расд будкей телефон-автомати. Эзи песой перде ведироморени Гъэдмил, куьнд оморени эз телефон. Эз песой перде оморени сес звонок эн телефон.

Гъэдмил (*э телефон*). Либо, туьни?

Сес Либо (*эз песой перде*). Эри!

Гъэдмил. Ме инжоюм, э ён киноюм. Чув хэбери?

Сес Либо. (*эз песой перде*). Гьеммеш хуби-хоси. Оммо... Э Гъэдмил?

Гъэдмил. Чуьни?

Сес Либо (*эз песой перде*). Эз товун чуьниге нисе дануьсденуьм, дуьл меш эдей паре бире ведироморе, эз и е ченд минут пушоте э хуне е миллиционер оморебу, туьре эдей гешде...

Эз лой чеп, эз песой перде ведироморени миллиционер, э десю, тикей Гэтоше хуно, муьгьур-печет дери. Гъэдмил гье у туьтем дирени миллиционере.

Гъэдмил (*вомунде, хэсдее одомире хуно, хуышдере э дивор будке миведуь*). Бебейме вой, хунейме вачаруьсд! Эхир меш доре омо. Э негьогъ нисе гуфдиреки: «Расей дуьзд кутэхь, гьергоиш бисдо э дес миллиционер миофдону». Вирихде герек, ёгьин, дир несохде, э гьержоиш бисдо, гьэрез вирихде, эз чум не биёбури хэлгъ. Омон-омонгьо, э десе сухунде муьгьур-печете невенуьт.

Гъэдмил эз будке ведироморени, чуме-чару сохдени, зури-зури э песой перде эз лой расд дарафдени. Миллиционер дире уре, э песой ю видовусдени.

Сес миллиционер (*эз песой перде*). Поит! Гражданин Гъэдмил, понт!

Сегне е дэгдэггэ торик бирени, телефон эз сегне вегирде оморени. Гъэдмил ведироморени эз улойгей перде.

Гъэдмил (*шуш нефес гирде, поисдени, чуме-чару сохдени, пезде эрэггэ эз сифет покурдени*). Ки биё соху и коре, комини куксег фурухди мере? (*Фикир сохде, ззир зугьун чуьниге фуггундени*). НэгГ, э гъэд корсохгьоюм божэхэт ужире корсохгьо дери... (*Гене чуме-чару сохдени*) Миллиционер веди нисди... Имогьой э чувжо вирихуьм, э чувжо бурам? Чуьтам э чувжо? (*Эз пушони хуышде зерени*) Эле, чув ёрфурмушум ме эде?! Завсклад иму эз ёрме фурмуш бири! Расди, э дуьзди-дургунниревоз, пуле ме, кладовщик, гьэзенж сохдем, оммо омбари эзу пулгьо э завсклад расири. Имогьой уш э ме биё кумеки соху, небуге э дес эпуш муьгьур миварав (*субьуле хэнде сохдени*).

Эз песой сегне ведироморени миллиционер, гьетте Гъэдмиле дире э песой ю видовусдени. Гъэдмилиш вирихдени. Э вирихдеки чаруьсдени э лой миллиционер, муьше бирмундени ве се гез зугьунеш ведешдени, гьэгь доре уре. Суьфде Гъэдмил, пезде миллиционер э песой ю, видовусде. э песой перде дарафденуьт. Гъэдмил ведироморени э улойгей перде, куьнд оморени э миглей перде ве сэхд куфдени пердере, мигуиге гьопуни. Оморени сес гьопу куфдере хуно.

Сес эз песой перде. Кини у?

Гъэдмил. Хуней завсклад инжон? (*Гене чуме-чару сохдени*).

Завсклад. Эри.

Гъэдмил. Менуым, Гъэдмилуым, зубош воку дере, ведиро.

Завсклад (эз песой перде ведироморени). Чуьни, Гъэдмил, ранг туь рафди?

Гъэдмил (*шуш-нефес гирде, чумтерс*). Хьоле хэбер мевеги Э серме гуруне гезирогъ оморни, миллиционер эдей гешде мере, э гужевоз вирихдем эз дес ю. (*Песде зури-зури э десгьоревоз ихдилот сохдени э сер ю оморне гьозие-гъэдере*). Ижире коргъои, е чоре сохде гереки...

Завсклад. Бебейме вой, туь чуй гуфдире?!

Гъэдмил (*субьуьле хэндэ сохдени*). Э десме у муьгър-печет па-рафдге, дануьсде бош, туьш э гънрогъ нимуши...

Завсклад. Туь гьечи дануьсдени туь доренигъ пулгъо гьемме эрме мунде? Гьечу мибсдоге хуб буки... Ме нимей эн у пулгьоре директоре доренуым, унегуьре видов э хуней энун... Эгенер уре нисе воисдеге э дес юш герме муьгъуьр варав, бигьил имуре хилос соху. Дир меш-сох, видов, меш э песой туь оморум раси, видов, у е чоре миофу, келегъой шегьер гьемме э уревоз хьэрмэхьн...

Эз песой перде ведироморени миллиционер. Гъэдмил, гьетте уре дире, вирихдени, миллиционерни э песой ю.

Гъэдмил (эз песой перде ведироморени, хэсде, менде, шуш-нефес гирде, шуьле хуно, пойгьоре кеширени, оммо рэхь рафде нисе дануьсде, гене чуме-чару сохдени). Погь! Дие э ме гъувот недомунди, нефес меш гирди, ни расуьм... Ме завскладе доренуым, завсклад — директоре, директор... Гьеле кидан директор эки ки мифуьрсуйге мере? НэгI, де эри ветовусде э ме гъувот недомунди...

Эз песой перде ведироморени миллиционер, дирени Гъэдмиле. видовусдени, куьнд бирени эз Гъэдмил. Гъэдмил, эз хуьше визор бугъо одомире хуно, гьич эз жигей хуьшдеш нисе жуьмуьсде. Миллиционер гирдени дес Гъэдмиле, венорени муьгъуре. Гъэдмил, яралуье хьэйву божэхь дешенуьгьоре хуно, божэхь дешенде, ноле кеширени. Э сьегне е-дуь дэгьдэгъэ муьрдени товуш. Перде вокурде оморени. Гене дегесирени товуш. Гъэдмил э хьэлзов дери, э сес хьэргой хуьше, серсоне хуно, эз хов хэбер бирени, Э ён гъэдмил поисди Либо. эз хьэлезигери чуй сохуге нисе дануьсде.

Гъэдмил (*делуьре хуно, эз хов хэбер бире, вэхуьшдени, нуьшдени э сер хьэлзов*). Ой, зен, ебо зу жугъоб ди мере, ме зиндеюм?..

Либо (*гъуз бирени э сер ю, терсе-терс*). Туьре чуй бири, ой мерд? Э сифет туь хун не де, ранг туь, худо меёрош, рафди. (*Дес зерени э шеи Гъэдмил*). Жендек туь хиники, Гов-эрэгъ берди туьре. Духдире огол зенуьм?

Гъэдмил (*э десгьой хуьшде миденишуь, дес мизенуь э сер, э вини, э гушгьо, э сине ве жендек хуьшде*). Эри, гуйге зиндеюм... Погь, бебе вой, ижире ховиш мивинуь одоми!?

Либо. чуй хов?

Гъэдмил (*эхьисоб негирде*). Гьичиш, гьичиш...

Либо (*мидуь э Гъэдмил пижамаре*). Гьеммей туь Говни, хиник мибу туьре, воку пре э тептуь.

Гъэдмил (*ох кешире, вокурдени пижамаре, песде, хэсдее одомире хуно, хуьшдере э болуш водорени*). Э ховиш одомире динжи, олхонни нибу?! СэгIэт ченди?

Либо. Имогъой себэхьни, сэгIэт пенжним — шеш мибу... (*вадарафдени*).

Эз лой хьэст дироморени Довид э книгево, нуьшдени э сер куьрсн. Гъэдмил фирилруь ведироморени э и хунейге. Куке диренге, куьнд оморени эзу.

Гъэдмил (*десе э душ кук венорени*). Дануьсдени чуьнигъ хэлефме, гье э у туь гуфдиренигъо педагогический институт бура эри хунде, гьечу хуби... дуьлолхонинни...

ГІЭЗИЗЕ БИРОП

Ченд ве ченд салгьош giroшдуьтге, гене эз ёр фурмуш нибошут беде рузгьой Келе довгІой Ватани. Божэхьэт офд биётвге кифлетгьо, э комигьоки довгІо зарали незери.

Экуьнди бисд сал зійед giroшдебу эз довгІо варасден, кейки Хьэим, гьисмет бире, оморобу э командировка э. столицей Украина. Гьэдимие гуьзеле шегьер Киев. Кире хьэз нисе оmore гешде э раче кучегьой энУ, э хунчелуье богьчегьой энУ. Гьууллугьгьой хуьшдере варасденге, Хьэим эз гьуногьхоне ведироморе, гешде-гешде, рафд э богь э нум Шевченко эри форигьэти вегирде. Хьэим, э сер скамейка нуьшде, эдембу томоше сохде э гьэд богьче гешдембируьтгьо одомигьоре. Эз пушой энУ эдем-бируьт giroшде жуьр-бежуьре одомигьо: пиргьо, десдечугьо э дес дери, огьилгьо, жовонгьо, дусде жуьфдгьо гьуле-гьул деноре. Э ГІэрей энугьо дебируьт одомигьой гьемме милетгьош: украингьо, уругьо, жугьургьо ведиеш. Омбаргьой энугьо хэнделов бируьт, эн суьфде жогьилгьо, комигьоки лап дуьлшор бируьт. Э шоре сифетгьой одомигьо денишире, Хьэимиш эдембу эз дуьли шори сохде. «Хубе зиндегунини, — мугу у э дуьл хуьшде,— э у кешире ГІэзиетгьойму верзиренини...»

Э ёр Хьэим омо ю э рузгьой довгІо диробугьо шегьер Киев. У эхи э хоригьой Киев довгІо сохди. Э ёр энУ омо эз бомбгьо вачарунде хунегьо ве кучегьой Киев, хэребенгьо, комигьоки бируьт э гьер куьнж, гьер жиге. Инжо э хоригьой Киев, хэребеигьо, комигьоки бируьт э гьер куьнж, гьер жиге, пой ю яралуь бире, офдори у э есири. Фашистгьо яралуьгьоре согь нисе гьышдембируьт, хьовиргьой есири кумекни сохдуьт э у эри пое соф сохде. Чуь ГІэзиетгьош кеширет угьо э есири э коццлагерь гьисдики. Омбаре гужгьо сохдембируьт фашистгьо э есиригьо ве гьемчуьн э могьлугь жигеи. Оммо могьлугь чуь гужгьореш миветовусд эз фашистгьо, генеш эз зир дес мидефуьсоруьт э лагерш дермуьго эри яралуьгьоре соф сохде, нун, яралмаси, чуь эз дес ишу миверомоге...

И фикиргьо э дуьл дери Хьэим невини, чуьтам е огьиле мерд дуьсе бо эз пушой энУ giroшде, уре э тигьэтевоз томоше сохдембуге. Гьеебо Хьэим мивинуь и эз пушой ю giroшденигьо огьиле мерд, э ю э тигьэтевоз дениширигьо, шинохэ одомире хунои. Мерд екем рафд, педсе вогошд песово, омо нуьшд э ён Хьэим, гьичиш негуфдире, ведешенд эз гьултугь чешмекгьоре, вено э чумгьо ве э тигьэтевоз дениши э Хьэим. Уш тоб недо, эз гьоб чешмекгьоре вегирде, э пушой чумгьо гирде, дениши э тараф мерд. Гье у туьтем эз Хьэим е хьэрой ведиромо:

— Адам!?

— Хьэим! — мугу мерд.

Угьо гьердуьеки гьэл дешенде, моч сохдуьт дуь-екире. Угьо гьелеле жейле нисе бирембируьт эз еки. Гьечи э гьэл еки дери, угьо нисе

дирембируйт э иловлешу кура биребируйтгьо одомигьоре. Э гъэд богъче гешдембируйтгьо одомигьо, угьоре дирe, поисдебируйт ве э гIэжои биревоз дениширебуьруйт э угьо. Эри энугьо мэхьтелие кор оморембу, эричуь эхи и дуь жогьилгьо нисдуьтгьо мердгьо, екире гьечи сэхд гьэл гирде, хэйли вэхд жейде нисе биренуьтге. Хьэим не Адам дуь эз гьэл еки таймиши биренге, эз чумгьой гьердуьй энугьо эдембируйт тягьлетигьле гIэрсгьо тигьй бире. Одомигьо пуьрсуьш э сифет ишу вери дениширебируйт э гьердуьй энугьо. Хьэим э ейлуьгъевоз чумгьоре покурде, мугу:

— Э еки довго сохдейм, э ежиге э есири бирейм. Ини бэгъдовой бисд салиге расд оморейм дуь эеки...

Дуь хьол-руз екире пуьрсире, жусде бэгъдо, Адам, гьуьле э гьул Хьэим деноре, мугу:

— Кеш.

— Эже? — пуьрси Хьэим.

— Эже?! Гьелбет э хуне. Дора туьре виниге, хэйли шори мисоху...

Гьердуьй энугьо, ихдилот сохде-сохде, рафдуьт э хуне. Гьетте дер хунере вокурде, Адам мугу:

— Дора Владимировна, лап гIэзизе гьуногъэ овурдем экинтуь.

— Наум Израйлович, бэхшлемиш сохит, — мугу огьиле раче денуьшдее зен эз, кухни ведироморе, — кини и мерд, эхи ме уре нисе шинохденуьм?!

Гьетте зен Наум Израйлович гуьфдире, 'э ёр Хьэим омо, ки нум хьэрмэхь есирию Адам нисди гуьфдире. Э есири гьисдики, у межбур биребу эри дегьиш сохде, неки нум ве фамилий хуьшдере, гьемчуьн милет ве зугьун дедеи хуьшдере.

— Туь уре гьелбет недирей, оммо э товун энуге ме эричуь омбаре ихдилотгьо сохдем. Э ёр туь биёр, ме гуьфдиребируьмгьо, чуьтам е догьистони, э ме кумеки сохде, мере эз уьлуьм хилос сохдебуге. Гьемин и мерд у догьистонини, шинох бош.

Зен гье у туьтем, дуьлшор бире, десгьоре э пушосиней хуьшде покурде, расди десе кеши э лой Хьэим:

— Дора Владимировна.

— Хьэим Юшваевич.

Суьфделе Хьэим не Наум, десгьоре гIов зере э ён стол нуьшдебируйт, э утогь одомигьо кура бисдоруйтгьо. Гьуншигьой Наумигьо, шиниренге, уре эз уьлуьм хилос сохдиго мерд омори гуьфдире, дироморобируйт эри шинох бире э Хьэимевоз.

Дора Владимировна эдембу сер столе вараюнде, оммо Наум эдембу ихдилот сохде эри кура бирегоргьо э сер ишу оморе гьозие-гьэздере.

Наум Израйлович бу сиечердее одомп. У не Хьэим э есири офдоренге, пой Хьэим яралуь бу. У Хьэиме, гьуле-гьул деноре, гердундембу э гьемме жиге. Угьоре э кьнцлагерь овурденге Наум хьэрекет сохд дегердунд Хьэиме э лазарет. Э лагерь кор сохдембу подпольни деслей коммунисти. Э лазарет' кор сохдембируйтгьо одомигьо, тараф энуге десдере гирде, э есирингьо кумеки сохдембируйт эри соф бире.

Хьэим но эри Наум меслэхьэти, чаруну гуьфдире нум хуьшдере ве жугьур бирей юре мэгIлуьм несоху, гуьюки ю азербайджанини гуьфдире.

— Ме, — мугу Наум, — те довго сер гирде е ченд салгьо э Боку кор сохдем. Кем-биш гIэдотгьой энугьоре дануьсденуьм. Зугьуне недануьсде чуьтам мигирору у ихдилот?!

— Ме хуте мисохум, — мугу Хьэим.

Эз у рузевоз сер гирде, гьемме шев, эз пэхьники, Наум мидаарафд э лазарет экин Хьэим эри зугьуне хуте бире. Кор энугьо эдембу зу пушово оморе. Гьердуьй энугьо куйнде жире шинох биребируйт э подпольни десдеревоз ве сер гирдебируйт эри коргьо гировунде э гIэрей есирингьо.

— Гьемме руз, — эдембу ихдилот сохде эри гьуншигьой хуьшде

Наум,—имуре э дезде поюнде, мигуфдируйт: «Жугьургьо не коммунистгьо ведировтгу э пушо». Эге ниведиромоге, куксеге фашистгьо ишу мигшдуйт г1эрей дездере, гьетте шекелуе одомире дире, эз гьул гирде миведешендуйт э мейду. Угьоре мибердуйт эри силис сохде, дие иму угьоре нисс дирембиририм. Фашистгьо э г1эрейму дешендсбируйт жансуьзгьоре. Угьо эз зир дес мидануьсдуйт, кинуьтге жугьургьо не коммунистгьо, ниссе мэг1луьм нисохдуйт э фашистгьо. Подпольни дезде гьэрор но, ки те жансуьзе офде ве тембихьи энуре доре, коре поюнде гереки гуфдире, мере гьер-чуьтариш бисдо, гьелелуьге эз пушой чум пэхьни сохде гереки гуфдире. Оммо чуьтам пэхьни сохут, эже пэхьни сохде воисдеге, нисе дануьсдембируйт. Увэхди Хьэим, гьеле пой соф небирекни, ю э хогьнши хуьшдеревоз эз лазарет, ведиромо эз пэхьники ве э жигей хуьше дегердунд мере... Хэйли домундум э лазарет ве Хьэим э дорд дорен пой хуьше неденшире, гье ленгуьсде-ленгуьсде, эжигейме рафдембу эри кор сохде э есригьоревоз. Песде подпольни дезде очмиш сохде лигьоб жансуьзе, кук куьгьне г1ошир бугьо Комиссарове, нисд сохдуйт уре. Ини, — мугу э эхир гоф хуьше Наум Израиллович, Хьэиме гьэл гирде,—э ижире г1эзиегьто кеширеневоз хилос сохди и г1эзде бирор мере эз уьлуьм.

ШОРИ ДУЬЛ

Сершев бу Э рач вараюнде зал школе одоми омбар дебу. Э минжи зал норе оморобу дуразе келе вараюнде стол, э сер комики вебируйт э ваьзго дечире емуьшгьо, гьэнфитгьо, печеннигьо, раче дездегьой гуьлгьо. Радиол, комики бу э куьнж зал, г1эре не доре, эдембу зере жуьр-бежуьре раче гьовогьоре. Жовоне кукгьо-духдергьо, комигьоки школере варасдебируйтгьо, эдембируйт вежегьисде дуй-эекиревоз, э учительгьоревоз, э бебегьо-дедегьоревоз.

Тамара Ифраимовна, комики шеш сал г1эре недоре, бири рэхьбер эн класс имисал школере варасдембируйтгьо г1эилгьо, эдембу томоше сохде хундегоргьой хуьшдере, денишире э тигьэтевоз э сифетгьойшу. Уре воисдембу гьеммишелуьг э ёр хуьше дору чигьрет ученикгьой хуьшдере. У э сифетгьой г1эилгьо дениширенге эз пушой чумгьой энэ еки-еки мигирошдуйт шекуьлгьой э угьоревоз гировунде салгьо, рузгьо. Эзуш бэгьэй э пушой энэ миомо хоснет ученикгьой ю, ученикгьой юре хундембируйтгьо учительгьо ве гьемчуьн хоснетгьой бебегьо-дедегьой ученикгьош...

Имишев, эз ученикгьо бэгьэй кура биребируйт: учительгьо, директор школе, бебегьо-дедегьой г1эилгьо ве де одомигьойгеш. Гьеммей энугьо бируйт тербинедорегоргьо у г1эилгьоре ве имишев эдембируйт рэхь сохде угьоре э келе рэхь зиндегуни. Гьемме одомигьо гьэрхундуйт эри тербие доре г1эилгьоре ве бирмунде э угьо дузе рэхь зиндегунире. Оммо биренуйт одомигьо, комигьоки у гьэрхундире фурмуш сохденуйт ве э кор тербие дорен ферзендгьоре дежиширенуйт э гьэйгьусуьзиревоз.

Ини Пинхьос э суьфдеи салгьой хундеи бу еки эз нишонлуе ученикгьо, гьеммише хуб дануьсдембу урокгьоре, рач темиз вокурде оморембу э школе. Бебей энугьо Исроил е хубе мерд бу, э куьнди гьемме орине э школе миомо, мипуьрси чуьтам хундеге г1эил ю ве мипуьрси чуь кумекни герекиге классе. Эз дес ю вероморе кумекиреш сохдембу.

Егиле Тамара Ифранмовнаре воисдембу г1эилгьоре э завод э экскурсия беруь. У фикир сохд, ки эри экскурсияре э гуьнжо овурде Исроил белки э ю кумекни сохд. Шохьонгум у рафд э Пинхьосевоз. Э хуней энугьо дироморенге, мивинуь Исроил эз Пинхьос чуьклете гьисдигьо куклей хуьшдере веноре э кемер хуьше, э кул г1эьз венуьгьоре нуно, эдее гердунде.

— Шохьонгум ишму эхэйрбу! Кидан ме ишму мешет бисдо-
румге?

— НэгI, нэгI,— мугу Исроил, э ён стол куьрсигьоре норе эри
нуьшдешу,— мере эз гIэлгьго лап хьээ оmore,— те хунейгойму эз кор
оморе, мугум, э иревоз екем вози сохум. Ишму гьич вьэд э иму мешет
нибошит, гьергоиш оморит, ишму лап гIэзизе гьуногь кифлет иму ми-
бошит.

— Омбар согьбошит. Ишму гьеммише э гIэлгьгьоревоз гьечи вози-
го сохденит?— пуьрси Тамара Ифраимовна, э сер куьрси нуьшде.

— Гьелбет, гьеммише нэгI, хьвлете мэхьэлгьго вози сохдени эеки.
Ини иреш,— бирмунде э тараф Пинхьос, мугу Исроил,— гьечи келе
сохдем. Ме не и гьеймогьоиш вози сохденим эеки, оммо ижире возигьго
нэгI, шашки, шахмат возиреним... Эз кор ведироморенге, чуьклеире эз
богьчей гIэили овурдуьм, дес-руй юреш, эн мереш шушдум, те зен
оморе гIэлл дорихмиши некешуь гуфдире, сер гирдуьм эри вози сохде...

— Гьемме бебегьго-дедегьго гьечи келе мисохдге гIэлгьгошуре, иш-
му доренитгьоре хуно, ме ёгьин имидуьм, ки ферзэндгьойму хубе тер-
бие вегирдгьоре овлодгьго мибисдоруйт гуфдире.

— Нисе дануьсденуьм,— мугу Исроил, э хуьшде демунде,— чуь-
там хосденуьтге ферзэндгьоре де одомигьгойге, энжэгь ме эриме хьисоб
сохденуьм, ки эге у инсон хьэрекет нисе сохдеге эри герек гьисдигьго
жире тербие доре ферзэндгьоре, гIуьмуьр эну инсон пуче гIуьмуьри
гуфдире.

— Омбар согьбошит, лап хубе жире гуфдире. Гьемме бебегьго-де-
дегьго ужире фикир мисохдуьтге, кор иму, эн учительгьго чендгьэдер
асант мибисдо...

Э лэгIэй энугьго гоф дери, Пинхьос эз кухни дировунд но э пушой
энугьго чой, шекер, гьэнфитгьго, емуьшгьго...

— Эз хубе бебе-деде хубе ферзэндгьго бире. Хубе ферзэндгьго тэгI-
рифи бебе-деден,— мугу Тамара Ифраимовна, э лой вадарафдембугьго
Пинхьос денишире.

— Вегирит, Тамара Ифраимовна, е пейле чой хурим, вегирит эз
емуьшгьго, гьэнфитгьго...

— Омбар согьбошит, мере е гьуллугьн э ишмуревоз. Эге миданит-
ге е кумеки сохит э иму.

— Эз десме веровгьго гьуллугь ишму, гьеммише э сер чумгьгойме!

— Мере воисдени ученикгьоре э е хубе завод э экскурсия беруьм
ве угьго шинох бошут э пушолуье корсохгьгой кориревоз.

— У коре гье себэхьиш мибу э гуьнжо овурде. Завод иму зобуне
завод нисди, гьэрхундигьгоймуреш э зиедиревоз бегьем сохденим, пушо-
луье корсохгьгош, войге ишмуре, ченд ве чендиш гьисдуьт имуре. Ме
себэхь э угьгьоревоз гоф мисохум ве э ишму мэгIлуьм мисохум, кей ми-
данитте овурде гIэллгьгьоре э экскурсия э завод...

У руз гIэллгьгьоре э экскурсия берденге, Исроил шинох сохд угьгьоре
э цехгьгой заводевоз ве э клуб завод гировунде омо вохурден э пушо-
луье корсохгьгьоревоз. Э вохурден гоф сохдебируйтгьго пушолуье кор-
сохгьго омбар тэгIриф доруьт Исроиле. Угьго гуфдируйт, ки Исроил
гьисди гуфдире, неки хубе дананменде усдо ве пушолуье корсох, гьем-
чуьн хэлгь хуьшдере омбар хосденигьго хубе коммунистш. Омбаре
шегуьртгьгьоре хуте сохди у. Экин эну хуте биренуьтгьго шегуьртгьго хубе
ве нишонлуье усдогьго биренуьт...

Тамара Ифраимовна омбаре кумегигьго винири эз Исроил, чуьн
рэхьбер класс. Э у кумеки сохдембируйт, гьелбет, гьемме членгьгой ро-
дительский комитет, оммо эз гьемме омбар Исроил.

Омбаре заралигьгьоре овурди эри Ватан иму ве гьемме одомигьгой
вилет иму фашистгьго э салгьгой довгIо. Суьфдеи рузгьгой довгIо раф-
ди э гьовхо э гьэршуй фашистгьго бебей Пинхьосигьго — Исроил. Лап
зобу кори сохд Исроил бебешу э довгIо муьрден э хосиет Пинхьос.

ГЭил руз-беруз эдембу лэггэр бире, думит, фикир сохде, урокгьореш нисе сохдембу. Тамара Ифраимовна чендгээдериш гоф сохдембуге э Пинхьосевоз э товун эни кор, е тефиглэти нисе бирембу, глэил эдембу эз дес рафде. Дуй-се бо Тамара Ифраимовна рафдени э хуней Пинхьосигьо, э дедей энугьоревоз эри гоф сохде, оммо э дер килит вебиреире дире, вогошдени рафде. Чорей Тамара Ифраимовна небисдо, у, дарафде экин директор школа, ихдилот сохдэ гьеммере, мугу:

— Чуй сохумге э Пинхьосевоз нисе дануьсденуьм...

— Эри... — мугу директор,— е кор биё бу небуге Пинхьос зобуёе ученик нисди, эрме оморенигьо дедей энугьош зобуне зен нисди.

— Нисе дануьсденуьм чуйш гьисдиге, оммо глэил эдее руз-беруз зобу бире, лэггэриш бири лап, э гьечиревоз у эз дес мирав, е кумеки сохит.

— Хуби, э себэхьине педсовет огол зенит членгьой родительский комитете, гьери гоф сохин виним.

Э педсовет омбаре одомигьо гоф сохдуьт, гьерки ежире меслэхьэти норе. Чуйжире гофгьош гуфдируьт, тэгриф доре кифлет Пинхьосигьоре, юре глэйблуй сохде. Оммо е зен, комики зигьисдембу э гъунши Пинхьосигьо, гоф вегирде, мугу:

— Дузи, хубе кифлети кифлет фэгьире Йсроил, оммо гьеймогьой эдете эз дес рафденуьт. Зен эзугь, чуй сохуге э глэйлгьоревоз нисе дануьсде. Э тен глэйлгьо бегьеме партал, э пой ишу — бегьеме пойвоку невери. Эриму оморенигьо, иму биё кумеки сохим э Сипро не глэйлгьой эну...

Песде э ёр эну омо, чуйтам э кумеки корсохгьой школе нен членгьой родительский комитетевоз Пинхьос сер гирдге гене эри хуб хунде.

Тамара Ифраимовна э мигьоровуне чумгьоревоз дениширембу гогь э Пинхьос, гогь э дедей энугьо, гогьиге э де ученикгьойге. Уре эз фикиргьой ю жейле сохд сёс Пинхьос:

— Тамара Ифраимовна, глэмел миёвге, е «вальс» вежегьим ме не ишму?!

— Гьелбет миёв, хэлефме,— мугу Тамара Ифраимовна, моч сохде эз пушони Пинхьос ве эз душгьой энугьо гирде, сер гирд эри вежегьисде.

О Ч Е Р К Ъ О

Нисон Гилядов

ОДОМИ Э ЖИГЕЙ ХУЫШДЕ

Песини гиле, пушой и очерке нуьвуьсде, вохурдеиме э Марат Михайловичевоз гирошд э хуней энугьо, руз екшобот. Шохьонгум бу, одомигьой кифлет гьеммееки э хуне дебируйт. Гьер мерд эдембу кор хуышдере сохде: зен эдембу хурек хьозур сохде, духдер — нубогьоре хунде, домор не кук эдембируйт телгьой электри гировундембируйт. Хуышдени сэхьибхуне эдембу э невей хуышдеревоз вози сохде. Ме да-нуьсдембируым, ки э хуней энугьо эдее ремонт гирошде гуфдире ве хуышдени Марат Михайловичиш согъ руз кор сохди гуфдире (дес юш бесдебу). Оммо у чуйтам кор сохдениге ме пушотеш диребируым.

Э ёрме омо, чуйтам эзи дуь сал пушоте тозе цехгьо ве конторей фабрик парталдухи «Динамо» шегьер Дербенд вокурде оморембируйтгьо вэхд, у лапатке э дес дери эдембу гьуме э цементевоз гьэриш сохде, э фэхьлего кумеки сохде. Лап хуб мунди э ёрме гьемчуын чуйтам егилейге уре диребируымге э кумеки сохдеки э фэхьлего эри гьит-тэхдере эз автомашин тигьи сохде ве э дорун хьэёт фабрик деберде. Диребируым гьемчуын чуйтам жофо кеширебуге у э зонай форигьэти вегирден корхонешу, комики вокурде омори э лов дерьёгь Каспия. Зона вокурде омори э десгьой корсохгьоревоз, э комигьоревозки, э е жерге, тен-бетен жофо кешири хуышдени директориш. Гьеймогьой у гьисди еки за раче зонагьой форигьэти вегирден корхонегьой шегьер. У батмиши э дорго ве гуьлгьоревоз, э пушой ю гьисди хьэвуьзгьой глови. Э жейлее проект гуьре вокурде оморет хунегьо, э иловлешу гуьлгьо кошде, жуьр-бежуьре возигьо сохденуьтгьо мескенгьо, тегуьше цемент зере жилгьэго, гирошденуьтгьо эз глэрей энугьо, комигьоки доренуьт форигьэти вегирдегоргьоре минкини эри э хьэвесезов вэхде гировунде. Ве гьеммей энугьоре рузгьой шоботгьо ве екшоботгьо вокурдет корсохгьой фабрик э рэхьбери ве эшгьлуье бэхшвегири директоревоз.

Зигьисдегоргьой гьэдимие шегьер Дербенд лап хуб шинохденуьт Марат Рахмилове. Э товун энугьо гуфдиренуьт: «Марат Михайлович — одоми жофонни. У гьисдиш гьечуни. Угьо и гофгьоре гуфдиренуьт э-товун герекие жире рэхьбери сохде дануьсдеи энугьо кор фабрике, чуйки фабрик дери э жергей дувруьжде корхонегьой шегьер. Энжэгь дануьсдеи энугьо гьемме тарифго ве процессгьой корире, дори уре минкини эри фабрике эз чуйкле корхонелей парталдухи, дебуьго э тенге утогьгьой гьэземети, чарунде э товушлуье оводунее гьеймогьоине дувруьжде корхоней парталдухи, э комики, неки фирегуь сохде оморет мейдугьой кори ве селт дегиш сохде оморет гьемме машингьо, гьемчуын тозе сохде омори системай рэхьберисохи ве буьлуьнд сохде омори данани сениггэткири корсохгьой инженери ве техники. Гьеймогьой э и фабрик духде оморенуьт экуьнди шеш миллион монетлуьгь парталго.

Марат Михайлович жофохогье одоми бирей мэггьлуьм бирени эз рэхь зиндегуни ве жофон энугьо У хьэсуьл омори э кифлет фэхьле, коми-

ки согъ глүүмүр хуыште жофо кешири э типографией шегьер. Ю, Марат Михайлович, эз чордегь саларевоз сер гирди эри рафде рэхь жофоире. Гурунде салгьой Келе довглой Ваташи гьсдики, хьофд класс школере варасде бэгьдо, Марат Рахминов межбур бирени эри гьшиде школере ве дарафде эй жофо кешире э комбинат консервохи. Э комбинат у гьвел бирени шегуэрт демуэрчи, пезде слесарь. Зирек Марат зу хуте бире сенигэт демуэрчири ве е ченд салгьо э комбинат жофо кешире бэгьдо, у гиросдени эри кор сохде э артель э нум Чкалов, эжеки бирени усдо-демуэрчи.

Э 1947-муын сал у дарафдени эри кор сохде шегуэрт парталдух э фабрик парталдухи э нум Шамсулла Алиев. Э и фабрик у хуте бирени, неки сенигэт парталдухири, гьемчуйн сенигэт механикиреш эри ремонт сохде партал духденигь мошингьоре. Зиреки энуре дире серверьгой фабрик фуьрсоренуэ уре эри зиэд сохде данани механикеи хуышдере э шегьер Куйбышев. Эзунжо у рафдени эри гьуллугь сохде э жергегьой Армии Совети. Эштгьлуи эн Марат Михайловиче дире комсомольгой полк энугьо, уре вихденуэ секретарь идорей комсомолишу.

Э жергегьой Армии Совети гьуллугь сохде варасде бэгьдо у вогшдени э шегьер деден хуыште ве дарафдени гье э у фабрик, эзже юре фуьрсоребируэтге эри хунде. Эз екемиге уре норенуэ суьфде главни механик, пезде начальник смена ве начальник отдел контроль техники. Э и салгьо, у неки жофо кешире, гьемчуйн хундени э шевине школеш. Э 1958-муын сал, школере варасде бэгьдо, у дарафдени эри хунде э зоочни-институт суке промышленность ве парче бофи.

— Ме гьеммише э хьэвсезов хундебируым, — эдсе ихдилот сохде Марат Михайлович, — эриме гьич четин небири гье э е вэхд гьем хунде ве гьемиге жофо кешире. Гьеле э институт хундебируымгьо вэхд мере теклиф сохдуэ эри кор сохде главни инженер э тозе гуьнжо овурде оморобугьо фабрик парталдухи «Динамо». Дуь сал жофо кешире бэгьдо, мере фуьрсоруэ эри кор сохде директор фабрик э нум Шамсулла Алиев.

Хьэшд салгьо, гIэре недоре рэхьбери сохди у кор фабрик э нум Ш. Алиеве. Эз пес мундебугьо жиге фабрик дарафдени э жергей пушолуье корхонегьой шегьер. Оммо гье э увэхд э фабрик «Динамо» коргьо хуб небу, у руз-беруз песо рафде дарафдебу э жергей пес мунде корхонегьо. Унегуьре э 1974-муын сал Марат Михайловиче фуьрсоренуэ эри кор сохде.

— Ме э кор фабрик «Динаморевоз» шинох биренге, — эдее э ёр овурде Марат Михайлович, — веде бисдо, ки инжо зиндегуни эдее гьуьл зере гуьфдире, инжо гьэгьигьэте еклуьгие коллектив корини гуьфдире ве уре эз гIэрей пес мунде корхонегьо эри ведировунде гереки энжэгь хубе жире кор энуре рэхьбери сохде гуьфдире...

Ве эзумогьоевоз сер гирде эдее жофо кешире э и фабрик Марат Михайлович ве э инжо лап мэгIлумь бири дананменди эну.

Суьфдеи гиле ме э Марат Михайловичевоз вохурдебируым гьеле э 1974-муын сал. Увэхди у ихдилот сохдебу эриме э товун чуьжире гьэрхундигьонге э пушой коллектив ишу э дегьимуйн пенжсали: вокурдени дуь тозе товушлуье цехгьо ве тозе конторай фабрике, дегьш сохдени гьемме куьгьне мошингьоре э тозе мошингьоревоз, муьхькем сохдени десдей корсохгьой инженери ве техникире. «Те эхир пенжсали, — мугу увэхди у, э имидлуи ве боворинлуьиревоз, — иму и гьэрхундигьоре биь гьеммере бегьем сохим».

Пенжсали гиросди ве изму ме гене э фабрик рафденге, дирируым, ки гьемме, э товун чуь гуьфдиребуге директор фабрик, бегьем сохде оморет. Нешинохдени дегьш бири фабрик. Гьувотгьой кори эну, э 1974-муын сал гуьре, зиэд бирет дуьвойне. Ве изму э пушой коллектив фабрик тозе плангьой, чуьнки Марат Михайлович э е жиге поменденигьо нисди, эз имбурузине барасигьо хомуш биренигьо нисди.

Келе ве верзирение хуьрмети Марат Михайловиче э г1эрей корсохгой коллектив фабрик. Э фабрик э товун энугу гудфиренуьт: «Марат иму», «Марат мисоху», «Марат мидануь» ведиеш. И кор эдес бирмунде, ки коллектив э эгъуьл энугу, гъуьнер энугу, гъувот энугу имидлуьни. И кор эдее бирмунде, ки у дануьсдени рэхьбери сохде гудфире у коллективе ве, неденишире э у кор, ки унжо деруьт одомиггой жуьр-бежуьре милетго, г1уьмуьргго, хосиетго у гуьнжо овурди хубе коллективе ве чарунди уре э келе дусде кифлет, членгой комиреки гьисдуьт е фикиргго, ежире метлебго. Угго неки эеки жофо кеширенуьт ве расиренуьт э буьлуьнде барасиггой жофо, гьемчуьн эеки форигъэтиш вегирденуьт ве э дуй-еки кумеки сохденуьт э гьемме тарафгой зиндегунни. Марат Михайловиче корсохго эз дуйли хосденуьт эзу товуне, ки у гьеммише хьозури эри кумеки сохде э угго э товун гьемме пуьрсуьшгго, неки пуьрсуьшггой кори, гьемчуьн де пуьрсуьшггой зиндегуниреш.

Дузире гудфире, коллектив фабрик — коллектив зенунен ве унегуьре Марат Михайлович дануьсдени, ки эри зен асант нисди гудфире, гьем жофо кешуь, гьемниге кифлете э рэхь беруь. Унегуьре у гьеммише хьозури эри кумеки сохде э гьер член коллектив ишу эй веровунде метлебгой энугоре.

Хубе хуьрмет бирен Марат Михайловиче э пушой корсохгой коллектив очуг мэг1уьмни, меселен эз ижире гозние. Марат Михайлович директор фабрик «Динамо» гировушденге омбаре корсохго, э г1эрей энугго гьемчун фегьмлуье, синогьилуье парталдухго, техникго, инженерго диреморут эри кор сохде э имоггой у рэхьбери сохденигго фабрик. Кимигье унжо кор сохденуьт э кифлетгюшуревоз. Ижирегго гьисдуьт, меселен, Магомедова Пери э духдер хуьшдеревоз, Ахмедова Басира э се духдерго ве дуй г1эруьсгюревоз, ветерангой жофо: Адиньяева Сара, Ключникова Тамара, Дубровская Галина, ве чендиггойгеш. Гьеммей энугго шиновусдет, ки э фабрик «Динамо» гуьнжо овурде оморни гудфире хубе овхьолет жофон ве эзуш бэгъэй угго лап хуб дануьсденуьт чуьжире рэхьбериге Марат Рахмилов. Унегуьре диреморет эри жофо кешире э и коллектив. Инжо лап гуьнжолуьни эри э ёр овурде гофгой В. И. Ленине, комики гудфири, ки коммунист-рэхьбер энжэгъ увэхди мидануь субут сохде ихдиёри хуьшдере эри рэхьбери сохде, кейки кеширени э тараф хуьшде гье зиед биренигго гъедер кумекчигоре ве вомухдени верзирение сениг1эторггоре.

— Чуьжире качествогоре мибу талаб сохде эз гьеймогьонне рэхьбер? — пуьрсируьм ме эз Марат Михайлович.

— Лап омбаре качествогоре. Эн суьфде буьлуьнде дисциплинай жофон ве контролировать сохдеи хуьшдере. Гьеймогьонне рэхьбер эн суьфде ю биё бу хубе сениг1этор, гьич вэхд фирмуш, ние соху, ки ю эдее э одомиггюревоз кор сохде гудфире ве биё дебу э пушо, гьер вэхд бу нишон бирму.

Гофгой Марат Михайлович эз коргой ю жейле нисе биренуьт. У чуь гьэгъигъэте нишонбирму, гьеммише дери э пушо. Неки у э пушо дери, гьемчуьн у рэхьбери сохденигго коллективш гьеммише э пушо дери.

Г1ЭЗИЗЕ ЧИГЬРЕТГО

Лап хуб мунди э ёрме пенжимуьн зональни выставка «Юг Совети — 79», гирошдебугго э тозе выставочни павильон столицей республикему. Гьеймогьонш э пушой чумгоймени скульптурей Анатолий Михайлович Ягудаев «Автопортрет э кукевоз». Сенг эдее ихдилот сохде э товун муьгьбет бебе экин хьофд-хьэшд сале кук, э товун фикиргю-хьёлгой энугго. Угго нуьшдет э богъче эдете форигъэти вегирденуьт. Темизе серине эвир шохьонгум гьеминони эдее хушлуь сохде гьовой

энугыре. Екиш гоф нисе сохде, оммо ведини, ки дуьлгышоу олхоини, дуй эз еки разинуэт угы. Иллогьки хуб бирмунде омори фикирлуьби бебе. Гъэйгуй чуйре кешире у, э товун чуйнуэт фикиргьой энун? Эн суьфде э товун кук ю, биёвгьой энун. Чуйжире мибу биёвгьой овлод ю. Оммо гье э у вэхд олхоини веригьо э сифет бебе эдее гуфдире, ки коми рэхэш вихдге кук ю, у мибу рэхэ дузи, рэхэ жофо ве Гуьзет, комики миёру уре экин бэхдлуьбе зиндегуни.

Кукеш нистгьой юни, у эдее э товун энугьо фикир сохде. Угы гьисдуэт инетгьо, комигьоки энжэгэ э у мэглуьми. Оммо ведини, ки дуьл энун олхоини. У олхоини эзу товуне, ки лап хубе шолумие шохьонгуми гуфдире енебуге эзу товуне, ки у нуьши э ён бебей хуьшде — келе ве гьувотлуьбе одоми, комики гьебелкине омбаргьоре винири э Гуьлом ве дануьсдени гьемме тарафгьой зиндегунире ве эзу товунеи гьувотлуьбе эшгьлуьбе десгьой энун сенгэш зинде сохденуьтгьо ве гьинденуьтгьо гоф сохде.

Гье э и выставке бирмунде оморебу с скульптурейей Анатолий Михайловичиш — «Революционергьо Тахо-Годи ве Коркмасов». Дуь мэглуьмлуьбе гьовхобергьо эри бине норе лъукьумет Советире э Догьисту э вэхд эеки меслэхьэт сохденуьт. Угы дениширет пушово ве вединики меслэхьэти энугьош э товун биёвгьо рузгьои. Евош-евош эдее гирошде меслэхьэти энугьош. Угы эдете гоф сохденуьт чуйн одомигьо, комигьореки гьисди келе синогьи зиндегуни, комигьоки хуте бирет гоф хуьшдере эри э негьогьи пуч несохде, э тигьэтевоз пеймунде гьер гофе, иллогьки увэхди, кейки угы эдете суьгьбет сохденуьт э товун биёвгьо зиндегуни хэлгэ хуьшде.

Мере эз зуревоз воисдему шинох бире э Анатолий Ягудаевезов ве творчествой энуревоз. Оммо шингх бисдорим иму энжэгэ гуфдире омогьо выставка гирошде бэгьдо.

Э пушой дер мастерской поисдебу е лэгьэре саре мерд. Э хори мастерской бу е дуйруьжде, бегьем неварасде скульптура, э сер комики дегирдебу куьгьне парче. Веди бу, ки у гьеле бегьем небире кор бу гуфдире. Э рафгьо ве догьлегьо норе оморебируьт келе ве чуйкеле скульптурагьо, сохде оморетгьо эз жуьр-бежуьре молгьо. Эз тукунеигьо э тенге шишехоне варафденге, ме дирируьм чуйкеле тэхдлере ве э зервер энун э раф вебируьтгьо книгьгоре. Гье э инжо э дивор веруьт сиротгьой Эрнест Хемингуей нен Марина Цветаева. Э дэхуьл стол деруьт книгьгой энугьо. Эзи нуьвуьсденгьо лап хьэз оморе Анатолий Михайловиче.

Скульптурагьоре томоше сохденге, ме дануьсдуьм, ки эри угьоре гуьнжунде эз талант бэгьэй келе гьувотиш гереки гуфдире ве гье у туьтмен денишируьм э десгьой Анатолий Михайлович. Гьувотлуьбе, дуйруьжде энугьшдгьой энун ве сенгэш хуно гьисдуьтгьо кефгьой десгьой энун гуфдируьт, ки и одоми кор сохдени гуфдире э гурунде молевоз ве гьемчуйн кор сохдени гьэре недоре. Иллогьки дуйруьжд бируьт келеи энугьшдгьо. Анатолий Михайлович виниренге, ме эдее десгьой юре томоше сохденуьм, гоф несохд ве екем фикир сохде бэгьдо мугу:

— И рузгьо ме эдес жофо кеширенуьм э сер скульптурай Эфенди Капиев. Чигьрет энун гьэзизи эри гьемме Догьистонигьо. Мереш лап хьэз оморе эз нуьвуьсденгьой энун. Эз зуревоз эдее жофо кеширенуьм э сер эни скульптура, оммо бегьем сохде нисе дануьсденуьм.— У дениши э эзир парче дебугьо скульптура.

— Денишире гьэмел миёв?— пуьрсируьм ме ве зиёд сохдум,— кими тек-туке творчески одомигьоре хьэз нисе оморе бирмунде кор ишурс, тейте бегьем неварасуьт...

— У дузи,— мугу Анатолий Михайлович,— гьисдуьт ужире одомигьош. Кими вэхдгьо мереш нисе воисде тейте коре неварасуьм, э кес бирмунде. Оммо ги дениш. Гьебелки е меслахьэти ишмуьш норит,— зиёд сохде гоф хуьшдере, лов э хэнде веберде гуфди у.

Иму дениширим: скульптура ухшеш зерембу э Эфенди Капиев. Э

варасирейму и скульптура бегьем сохде оморе бу. Оммо Анатолий Михайлович, глэжоиб мундэй имуре диренге, мугу:

— Ихдилот уни, ки чигьрет Эфенди Капиев, чуьтам ме пушоте гүфдируьмге, лап глээзиси эриме. Гьебелкине эзу товунси эз десме нисе вероморенигьо эри тевесер бирмунде гьемме хосиетгьой энуре, гьичиреш эз фикир нешенде. Гьеймогьой ме генеш эдее книгьгой энуре хунденуьм. Кими вэхдгьо эриме гьечи оморени — ини э пушоймени гүфдире, оммо сер гирденге эри кор сохде нисе ведироморе, дузов нисе оморе. Е сенгь гүш нисе доше мере енебуге ме уре нисе варасире-нуьм. Оммо чигьрет гене, булуте хуно, э сер ковре асму эз гуж ворвори васали хьэл биренигьоре хуно, гьишдени рафде эз пушойме. Мигунге у эдее э меревоз вози сохде...— У поисд, пезде, десгьоре лов сохде, зиёд сохд,— гьеле неварасдем, не дануьсдеш нисе дануьсденуьм кей миварасуьмге. Белки ээ е мегьнге ененге эз дуй салиге...

«Эри,— мугум меш э дуйлме, — ки дануьсде ве ки мидануь пеймунде чендгьэдер вэхд герекиге уре эри произведенийей мэгГрифетире гувьжунде — е дэгьдэгьэ енебуге ним садсали. Ки дануьсде кей расиреге у бегьер, нум комики гьисди «произведение» ве кей уре чире герекиге, еГлэммиш небире, чуьнки э и кор еГлэммиш бирей э хэто сохден ухшеш зер».

...Э пушойме эз буьруьнж сохде назуке гувьндуьре балай духдери. Буруьнж ю эз хуьше гурунде моли. Оммо э и скульптура дениширенге, гурунд бирей буруьнж эз ёр вадарафдени. Духдер зиндере хунои, сифет энү могьбули. Гуйге у э гужевоз эдее чуьнигере э ёр овурде, оммо нисе оморе э ёр ю. Чумгьгой ю эдес рэхь кешире. Мигуиге у лап куьнде, глээзие одомире рэхь сохди эри гьеммишентуьги енебуге чумгьгой духдер дениширет э рэхь энү одоми ве хэсде небире эдете рэхь энуре гүзет сохденуьт.

Диренге, ки иму чум нисе вегирденим эзи ве дениши э скульптура. Хэйли гоф несохде поисде бэгьдо, мугу:

— И скульптура лап глээзиси эриме. Ме норем нум энуре «Ленинградка» ве гувьжундем уре э глүзет ленинградигьо, э шегьер комитьоки ме хундем. И скульптура суьфден дувьруьжде скульптураи, комиреки ме гувьжундем э Махачкала вошошденге. Ленинград лап раче ве шолуме шегьери. Гьеймогьой э фикир одомиш нисе оморе, ки кеиге э унжо бири гүфдире блокада, гиснеи, хиники, глэжел, ки хэлгь эни шегьер лап келе зулум ве глээзие кешири гүфдире. «Ленинградкаре» ме гувьжундем чуьн ёровурди э глүзет энү хэлгь, комики эз сер сохди у беде, суруле вэхде.

Ихдилот сохде э товун зиндегуни хуьше, у мугу, ки энде омори гүфдире э шегьер Махачкала э 1935-муьн сал. Салгьой глэйли энү гирошдет э гурунде вэхд довго. Нуьгьсалеле гьисдики шинох бири у э кор скульптураиревоз э Хуней пионергьо. Эзунбэгьдойге кор сохди э художественни мастерской, э коминжоки сер гирди рэхь жофоире. Э Армей Совети гувьллуьг сохде варасде бэгьдо, у дарафди эри хунде э художественни училищей Ленинград. Унжо у вохурди э гьэгьигьэте усдогьой сениглэт хуьшдеревоз ве тербиедорегоргьой эн училище э ветрониревоз дорембируьт омбаресаллуье синогьи хуьшдере э хундегоргьо. Тербиедорегоргьой училище: Верзуьшлуье художник РСФСР Владимир Михайлович Судаков, Лев Константинович Вальц вомухдет э у гьэгьигьэте мэгГрифете, комики бенди э буьлуьнде культуларевоз. Э салгьой хундеи э училище у жофо кешири ве хуте бири фендгьой сениглэт хуьшдере э мастерской Игиди жофой Социалисти, лауреат премией Ленини Михаил Константинович Аникушин, комики мэгГлүьмуьни, неки э вилеет иму, гьемчуьн эз серхьэдгьой энү зулош. Э рэхьбери энуревоз Анатолий Михайлович бэхш вегирди э кор норей едигоре эри гьовхобергьой бине норей хуькуьмет Советире э Казахстан.

Суьфдеи выставка, э комики бэхш вегирди Анатолий Ягудаев, ги-рошди э Ростов. Э и выставка бирмунде оморебируэт скульптурагьой энэ «Сипреруш дигь» ве «Камиль», комигьореки гье э суьфдеи руз восдоребируэт. Гье у сал уре вегирденуэт э жергей членгьой Союз художникгьой СССР Эзумогьоевоз у бэхш вегирди э омбаре выставкагьо, гиросдетгьо э Ставрополь, Краснодар, Орджоникидзе ве Махачкала. Хубе гьимет доре омори жофогьой Анатолий Ягудаева, суьфде уре доре омори грамотай гьуьзети Министерством культуры РСФСР, э 1972-муьн сал у вегирди премией республикеире э нум Г Цадаса эри гьуьч сохден скульптурай эн хуьшдени Г Цадасаре.

Жофой скульпторгьо гурунде ве герекие кори. Угьо эри гьеммишелуьги гьишденуэт едигор гьизизе чигьретгьоре. Вокурде партальгьой буьруьнжи, мрамардаши ве сенгьире, у одомигьо дениширет э гьеймогьонне зиндегуни ве чуьн зиндегьо эдете гоф сохденуэт э имуревоз. И тозе зиндегуни гьеммишелуьги угьоре доренуэт скульпторгьо, э жергей комигьоки дери Анатолий Ягудаевиш.

Александр Рафаилов

У ИНЖОШ ГЪОВХОБЕРИ

Эз тараф дерёгь эдембу вероморе серине эвир васали. Савзе велг-гой теҕенггьо эдембируйт жуьмуьсде шаргьой дерёгь Каспире хуно Чув раче мейдузие хорини? Екем эз лов дерёгь дурте поисдет онгурбогьдоргьой совхоз «Путь к коммунизму» район Дербенд.

Лап омбаре гӀэлемете коргьо сохде дануьсде одомн Совети: у пар зерени э космос, эз лугьонди хори вечерени гӀоширигьой энуре, веровундени кегьробое хушегьоре э у жигегьо, ежеки битмиши нисе вероморенигьо. Э лов дерёгь гьисдуьт шуракоте гьумлугьгьо, угьо э ченд садсалигьоревоз поисдебируйт хэйрсуьз. Оммо онгурбогьдоргьой совхоз «Путь к коммунизму» темиз сохдет у гьумлугьгьоре эз шуракоти ве веровундет э унжо куьллуье бегьергьо доренуьтгьо онгурбогьгьоре.

Эз гӀэрей жергегьой савзе теҕенггьо гогь веде бирембируйт одомигьо, гогьиге пэхьни э минжилугь энугьо. Веди бу, ки угьо эдете жофо кеширенуьт ве гьуьллугь сохденуьт теҕенггьоре. Ме эзугьо куьнд оморенге, винируьм фикирлуьи энугьоре. Угьо бируйт корсохгьой дуьмуьн бригад екимуьн отделений совхоз: Эвнуьм Ханухов, Хьоким Казиев, Рахмил Рахмилов, Божн-Хонум Казибалаева ве чендигьойгеш. Гьеммей энугьо эз жовониревоз сер гирдет эри сохде сенигӀэт онгурбогьдорире. Эз ихдилот энугьо ме варасируьм дуьллесо биреи энугьоре. Угьо лап хуб дануьсденуьт фендгьой буле бегьергьо веровундире. Дуьллесои энугьо у бу, ки имисал васал дир омори ве унегьуре гуьлей онгур мидануь хуьрде бире. Гьисдуьт ижире жинсгьой онгур чьун гуьлوبي, хэйтогьи ве чендигьойгеш, комигьо герми омбар хоьденуьт ве у салгьо, кейки герми васали дир оморени, гуьлешу хуьрде мунде. Ивэхди э ихдилот гьэриш бисдо рэхьбер бригада Семён Сафанов.

— Омбар фикир кешире герек нисди,— мугу у,— чорей эню коре миофим, э пушойму норе оморигьо гьэрхундигьоре бегьем несохде нигьилим. Эз е-дуй рузиге сер мигирим эри удобрение декирде э бинегьой теҕенггьо ве гӀов мидим гьеле онгур гьуре гьисди. Имуре имидики бегьер зобу нибу гуьфдире...

Эз расдекиш, гьовхо берде эри веровунде буле бегьергьоре, корсохгьой эни бригада, э рэхьбери дананменде богьдоревоз расиренуьт э буьлуьнде барасигьой жофо. Э план гуьре корсохгьой бригада эз пенжогь гектаргьо богьгьо миьсдуьт вечире пенжсадисе тонн онгур. Оммо э сер сал угьо вегирдебируйт э сер хуьше гьэрхунди вечерени пенжсади пенжогьсе тонн онгур. Хубе теҕьер ве э герекие вэхд гировунде гьемме коргьой агрономи ве техникире, корсохгьой бригада винируьт, ки ишурэ гьисди гуьфдире минкини эри вегирде э сер хуьше диеш буьлуьнде гьэрхундигьо. Ве угьо, дарафде э бэхьс социалисти эри эз вэхд зуге бегьем сохде гьэрхундигьой дегьимуьн пенжсалире вегирдуьт э сер ишу диеш зйедие гьэрхундигьо ве гоф доруьт гье эзу онгурбогьгьо вечерени ве фуруждени э хуькуьмет шешсад тонн онгур.

Оммо гьеле увэхди онгур нерасиребу ве гьовхо эри зиёд сохде бегьер онгуре эдебу гужлукь бире. Рэхьбер бригада омбаресаллукь синогьи кори хушдере э назар вегирде, эдембу э дананмендиревоз рэхьберий сохде гьовхой корсохгьой бригадаре. У гешдембу ве офдембу ужире фендгьой корире, комигьоки кори соху э буьлуьнд сохден бегьер онгуре. Ве ижире тегьер гьовхо бердеи овурдени буле софогьой хушдере. Корсохгьой бригада веровунденуьт ве вечиренуьт сери гектар садис-садипенжоь центнергьо онгур не жэгим ю фурухденуьт э хуькуьмет шешсади шадпенж тонн онгур, эз комигьоки ссади бир тоннго зиьдте фуьрсоре оморени э центргой промышленности вилеет. И барасигьо гьисди энжэгь барасигьой с сал жофон корсохгьой бригада. Ме э и бригада бирем ченд гилегьош ве унегуре гуьдире вонседин мере, ки гьеле с сал небири и бригада буле бегьер невечиригьо ве гьеммише э зиьдиревоз бегьем сохди ве сохдени гьэрхундигьой хушдере ве гьеммише дери э жергей пушолуье бригадгой совхоз. Коллектив бригада, рэхьбер комики гьисди коммунист Семен Юсевич Сафанов, э верзирениревоз гердунденуьт гьуьзетлуье нум бригад жофой коммунистире. Эри расиреи э буьлуьнде барасигьой жофо корсохгьой бригадаре: Эвнуьм Ханухове, Хьоким Казиеве, Рахмил Рахмилове, Гасан Муталибове, Божи-Хонум Казибалаеваре ве чендигьоигереш доре омери гьуьзетлуье нум «Ударник жофой коммунисти».

Ме эз главни агроном совхоз пуьрсиренге чукь кориге э корсохгьой бригада, рэхьбер комики гьисди Семен Сафанов, кумеки сохденигьо эри веровунде ве вечире буле бегьергьой онгуре, у, э сифетме тиж дешишере, омбар фикир несохде, мугу:

— Э гьеммеи гьуьлом мэггьуьмлуь гьисдигьо гьилмчи урус И. В. Мичурин гуьдире: «Иму нис денишим тейте природа доре имуре буле мейвогьой хушдере, иму гьэрхундим эри вегирде угьоре эзу». Семен Сафанов гьисди еки эзу богьдоргьо, комигьоки гьич фурумш нисе сохде и гофгьой Мичурине ве унегуре вепорени гьемме хьэрекетти хушдере нен корсохгьой бригад ишуре эри вегирде эз тегьенгьо угьэдер, чендгьэдер угьоре минкини гьисдиге эри доре одомигьоре кегьробое мейвогьой хушдере. У лап хуб дануьсде, ки э кор онгурбогьдори е рузлеш кор вери, гьемме коргьо биё сохде биёвт энжэгь э вэхд ю, не дир, не зу. Небуге гьер руз дир сохде биёвгьо кор бердени э тонигьоревоз бегьергьоре. У гьисди еки эзу рэхьбергьо, комигьоки, нски дануьсденуьт фендгьой буле бегьергьо веровундеире, гьемчуйн герекие тегьер кор рэхьбри сохде ве гуьнжо овурденреш.

Чуьлпенж салгьо кеме вэхд нисдуьт. Чуьлпенж салгьо зиьди эдее жофо кешире Семен Сафанов э и совхоз. Паздегь сале жовон гьисди сер гирди у эри жофо кешире э онгурбогьгой колхоз. Гьеле э эхир синиуьн салгьо комсомолец Семен Сафанов бирмунди хушдере, неки чукьн жоборде жофокеш, гьемчуйн хубе кор гуьнжо овурде дануьсденигьо рэхьберши. Гьеле э у салгьо комсомолгой колхоз вихдет уре секретарь идорей комсомоли. Гирошдет омбаре салгьо, гирошди Келе довгьой ватан, э комики эз сер те эхир бэхш вегирди Семен Сафанов, колхоз чаруьсди э совхоз, омбаре рэхьбергьо дегш бирет, омбаре корсохгьо дегш бирет, оммо Семен Юсевич гье эдее жофо кешире гье э у хозийство, гье э у богьгьо, комигьоки гьемчуйн дегш сохде оморет ве коше оморет э тозе тегьергьой агрономи ве техникиревоз.

Чуьтам э дуьл гьемме жовонгьо метлеб дебиренигьоре хуно, э дуьл Семен Юсевичин дебуметлеб. Гьеле умогьой вондембу уре хуно, бу агроном ве усдой буле бегьергьо веровунден. Оммо зиндегуни ежирейге бисдо. Э сер гьезизе Ватан иму оморукь нэггьлетлуье фашистгьо. Семен Сафанов те довгьо сер гирде рафдебу э жергегьой Армией Совети ве уре имид бу, ки дуь сал хушдере эз сер мисоху, гьэрд хушдере мидуь, мнвогьошду гуьдире ве увэхди зиьд мисоху хунди хушдере. Гьеме е мегьним бу у э солдати оморс, довгьо сер гирде омогьо.

Эз ёр фурмуш бисдоруйт метлебгьо-ниетгьо, э дуыл гьемме дебү энжэгъ е метлеб: «Бесгъун дорени душмере ве овурдени эри хэлгьгьо дннже рузгой шолумире». Суьфдеи гиле гъовхоре э гъэршуй фашистгьой Гитлери Семен Юсевич сер гирди э хоригьгой шегьер Гомель, эже гъуулугъ сохдембуте эз суьфдеи руз э солдати рафдеиревоз. Эз увэхде-воз сер гирде, у ченд гиле яралуь бире, соф бире, гене дарафдени э гъовхо. У бэхш вегирди э гъовхогьо э гъэршуй фашистгьо э полуостров Тамань, э хоригьгой Украина, Белоруссия, э серхъэдгьой Австро-Германия, э догъгьой Карпат ве де жигегьойгеш. Э догъгьой Карпат у бирени гурунде яралуь, комики эри гьеммишелуьги овурдени шуькестире эри энү. Е ченд наградагьой вэхд довглон, комигьоки шевгъ доренуйт э синей разведчик Семен Сафанов, гъисдуьт шогьодгьой э мердьетиревоз гъовхо бердеи энү э гъэршуй душменгьой Ватан.

Чор мегьгьо, гъере недоре, гъовхо бердет духдиргьо э военни госпиталя шегьер Харьков, эри жунсогъи Семен Юсевич. Бэгъдовой чор мегьнге, у чум вокурдени. Ве увэхди нимд бирени, ки ярагьой энү соф мибошут, оммо дие эзу довгло сохдегор нибу гуьдире, неденишире э шуькести хушде, у гьетте вегошде сер гирдени эри жофо кешире гье э у колхоз, эзже рафдебуге э жергегьой Армией Совети.

Лап гурунд бу овхьолет э суьфдеи эз довглогъгьонне салгьо. Э салгьой довгло бегьеме тегьер гъуулугъ сохде не оморебируйтгьо онгурбогьгьо экуьнди кур биребируйт. Эри угьоре э кор овурде омбаре жофогьо кешире герек бу. Э кутэхэ вэхд онгурбогьдоргьой колхоз оводу сохдуьт кур бире онгурбогьгьоре ве сер гирдуьт эри вечире эзугьо буле бесьергьой онгуре. Эзуш бэгъэй угьо сер гирдуьт эри дешенде тозе онгурбогьгьо ве коше угьоре э тозе тегьергьой агрономи ве техникиревоз. Э ижире барасигьгой хозяйство деруйт омбаре жофогьой Семен Сафановиш. Дегъ салгьо, гъере недоре, у бири секретарь идорей партией совхоз. Э гъуьзет пенжогьсали Догъисту уре доре оморени гъуьзетлуье грамотай Верховни Совет Догъисту. Изму э синей энү шевгъ доренуйт, неки наградагьой вэхд довглон, гьемчуьн наградагьо эри жоборде жофо кеширей ве расирей э буьлуьнде барасигьгой жофо, э гъерей комигьоки деруйт: орден Гъирмизине гъэлеж жофон, медаль «Эри гъуьзетлуье жофо», медаль ёрвурди «Эри жоборде жофо э гъуьзет сад сал бирей эз руз хъэсуьл оморей В. И. Ленин».

Ки мидануь гуьдире сенигъэт онгурбогьдори асанте сенигъэти гуьдире. Гьер сенигъэтиш асант бирени энжэгъ увэхди, кейки уре эз дуьли хосде. Гьевелгьо гьемме коргьой онгурбогьдори сохде оморембируйт э десевоз. Оммо изму омбардеки коргьо сохде оморенуйт э мошингьоревоз. Гье эз суьфдеи салгьо сер гирдеи эри механизировать сохде коргьой онгурбогьдорире Семен Юсевич вараси ки э гьеймогьоине дьвр техники тозе гьеймогьоине дананигьо небире четини эри коргьой онгурбогьдорире рэхъбери сохде. Унегуьре, эз кор жейленебире, у хундени ве варасдени шевине техникум хоригъуулугъсохи Дербенде.

Вабаресаллуье синогъи кори ве данани агрономи дорени уре минкени эри герекие тегьер гуьнжой овурде коре, э вэхд ю гировунде коргьой гъуулугъ сохдеи онгурбогьгьоре. Ижире хъэрекетигьгой энү доренуйт буле софотгой хушдере. Ме эзу пувьсиренге чуй кори гуьдире э ишму кумеки сохденигьо эри расире э ижире барасигьо ве веровунде буле бегьергьой онгуре, у омбар фикир несохде, мугу:

— Эн суьфде дананменди ве э селигъэлуьиревоз жофо кеширей корсохгьой бригада. Корсохгьой биргад иму лап хуб дануьсденуйт кор ишуре, угьо согъ гъуьмуьр ишу эдете э онгурбогьгьо жофо кеширенуйт ве сохденуйт кор ишуре э темизи ве буьлуьнде качестворевоз. Эри бегьер биёвгьо сал фикир сохде герек бирени гьеле имисал, бегьер имисали э тегьенгъ верие вэхд. Эз э вэхдю имисал онгуре вечирей бенди бегьер биёвгьо салниш. Эге имисал иму э вэхд ю бегьере вечире тегьенге эзу мирэхэс несохдимге, шивгьой энү бегьем нисе расиренуйт ве у кор

келе зарали зере э бегъер биёвгъо сал. Ве гъзгъигъэте гъовхо берден эри буле бегъер веровунде сер гирде оморени эз сер поиз. Гъетте те-гъенг расире сергирденим глов дорере, эзунбэгъдойге сергирде оморени богъэ бурраи ве де коргъойгеш...

Неденишире э эз зуревоз э пенсия биреи хуыште, гъечи эдее жофо кешире ве веровунде буле бегъергъой онгуре инвалид Келе довглой Ватани, депутат шегъерие Совет депутатгъой хэлгъи Дербенд Семен Юсевич Сафанов.

Эз зугъун урус тержъуме сохди
Ася Изгияева.

МЭГІЭНОЙ ЗИНДЕГУНИ

Буй тозе гъугъэр гъэрнш бире э сес тракторевоз, эдембу мэгІульм сохде, ки инжо эдее хори кутон зере оморе гуфдире. Кутон чарунде кесегъой хок э жергеровоз дегешдебируэт э ёи еки.

Э песой трактор эдембу гешде е денушдее жовоне мерд. Э хок хурде руй мэхъсгъой эню не кулок тимор сохде сифет ю дениширенге, гъелуьсди бирембу дануьсде, ки и мерд согъ гІуьмуьр хуыште сохди гуфдире сенигІэт хоригъуьллуьгъсохире. Э дес эню дебу рүлетка ве у э дэгъдэгъэй ю ебо э бешгей рулеткаревоз пеймундембу лугъонди гъугъэре.

— Гъеммише ежире зенит кутоне,— мугу у эз тракторист,— денишит лугъонди гъугъэр гъемме ежире нисди, э е жиге лугъонди, э е жигейге лап кем вегирде омори. Эз темизи кор иму бенди биёвгъой эни онгурбогъгъо, эри е сали нисе кошденим угъоре. Иму гъечу биё корим ве веровуним угъоре, невегъо ве нишрегъо не жукотки зобу кор сохдейм гуфдире. Э негъогъ нисе гуфдире, ки «Онгурбогъ кошден» зиндегунире варазондени гуфдире...

Эдембируэт хьозур сохде оморе коргъой хьозур сохден хорире эри тозе буьлуьндештамбуьле онгурбогъгъоре кохде. И тозе коре э республикейму суьфде сер гирдет онгурбогъдоргъой совхоз э нум Алиев район Дербенд. МэгІульм гъисдигъоре хуно, и совхозе э республикейму суьфде доре омори нум корхоней жофой коммунисти. Пуьзет жофои эни коллектив мэгІульми, жекі э вилеет иму, гъемчуьн эз серхэдгъой эню эулош.

Э иму богъгъоре эдембу бирмунде главный агроном совхоз Андрей Иванович Абанов. Гъемме зиндегуни жофои эню гиросди э и совхоз. Эз бригадир те главный агроном дуьруьжде совхоз — ижирен рэхъ жофои эню. Ме не у куьнд бисдорим эзу мерд, чигьрет комики эдембу гуфдире, ки у согъ гІуьмуьр хуыште э онгурбогъгъо жофо кешири гуфдире. И бу Гурил Илишаев.

Гъеле Гурил дегъ салеле бэгъэй небиребу, кейки у э дес хуыште гирде, хундембугъо е кесег когъозлере, комики шуште оморебу э Гъэргъой дедей энугъоревоз. Э у когъозле знёдие гоф невебу, энжэгъ и гофгъо: «Шуьвер ишму Илишаев э мердъетиревоз нори жун хуышдере э гъовхо: эри азади Ватан иму». Гурил келеи гІэил бу э кифлет ве у эз увэхдевоз сер гирдени эри жофо кешире ве кумек сохде э дешеду эй кифлете дошде. У не дедей энугъо кор сохдембируэт э богъгъой колхоз. Суьфде у мисохд сукте коргъоре, тегъенг мивечи, глов миовурд эри богъбурго. У сохдембу гъемме эз дес ю вероморе коргъоре эз сегъери себэхъ сер гирде те торики шохъонгум.

— Е гиле,— эдее гуфдире, эз вэхд зүте пир биригъо сипре муйгъо верие Мозол.— Гурил хьэлово бисдо э ме, мугу: «Гу гъери, дедей, чухтам дануьсленуьт востовусде и назуке шивлелъой тегъенг гурунде хушелъой онгуре». Мугум, хэлсфме, ме унгъэде нисе варасиренуьм, туь ур эз куьгъне онгурбогъдор, эз лелей Зимро пуьрс.

Гурил Илишаев э техникум хоригуллагъсохи Дербенд дарафденге эри хунде, омбаре фендгъой сениг'лэт хуышдере дануьсдембу. Тербиедорегоргъой техникум, шори сохде эз дананигъой энуг, омбаре вэхдгъо, мигъишд уре ихдилот сохде тегъбергъой тегъенггъоре гъуллагъ сохдедире эри хундегоргъо. Техникуме варасде бэгъдо, уре норенуыт бригадир. Бисд салгъо зиёди эдее рэхъбери сохде у еки эз пушолуые бригадгъой совхоз э нум Алиеве.

— Э ёр туг мунди, бригадир,— мугу эз Гурил тракторист Мирза Алиев,— ченд бо кутон хуырд бирембуге гъуремите хоригъоре э кутон зереки?

— Жофогъойму дорет хубе софогъой хуышдере,— жугъоб до бригадир,— ве ини бисд салгъо зиёди, иму э зиёдиревоз бегъем сохденим гъэрхундигъоймуре, гешденигъо Гъирмизине г'элем совхоз гъеймогъоинш э имуни.

— Мивеним хъэрекетимуре эри уре э екиш недоре,— гуфдиренуыт э е лэг'э пушолуые корсохгъой бригада Гаджи Расулов, Гасан Магомедов, Гасанбек Махмудов ве чендигъойгеш.

Ме эз Гурил Илишаев пуырсиренге, чуг доре гуфдире ишмуре тозе системай онгурбогъдори, у мугу:

— Булуынде хэйрлуыи ве качество, онгур э иму чендгъэдер ужуг нуышде, гелуырлуи бригада звер бире, чуынки тегъенггъой эни система лап буле бегъергъоре доренуыт. Ижире система э совхоз гировунде омори э инициативей директор совхоз Игид жофой социалисти Алиев Нарман Абдулхаликовичевоз. Эге гъевел совхоз иму сери гектар вечерембуге шасд-хьофдод центнер онгур, имогъой вечерени садичуыл— садипенжогъ центнер. Оммо гъемме богъгъой совхоз э тозе система гировунде оморугъте, иму сери гектар мивечиним дивисд центнер онгур.

Гъе э гъэд богъ дироморе, омборекбу сохди Гурил Илишаеве директор совхоз Нарман Алиев э ведироморевоз Указ Президиум Верховни Совет СССР э товун дорей уре орден Гъирмизине г'элем жофой. У руз шохъонгум э рач вараюнде клуб совхоз уре орден доренге, гъемме хьовиргъой кори эдембируыт шори сохде ве гуфдире, ки ижире гъимет дорей жофой энуре э у верзирени гуфдире. Чуг чентинигъош дигиге Гурил, гене эзугъо нетерсири. Э негъогъ нисдики уре доре омбортгъо, эз орден бэгъэй, е ченд медалгъош ве гъемчуын г'уызетлуые пум верзуышлуые агроном-онгурбогъдор республике.

Неденишире э ижире барасигъой жофой ве данани, генеш Гурил Илишаев эдее веноре хъэрекетире эри зиёд сохде данани хуышдере ве э у хотур хундени э заочни институт хоригуллагъсохи, унесгъуре уре гъич хэвлете вэхд нисе бире: руз э онгурбогъгъоин, шев нуышдени э сер книггъо.

Гъе э и совхоз эдее жофо кешире зен энугш. У рэхъбери сохдени кор аптекай совхозире. Фэхълегъой совхоз омбар разинуыт эз кор энуг. Аптекай совхоз Алиев хъисоб бирени лап хубе аптека э г'эрей антекгъой совхозгъой республикему.

Божэхъэт э республикейму дериге милет, одомнгоый конки ишсе жофо кеширенуыт э и совхоз. Гъеммей энугъо э е дусде кифлет гуырд бире эдете сохденуыт е жэг'имие коре. Э гъеммеш мэг'луыим, ки гъеймогъой гъеммереш воисдени э шегъер зигъисде. Оммо исденишире э у кор, ки э Дербенд кифлет Илишаевгъоре гъисди зигъисденигъо хуис, угъо гене зигъисденуыт э поселок совхоз.

— Чуг зобуни поселок иму эз шегъер,— гуфдиренуыт Гурид не зен энуг.

Эз расдекиш поселок совхоз Алиев гъисди ски эз лап хубе поселкго э г'эрей совхозгъой Федерацией Урусиег. Э унжо эри зигъисдей одомигъо гъисдуыт гъемме минкинигъо.

С Т А Т Ъ Я Г Ъ О

Гэзизе хундегорго, э ишму мэглауым гысдигьоре хуно, э паспортной омбаре татго милет ишу вери «жугур» енебуге «жугур догьи». Э 1980-муын сал э гымме отделениегой паспорти шегьерго ве дигьгой республикейму фуьрсоре омори гээрорноме, дорени ихдиери гымме татгоре эри дегнш сохде паспорт хуьшдере ре «тат». Эз товун эни кор омбаре хундегорго руй биренуьт экин редакциеу э пуьрсуьшевоз, комини милетиге хэлгь иму «тат» енебуге «жугур догьи»? Э и пуьрсуш лап хубе жире эдее жугьоб доре статьяе земляк иму Михаил Ехинлович Мататов — кук мэглауьлуьмлюе революционер Ехинл Мататов, комики хуб дануьсде торих эн хэлгь имуре.

Э гуьнжундегор.

Михаил Мататов

ДУРГУНИГЬОЙ СИОНИСТИ ВЕ ГЬЭГЪИ ГИЛМИ

Э гээрорномей ЦК КПСС «Э товун диеш хубте сохдеи коргьой тербией идеологи ве политикей дореире» бирмунде омори, ки пропагандей империалисти, глэре недоре, гировундени жуьр-бежуьре коргьой кори сохдере э варасиреи одомигьой совети, гировунде у коргоре э лап беде жире тегьегьоревоз.

Хьэрекетигьой сионистго ве тарафгиргьой энугьо эри хьисоб сохде гымме одомигьоре, комигьоки гирдет гьевел енебуге гирденуьт гьеймогьой диндоглот иудаизмаре, одомигьой «гьеммэгуьломие милет жугури», неденишире эз комини этнически десдеютге угьо, гьисди еки эз лап беде тегьегьой кори сохдеи э гьелемиш пес мундетго одомигьо. Метлеб энугьо гьисди тоймиш сохдеи у одомигьоре эз Ватан социалистишу, эзу хори, эжеки ченд ве ченд садсалигьо зигьисдет бебегьо ве келебегьошу, эри фурмунде берде угьоре э вилеет Исроил, эжеки гьисди хуькуьмет буржуази ве порядкегьой милетпересие расисти, э у вилеет, комики чаруьсди э форпост довгокори империалистго э Ближнии Восток.

20-муын май 1979-муын сал э гозит «Дагестанская правда» мэглауьм сохде омори, ки институт этнографии Академией Гилмгьой СССР э заключений хуьше эз екимуын февраль 1979-муын сал бирмунди, ки «жугургьой догьи гуьфдире оморенуьтго одомигьо гуьнжо оморет эз татго, комигьоки кеиге э куьгне девргьо гьобул сохдет диндоглот иудаизмаре, дарафдигьоре э глэрешу эз тараф Север — эз хазарго, ве нисди угьоре гьич е ологьолуьиш э жугургьой Палестинаревоз».

Чуьни биней эн ижире тоггин сохдеи ве чуьжиреют фактгьой историей, комигьоки доренуьт минкини эри тоггин сохде ижире заключениере?

Э товун эни кор шогьоди дорени эн суьфде той сохдеи хоригьоре, эз комигьоки ведирморет жугургьой Палестина э хоригьоревоз, эз комигьоки ведирморет зугуьн иронигьэришие татго ве гьемчуьн тефиглэтигьоре, деруьтгьоре э глэрей овхьолетгьой зиндегуни жугургьой Палестина нен татго.

Мэҕлұьми, ки суьфдеи дуь кучмиш сохдеигьо жугьургьоре эз Палестина гиросдет гуфдире ченд садсалигьо пушоте те эрайму: э увэхд, кейки ассирийцигьо вегирдебируьт государствой Исроиле, кучмиш сохде оморебируьт 27 гьозор одоми (722-муьн сал те арайму), песеде пашогьети ёвдигьоре вегирденге кучмиш сохде оморебируьт 15 гьозор одоми (566-муьн сал те эрайму). Чұьтам шогьоди доренуьте исторгьо, угьо бируьт омбардекиш девлетлуье ве ґюшире одомигьой моґлуґ жугьури, комигьоки кучмиш биребируьт э экономически параменд бире областгьой. Месопотамие ве Вавилон (гьеймоґьине Ирак) ве э шегьергьой Мидие (Азербайджан Ирони). Э социальне овхьолет хуьше гуьре, дебиреи э жергей бирегоре бэхш моґлуґ дорегу минкини э гьэриби оморегоре жугьургьоре эри зигьисде э ґлэрей промышлени ве алварие моґлуґ эну вилеетгьо, эжеки ишу оморебируьт ве э гьечуревоз бире зигьисдегоргьой шегьери. (А. И. Тюменев — «Жугьургьо э гьэдимие девргьо ве миёнее садсалигьо», Петроград, 1922-муьн сал).

Оммо татгьо зигьисденбируьт ве гьеймоґьоини зигьисденуьт э дигьбоние районгьой доґьи ве эзугьо куьнд гьисдуьтгьо дигьгьой мейдузие бэхш Северо-Запад Ирон, сенигьэт энугьо бири хоригьуьллуґсохи ве гировундет тухумлуье тегьер зиндегунире. Гье э ижире овхьолет дебирет гьемчуьн татгьо, комигьоки зигьисдембируьт э Кавказ.

Эз гуфдире оморутгьо бирмунденгьой историей веде бирени, ки эґьуьлсуке кор мибу гуфдире у кор, эге гуфдиримге э товун чаруьсден эз Палестина кучмиш бире жугьургьо э татгьо-иудаистгьо, чұьнки хоригьо угьо зигьисденуьтгьо эз еки дур бирет ве небири угьоре социальне-экономически жэґлұьми ве гьемчуьн угьо дебирет э жуьр-бежуьре вэхдгьой параменди.

Сеимуьн кучмиш биреи жугьургьо эз Палестина гиросди э суьфден салгьой эрайму — э вэхд огьоети сохден римлянтгьо ве унегуьре кучмиш бирегоргьо рафдет э тараф Запад—э вилеетгьой Средиземноморья, Западни ве Восточни Европа.

Гьемчуьн дузгунлуье кориш нисди у кориш, ки суьфдеи эрхэгьой жугьургьой доґьи зугьун татире хуте бирет гуфдире э Мидие (Азербайджан Ирони), соки, увэхд, кейки угьо дебирет э рэхь э оморекни эз Палестина э Кавказ.

Эвелимуьнжи, бинелуье моґлуґ Мидия бирет эламосугьунлуье хэлґ, овлодгьой мидийцигьой гьэдимие девргьо (азербайджанигьо)— зугьун туьрклуье милет («Очеркгьой гьэдимие историей Азербайджан», 1956-муьн сал, Академией ґилмгьой Аз. ССР). Дуьимуьнжи, татгьо бирет омбарегьедерлуье умогьгьо, зигьисдетгьо лап э дури эз бинелуье илхилуье рэхьгьой илчи гьисдуьтгьо жигегьо. Оммо гье э увэхд э указ шогь Ирон гуьре комики кори сохди 2500 салгьо дуз те синмуьн салгьой садсалиму, э Ирон зигьисдембируьтгьо жугьургьоре ихдиёр небу эри дегиш сохде зигьисденигьо жигешуре ве кучмиш бире э е жигейге. Эзинжо эдее очугь веде бире, ки э ґлэрей жугьургьо нен татгьо гьич нидануьсд дебире куьнде гьэножэґьигьой зиндегуние ве венгесден дегишуьигьоре э зугьунгьой энугьо. Ве гьелбетки унегуьрей э Ирон гьич е дигь жуґуриш нисдигьо, моґлуґ комики гоф соху э зугьун тати, э у зугьун, э комики, чұьтам гуфдиреге мэґлұьмлуье ґилмчи-востоковед М. И. Дьяконов, гьэриш небири зугьун перси ве комики дегиш небири э хьуькуьм корисохи зугьун гьэдимие персгьоревоз.

ґилмчи урусн — антрополоґ К. М. Курдов, жэґлұьм сохде исследованиегьой хуьшдере, комигьорекни гировундебу э Кавказ, ве э угьо гуьре субут сохде гуфдире, ки гьем татгьо-мусурмуґьо ве гьемиге татгьо-иудаистгьо гьисдуьт гуфдире одомигьой е средне-азнатски десдеи антрополоґи.

Ижире тоґинн сохден дорн минкини институт этнографире э товун татгьо-иудаистгьо эри нуьвуьсде, ки «угьоре нибу хьисоб сохде гуфди-

ре не жугьургьой Европа (эшгенезигьо), не жугьургьо-сефардгьо, э комигьоревозки угьоре нисди жэгІмлуье зугьун ве гьемчуьн угьо эки тухумлуьш нисдуьт». (Заключенней институт этнографией Академией ГІлмгьой СССР эз 1-муьн февраль 1979-муьн сал)

Э товун энун кор, татгьо, неденишире комини диндогьоте гирденуьтге угьо, эз бинеден еклуьгние хэлгьуьт гуфдире бирмундет э жофогьой ГІлмншу ижире мэгІлумьлуье гІлмчигьой совети — докторгьой ГІлми Р. М. Магомедов (Догьисту), Г. А. Гулиев (Азербайджан), М. И. Шахнович (Ленинград) ве ченди омбаргьойгеш. Э тозе Келс Энциклопедней Совети (сеимунь дефус зерен) милет, нум комики гьисди «жугьургьой догьи», невери, оммо э 25-муьн том, дефус зере оморгьо э 1976-муьн сал, гьемме десдегьой могьлугьгьой тати нуьвуйсде оморет э раздел «ТАТГЬО».

Э гьечиревоз версияре э товун ведироморен е бэхш татгьо эз «худо вихде хори бебегьо» нисди гьич е биней ГІлмнш ве у гьисди энжэгь овозей диндогьоти ве эз хуьшде вегирде овосуней сионисти. Веди бирени, ки и овхьолете варасиренуьт гуфдире кими серворгьой хуькуьмет Исроилиш. Белкине эзу товуней серворгьой эни вилеет хьисоб сохденуьтгьо татгьо-иудаистгьоре одомигьой сеимунь сорт.

МэгІлумьи, ки э гьеймогьоиш э Исроил кори сохденигьо гьонун гуьре, могьлугь жугьурш, еГни, у одомигьо, комигоьки гирденуьт диндогьот иудаизмаре, бэхш биренуьт э се бэхшгьо: сабрго (жугьургьо, ведироморетгьо эз Палестина), эшкенезигьо (жугьургьой Европа) ве сефардгьо (ведироморетгьо эз вилеетгьой Азия ве Африка), э комики гьемчуьн дешенде оморет татгьош. Сефардгьоре э Исроил э руьхшенди ве нэхогиревоз гуфдиренуьт «сиегье жугьургьо», угьоре гьисди статут сеимунь сортлуье граждангьо ве угьо лап фирегьуне тегьер дискриминировать сохде оморенуьт. Эри э административни гьуллугьгьо кор сохде ихидиьри энжэгь сабргьоре — жугьургьоре, ведироморетгьоре эз Палестина ве гьемчуьн эшкенезигьоре. Бинелуье гьувот фэхьлеи эн суьфде гьисдуьт сефардгьо, комигьореки кор доренуьт эн суьфде э кеммуьздлуье гурунде ве зэхьметлуье коргьо. Э гуфдирен хуьшдени хуькуьмет Исроил гуьре дивисд гьозор зигьисдегоргьой жугьургьой вилеет э ГІониети деруьт, эзугьо навад процентгьо сефардгьоьот.

Э товун порядкегьой расисти ве де акцигьеьойгей хуькуьмет Исроил генеральный секретарь партией Коммунисти Исроил Меир Вильнер нуьвуйсди, ки «теслихлуье овхьолет эн жэгІмнети Исроил партиейму хьисоб сохдени бэхш бирен энуре э классгьо». Энжэгь дебирен овгьотгьой кори э сэхьибьети девлетмендгьо гьисди бинелуье метлеб дорунес ве бурнее политикей хуькуьмет Исроил.

Э марксистско-ленински ГІлм гуьре милетлуьи мэгІлумь бирени эз ижире тарафгьой зиндегуни эн хэлгь: «ЖэгІмлуьи зугьун ве у хэлгь зигьисденигьо хоригьо, гуьнжо оморет тарафгьой хозяйственни ве культурни зиндегуни, этнически варасиреи ве ГІзодотгьо» («Ленинизм ве пуьрсуйш милети э гьеймогьоине овхьолет» АОН эн ЦК КПСС, 1974-муьн сал). Э и овхьолетевоз рэхьбери сохдембируьт мэгІлумьлуье деятельгьой Догьисту, куьгьне коммунистгьо-интернационалистгьо Нажмудтин Самурский, Керим Мамедбеков, Ехилл Матаатов ве ченди-гьойгеш, кейки доробируьт инициативаре э товун гьонунлуь тогІин сохдеи э конституцией республикейму у коре, ки этнически хэлгь иму ве гьемме десдегьой могьлугьгьо, гоф сохденуьтгьо э зугьун тати, гьисдуьт гуфдире одомигьой е милет тати, гье э ужире тегьер, чуьтам хьисоб сохде оморобируьтге осетингьо, комигоьки гирдембируьт жуьр-бежуьре диндогьоте.

Акт конституцией э товун эни пуьрсуйш келе мэгІэнолуь бири э тараф тербий интернационалисти ве атеисти доре могьлугь татире, кумеки сохди эри параменд сохде литературе ве мэгІрифет татире. Эри жовоне эрхэгьо четинни, гьелбет, эри варасире у коре, ки пушоте могь-

лугъ тати, гьемме догълугьгоре хуно, гьёммееки бирет десхэти неданс одомигьго, э зиндегунни энугьго огьоеи сохдембируът патриархальни гьэножэгьгиго. Изму э глэрей татгьо деруът омбаре деятельгьой культури, нувьуьсдегоргьо ве шогьиргьо, глилмчигьо ве сениглэткоргьой жуьр-бежуьре отраслигьо ве рэхьбергьой хозяйствои.

Очмиш сохде диверсней идеологи сионистире, иму биё кумеки сохим э могьлугъ эри тефиглэтлугъ сохде дузире эз дургуни, очмиш сохде реакционни мэглэной сионизмаре ве политикей расисти серворгьой Исроиле, бирмунде идеягьой социализмаре ве барасигьоймуре э вокурденгьой коммунисти, вомухде э одомигьойму буьлуьнде варасирен патриотизм советире ве хосдеире экин Ватан социалисти, экин вилеет, комики дерн э пушои жергей гьовхой хэлгьгьой гуьлом эри шолуми, хэтосуьзи ве социальни прогресс.

Эз зугьун уруси тержуьме сохди Ася Изгияева.

Людмила Авшалумова

ИУДАИЗМ ВЕ ЗЕН ТАТИ

Иудаизм гьисди диндоглот, комиреки омбориш гирденуьт жугьургьо. Оммо э гуьлом гьисдуьт жейлее чуккле этнически десдегьой хэлгьгьо, комигьоки э хьэсуьл омореншу гуьре элогьолуь нисдуьт э жугьуривезов, оммо гирденуьт диндоглот иудаизмаре. Э вилеет иму, меселен э жергей энугьо десдегьо деруьт гьэронимгьо—мундетгьо эз умогь туьрки—хазар ве татгьо.

Э диндоглот бовор сохденуьтгьо татгьо э Догьисту ве гьемчуьн э согъэ Северни Кавказиш, тефиглэтлугъ бире эз де хэлгьгьойгей эни улке, омбордекигьошуш гьисдуьт диндоглот иудаизмаре гирдегоргьо. Эзугьо бэгъэй э глэрей э диндоглот бовор сохденуьтгьо татгьо деруьт гьемчуьн диндоглот ислама ве христианире гирденуьтгьо, оммо неденишире э у кор, ки комини диндоглоте гирденуьтгеш угьо, гьеммей энугьо гьисдуьт е еклуьгие зугьун ирони гьэришише хэлгъ.¹

Диндоглот иудаизмаре гирденуьтгьо татгьо гьевелгьо шинох бирет энжэгъ э Туреровоз. Оммо э товун бинелуье книг диндоглоти иудаизм—талмуд суьфдегьо угьо гьич гьисди гуьфдиреш нисе дануьсдембируьт. Телмуде э Догьисту, у э Уруснетевоз гуьрд бире бэгъдо, овуьрд представительгьой жэглмнет диндоглоти иудаизм, эри муьхькем сохде позицигьой иудаизмаре э глэрой татгьо-иудаистгьо.²

Гьеле эяи хьофдод-хьэшдод салгьо пушотеш эз се бэхш дуь бэхш могьлугъ тати Догьисту зигьисдембируьт э дигьгьой догьи ве гьемчуьн э мейдузи бируьтгьо дигьгьо. Омбардекиш угьо сохдембируьт сениглэт хоригуьллугьосохире. Зиндегунни энугьго, партал ишу, дивэглго ве глэдотгьошу, материални ве духовни культурашу бируьт гье ужире, чуьжире бируьтге эн диндоглот ислама гирденуьтгьо татгьо. Оммо гье э увэхд гьем татгьо—иудаистгьоре, гьемиге татгьо—исламистгьоре омбаре жэглмне корго ве дивэглгьои э умогьгьой догьиревоз ве де хэлгьгьойгей Догьистуревоз.

Иудаизм эн татгьо гьеле и пушогьош куьнде жире гьэриш бирембу э язъчестворевоз ве суруле игьролгьой эн глэдотгьоревоз. Гьечи.

¹ Келе Энциклопедией Совети (сеимуьн дефус зерен), 1976-муьн сал, т. 25, верэгъ 299.

² Гьевелгьо татгь-нудейгьоре нум дорембируьт э милет ве зугьун ишу гуьре нэгл. э географически овхьолет ве диндоглоте гирден энугьо гуьре «жугьургьой догьи». (автор).

меселен, э гуфдирейгой диндоглотти татгьо, эеки э бовор сохдиревоз э еклуьгие тэхное худо, омбаре вэхдгьо вохурдембу бовор сохдеи э жуыр-бежуьре худоеитгьо, нике ве беде худогьо, веде биренуьтгьо ве веде нисе биренуьтгьош: Дедей-Ол, 'Идор, Сер-ови, Кесен-бой веднеш. Омбардекие бэхш бовор сохденгой диндоглотти татгьо элогьолюь бу э бовор сохдеи энугьоревоз э гьувот эн гьэтош. Гьеммей энигьо, гьелбет, рафденуьт э гьэршуй руьх диндоглот иудаизм, комики талаб сохдени бовор сохденре энжэгь э еклуьгие — тэхное худо-Яхве ве гьэдэгьэ сохденигьо эри сер зере э гьеркоми-бисдош де худогьогье. Оммо гье э увэхд омбаре овхьолетгой иудаизм, неки нисе рафденуьт э гьэршуй беде гьэдотгьо э товуней зен, э гьэршуй патриархально-феодални гьэдотгьо, дебируьтгьо э гьэножэгьингой кифлети ве зиндегуни татгьо, гьемчуьн куьнде жире ухшеши ве гьэриш бируьт э угьоревоз ве дорембуьруьт минкини ве кумеки сохденре эри угьоре доше ве днеш гужлуь сохде. Унегуьре э кор бихуьрмет сохдеи инсоние тараф, хоснетгой зенгой татире, социальни ве духовни муьрс, дорен энугьоре эеки э вэхшие гьэдотгьоревоз омбаре кумекире сохдет э иудаизм э товун зен веруьтгьо гуфдирейгьо.

Иудаизм э омбаре жигегьой хуьшеде гуфдире э товун зен, э товун хьэсуьл оморен энугь, мэгьэной энугь э кифлет, зиндегуни ве жэгьмие. Гье э увэхд неки гуфдирени не тогьин сохде тенихдиьрсуьзие, гьульетие, эз мерд бенд гьисдигьо овхьолет зене, гьемчуьн бирмундени уре чуьн нисде, Гловункоре, дуймуьн мэгьэнолуье чи.

Э гуфдирей туроревоз эри гуфдире оморенигьо «суьфде хьэсуьл оморе Гловуне» сохдеи тэхсири вери э суьфдеи зен — э Хьово ве у бири тэхсиркор гьемме бедигьо ве гьэзиегьго, офдоретгьо э бэхш одомигьой эн хори. Эзуш бэгьэй э гуфдирей иудаизмаревоз зен гьисди тэхсиркор эри энугь кор, ки одоми, гьемме чигьой хорире хуно, муьрденигьо бирей.

Э товун чуьни эхи ижире тэхсиригьо веноре оморенигьо э сер зенгьо?

Э суьфдеи сернегьой книг Бытия (Туро) эдеи ихдилот сохде э товун худо гуьнжундеи гьуьломе ве суьфдеи одомигьоре — суьфде хьэсуьл омурдегоргой тухум инсонире Одом не Хьоворе. Худо хьэл сохденге эри эз «хок гуьнжунде» одомире, суьфде гуьнжунди мерде ве песде — зене. Зене гуьнжо омурди у энжэгь э хотур мерд. Гьеле хуьшдени кор гуьнжо омурди зене эз дендей мерд, эдеи бирмунде, ки мерд суьфде мэгьэнолуьни гуфдире э зен гуьре.

Диндогьоте гуьрденуьтгьо татгьо гьич э тилтелеш эгерде нисе вегуьрденуьт той сохдеи зене э мердевоз, гьич евэхдиш э товун зен гоф «одомире» гуфдиреш нисе гуфдиренуьт. Гьисдуьт кими диндогьоте гьирденуьтгьо татгьо, комигьоки духдергьоре ферзендиш хьисоб нисе сохденуьтгьо. Э гьэдот тати гуьре е мерде хьоьф духдериш бисдоге ве эге е кук семе небисдоге, у мерд «хьомол», гьэилсуьзе, ферзендсуьзе одоми хьисоб бирей. Диндогьоте, гуьрденигьо тат-хьомол э у девргьо бесдембу гьирмизине «киши хьомоли», худо винуь гуфдире эз зверсер хьомол бирей юре ве е кукле семе дуь юре.

Хьомол бирей келе бедбэхди хьисоб бирембу, чуьнки кук небугьо мерд э пире вэхди сутунсуьз, кумексуьз, дошедегор нисди хьисоб бирембу. Э гьэдотгой татгьоревоз экин домор зигьисдеи, э у имид бирей, нун энуре хурдеи, келе номуссуьзе бихуьрмете кор хьисоб бирембу. Эзуш бэгьэй э гуфдирей диндогьот иудаизма гуьре энжэгь кук биь зенуь гьэдише эри бебе, эй духдер гьэдиш зере гьэдэгьэи. Унегуьре диндогьоте гуьрдегоре тат хьэрекет сохдембу егьин юре кук бу гуфдире эге эри эни кор герек бисдоге ченд зенеш тологь мидуь, тейте э у кук зенденигьо зен гьисмет небу. Гьеймогьоиш э кими кифлетгьо духдергьоре зенден бирени тэхсири синет-хьинемигьо офдорей ве зенгьоре тологь дорей. Ини, меселен, чуьтам э гозит республикеи «Дагестанская правда» эз 16-муьн ноябрь 1962-муьн сал нуьвуьсде оморевуге, шуьвер

гражданкей Ш. Семендува гьетте у эз ГІэил зенденигъо хунс вогоще, э у мэгІлуым сохдебу, эдсе тологъ доре гуфдире уре эзу товуне, ки у эрию дубьмуьн гилеш духдер зенди гуфдире. Кук зенде омоге гуьрде оморени чуьн келе мигІнд. Духдергьоре э кифлет тербие доренуьт э руьхъ муьди бирени э бирор. Угьо, руй бире экин бирор хуьшде, омбаре вэхдгьо гуфдиренуьт: «гъэдой туьре вегиром», «эритуь гьурбуни гердом», «э пушой туь миром» ведиеш.

Э Туро гьич гуфдиреш нисе оmore, ки зенгьоре нешумо дери гуфдиреш. Оммо Одоме нешумо дериуре Туро эдсе бирмунде гьечи: «худо пуф дедо э сифет эну венгесд э у нефес гІуьмуьрире ве бисдо одоми зиндсе жун».³ Э и тараф герек бирени э ёр оворде, ки и гуфдире турои э товун гуьнжунден зене эз дендей Одом э гьэриш омбаре садсалигьо бири ихдилот хуьжетти э ГІэрей серворгьой диндогІот христиани, комигьои хуьжет гуьрдет эри субут сохде: одомини ми зен небуге нэгІ? Э товун эни пуьрсуьш лап келе хуьжетгьо гІрошдет э Вселенски собор, гировунде оmoreбугьо э шешимуьн садсали эрайму э храм эн чуькле шегьерлей Греция Макаона.

Э гуфдирей иудаизма гуьре худо гуьнжунди зене эз пэхьникие бэхш жендек мерд—«эз денде, комиреки вегуьрди эз жендек Одом», у ГІэйбкеш бу гуфдире. Оммо неденишире э хьисобгьо ве хьэрэкетигьой худо, э гуфдирей иудаизма гуьре, у ГІэйбкеш небири, у бири гьем дилимож, гьем бэхил, гьем овом ве гьемиге сэгьэт. Эхирки уре вебири гьемме зобуне хоснетгьо, комигьореки худоре нисе воисдембу винире э у.

Эри лап зобуне ГІовунгьо ве кемсуьгигьо эдете тэхсиркор хьисоб сохденуьт зене книгьой диндогІоти иудаизм— Туро ве Талмуд. Инжиге невоисдекиш вэхуьшдени пуьрсуьш: эричуь эхи худо неофири зене ужире, чуьжире юре воисдембуге? Неверомори эз дес ю? Гьечу бире бэгьдо веде бирени, ки тогІин сохдеи турои э товун «худо лап гужлуь бирени, гьемме коргьо эз дес эну веромореи», дургунди гуфдире. Ве эге эз дес эну вероморениге гьемме коргьо, у дануьсде-дануьсде офириге зене э у кемсуьгигьоревоз. Гьечу бире бэгьдо э товун эни кор тэхсиркор хьисоб сохде воисдени зене нэгІ, уре офирегоре. Э и тараф лап жигей юни эри э ёр оворде гофгьой дананменде шогьир⁴ ве ГІилмчи миёнеесадсалигьо Омар Хайяме, э комигьои, у, серкуш зерс худоре, эдее гуфдире:

Зиндегуни эн ГІуьломе туь зенде,
Э десдинтуь норей гьемчуьн ГІэжсде
Муьрденреш ззунбэгьдо гуьнжундей,
Эри гьемме, чуьреки туь офирей.
Офирейге туь зобугьо угьоре?
Эзки эхи жусдени туь тэхсире?
Оммо эге угьо хубгьо гьисдуьтге?
Эйчуь асанти туь угьоре хуьрд сохде?⁴

Э гуфдирей туроревоз Хьово эз гоф худо вадарафде, суьфде хурди гуфдире эз гьэдэгьэ сохде оmore мейвой эн «дор беди нен ники» оворди э сер хуьшде, эн Одом, эн гьемме согьэ тухум инсонни нэгІлетлуь сохден худоре. Худо бурри эри зен гьеммишелуьгне тембихъ дорен, ГІэзнетгьо кеширени э вэхд ГІэиле зенден ве эри гьеммишелуьги дешенди уре э гьульети шуьвер. «...Э ГІэзнет кеширениевоз мизенди ГІэилгьоре... ве у (шуьвер) огьоети мисоху э сер туь»⁵ Одоме ве э хумней эну бошутгьо одомигьоре э хори — овлодгьой энуре худо тембихъ дори ве гуфдири, ки угьо биё, гурунде жофо кешуьт гуфдире: «...НэгІлетлуь

³ Бытие, П, 7.

⁴ Омар Хайям, Антологией шогьирни тэджики. М., 1957-муьн сал. верэгь 225.

⁵ Бытие Ш, 16.

бири хорн э товун туь, э гӀэзнетевоз михури туь эзу гьемме рузгьой гӀуьмуьр туь... Э эрэгъ пушони туьревоз михури нуне...»⁶

Оммо эз гьемме беде тембихьгьо, комигьореки дори худо Одом не Хьоворе, тогӀин сохдеи Туро нен Талмуд гуьре, гьисди у тембихьн, норигьо худо ве гуфдиригьо, ки угьо биѐ муьруьт гуфдире. Худо, гьэгер сохде э Одом э товун зен энун гӀовун сохдеи, гуфдире: «Хоки туь ве э хок мивогошди». ⁷ Ини э хотур чьуниге Туро не Талмуд хьисоб сохденуьтгьо зене, зиндегунире бэхширснигьорсе, зене, муьгьбет комики, э образни гуфдиреи А. М. Горькиревоз, гьэдерсуьзи, гьисди гуфдире тухум инсонире куьшдегор, неденишире э у кор, ки у гьисди чешмей зиндегунни ве параменди тухум инсонни.

Еки эз мӀгӀлуьмлуье серворгьой диндогӀоти христиани Тертулиан, эз Туро шерг вегирде, э товун гӀовункор биреи зен нуьвуьсди: «Зен! туь биѐ геши э могьбули ве жундуривеоз, чумгьой туь биѐ пур бошут э гӀӀерсгьой пешмункеширевоз эй межбур сохде хуьшдере фурумш сохи гуфдире, ки туьни куьшдегор тухум инсонире. Зен! Туь гьопуй гьуьгноми!»⁸

Буьзуьрге нуьвуьсдегор пролетари ве гуманист А. М. Горький, э товун гуфдирей турои зен гӀовункори гуфдире, нуьвуьсди: «Овосуней диндогӀоти э товун офирен зене эз дендей мерд, беде стихигьой нѐвнигьой диндогӀоти э товун зен, овосунегьой гӀӀӀеребгьо, индусгьо ве гьэдерсуьзе де хьэшогьойге вешендеи э сер зен — гьеммей энугьо эдете шогьоди доренуьт э товун еклугьие хьӀэрекетсохи биненорегоргьой гьемме диндогӀотгьо эри социално хуьрд ве бихуьурмет сохде зене. Дениширен э у, чьун э тӀхсиркор пиш сохдеи мерде эз «генгидим», чьун э «гӀовункоре гьоб», ве «фурмундеи гӀуьломи», гиросхденуьт э зиндегунни. Э гьэдерсуьзе метелегьо ве мӀгӀӀэсигьӀ, комигьоки жӀгьлиесер сохденуьтгьо зене, норенуьтгьо меслӀхӀэти эри э ихьдиборсуьзиревоз денишире э у, куфде уре, гофсуьз очугь ведини илгьом эн диндогӀот».⁹

ДиндогӀот хуьрд сохдени зене неки зинде гьисди, гьемчун муьрде бӀгьдош. Э гӀӀӀот диндогӀот тати гуьре, мерд муьрденге, кукгьой энун гьӀэрхундуьт эй бире пойбирӀхьне, вокошире пожегьой шоволгьошуре те сугьрезани, гьеркишу вегирде е кесег синре огьӀ эз эхироти бебешу, пичунде уре э герден ишу, сере гьуз гуьрде, буравт э пушой мидай бебешу дуз те гьоврегьо. Гьетте мерде гьовре сохде э пушой жӀгӀмет кукгьо биѐ воогьруш сохут раби енебуге е туьрохуне келе мерд гуьюго нимазе: «Иму — кукгьой бебейму, гьисдим овлюдгьой энун, эде э пушой жӀгӀмет мӀгӀлуьм сохденим, ки бебеймуре эз иму бӀгьӀэи де кукгьойге нисди гуфдире. Эге э чигьрет иму э пушой бебейму оморутте беде руьхгьо ве э у хьӀолово бире, уре инжимиш сохдуйтте, гӀӀӀзнет доре э гьовре, угьо нӀгӀлетлуь гердо э пушой худо нен хӀлгь! Омин!» (И гӀӀӀот гешдембу э гӀӀӀӀӀӀӀ э дигьгьо зигьисдебириуьтгьо татгьо дуз те минжилугь синмуьн салгьош).

Оммо, кейки муьрдени зен-деде и гӀӀӀот гирде нисе оморе. Эзуш бӀгьӀӀӀ э сер гьоврей энун се лапатке хок зиѐди декирде оморе, соки, э хотур энун кор, ки «зен бӀхили, сӀгьӀэти ве чум ю суьрой нисе бире», гуфдире.

Еки эз лап беде социални гуфдирейгьой иудаизм, беде зарали зеригьо э овхолоет зиндегунни зен ве негьшидигьо уре гирде верзирение жигере э жӀгӀмиет ве кифлет, песо шендигьо параменди энуре гьисди талаби дур сохдеи уре эз жӀгӀмиет, ве одомигьо. «Зен гьеммише биѐ дебун э хуне ве ние гешидуь э кучегьо, — эдее вомухде Талмуд. — Ве у э

⁶ Бытие II, 17—19.

⁷ Бытие III, 19.

⁸ Календарь атеист. М., 1964-муьн сал, верӀгь 5.

⁹ А. М. Горький, соч., т. 25. М., 1953-муьн сал, верӀгь 154.

ижире тегьсеревоз дур мибу эз бедкори вс нивенгенуь одомигьоре э хэёлгьой Гловунсохи».¹⁰

Талмуд талаб сохдени эри тевесер дур сохде зене эз гьемме тарафгьой зиндегуни жэгъимети вс политикеи ве той сохдени уре э дуьсдогъэвоз, комики биё дебу э гъэземет эри ю сохде бедкоригьо: «Зен,—эдее гуфдире Талмуд,—э дуьсдогъэвоз той, чуйнки гировундени гьемме вэжд хуьшдере э хуне».¹¹ И коре эри тогъин сохде Талмуд эдее бирмунде, ки зен эзу товуне офире омори гуфдире эз дендей мерд, чуйнки денде дерн э веде нисе биренигьо жигей жендек мерд. И гъисди, соки, нишоней энур кор, ки зен биё бу хъэёменд ве гьеммише дебу э хуне ве веде небу э пушой жэгъимет.

Гъэдэгъэ сохденгьой диндогъот жугъури, гуьрд сохде оморебриуьтгьо э гъэдотгьо ве гъонун куьгъне эрхэгъоревоз, лап гурунде жире кори сôхди э овхьолет зиндегуни зен тати. Э шогъоди дорен И. Ш. Анисимов гуьре, зенгьой тати гировунденуьт лап жейлее овхьолет зиндегунире, э е жигеш нисе рафденуьт ве руй ишуре э екиш нисе бирмунденуьт. «...Эз хуне ведироморенте эй э кор рафде, у биё сere гъуз гуьруь, пучуну э шолевоз енебуге э сердегиревоз, гьечи буки веде бошут энжэгъ чумгьо, у ние денишуь э иловле ве ниё гоф соху э мерд кесевоз... Гьемчуьн гье гьечу э хунеш зен биё пэхъни соху хуьшдере эз пушой чум э хуне оморегоргьо ве гъуногьго ве зигъуь эеки э гъизлгьоревоз э жейлее утогъ енебуге э кухни...» Эзунбэгъдойге у эдее гуфдире, ки эз эрхэгъо э эрхэгъо гирошдембугьго гъэдэгъэ сохден э товун пэхъни бире зигъисден зен, гъич е биразиниш нисе вэхизундембу э дуьлгьой хуьшдени зенгьо, комигьоки эз гъэлиревоз вомухде оморет э руьхь муьди бирей ве угьоре «...веруьт гье ужире хоснетгьо. чужире веруьтге гьемме зенгьой Востоке: угьо гъэбкешуьт, терсенгогуьт ве овоме одомигьоют...», ве овхьолет энугьо э кифлет ве жэгъимет «...гъич е тефигъэтуьлуьш ниди гье эз ужире гурунде овхьолет зенгьой де хэлгьогьой Восток.»¹²

Иудаизм тембихь нисе доре омбаре зенгьо хосдеире, чуйнки гъисди еки эз лап беде бирмундеигьой ихдиёрсуьзи зенгьо. Омбаре зенгьо бирегоргьо бируьт худоре хъэз оморебриуьтгьо новигьой диндогъоти ве падшогьго. Хуьшдени падшогъ Шельмуь-не-Милнхэ бируьт хьофдсад зенгьо ве сесад ошнегьо.

Дузи, эз песигьо, э хъисобевоз, э хуькуьм корисохи диндогъот христианире гирденуьтгьо хэлгьогьоревоз, э гъэрей комигьоки зигъисдембируьт жугъургьой Европа, омбаре зенгьо хосден гъэдэгъэ сохде оморебу ве хъисоб сохде оморембу хъэрьюми гуфдире — эз дин вадарафдеини гуфдире (1020-муьн сал э шегъер Кормс). Оммо у кор гъич кори несохдебу э татгьо-иудейгьо, комигьоки э диндогъот ишу гуьре, э гъэдотгьошу гуьре омбаре зенгьо хосдеире хъисоб сохдембируьт лап дузгундуье кор. Месслен, э хъэшодимуьн салгьой гирошдигьо садсали э гъэрнш гъер 100 эвлемнмиш бире мердгьо дебирембируьт 8—10 дуь зенгьо бирегоргьо.¹³

Исследовать сохде зиндегуни ве гъэдотгьой татгьой Догъистуре, И. Черный бирмунди, ки «...э дин ве гъэдотгьой келете эрхэгъошу гуьре ве гьемчуьн э нишоней энур умогьгьой мусурмун гуьре, э гъэрей комигьоки ишу зигъисденуьт, угьоре гъисди е зен зиёдте, оммо эз се зенгьо зиёдте нэгъ.»¹⁴ Ихдиёр доре шуьвере эри хосде е ченд зенгьоре, оммо диндогъот иудаизм ве гъэдотгьой тати э беде жиреревоз тэхсиркор сох-

¹⁰ Танхум, 16 а.

¹¹ Эрвин, 100 б.

¹² И. Ш. Анисимов. Жугъургьо — догълуьгьой Кавказ. М., 1888-муьн сал, верэгъ 96.

¹³ И. Ш. Анисимов. Жугъургьо — догълуьгьой Кавказ. М., 1888-муьн сал, верэгъ 96.

¹⁴ И. Черный, Жугъургьой догъи, 1970-муьн сал, верэгъ 28.

дембу зене эри э лой мерд кесигеш дениширеи ве у хысобо бирембу э шуввер хуыште хогын ведиромореи.

Книггой диндоготи иудаизм талаб сохденуыт жэги метие тэм-бихь дорей духдере вир сохугоре духдери хуышдере. У биэ э десдин жэги метевоз «сенгэсер сохде биэв тейте немуюру...»¹⁵

И беде гээдэгэй иудаизм омбарыш кори сохди э ижире гээдот татгыо: э суыфдеи шев эвленмиш бирей гээруыс нидануысдеге субут сохде духдер хуне бирей хуышдере, бенд муй энуре буррамбируыт, э тен ю вокурдембируыт сиегы парталгой мердуне, кунбологгово венушундембируыт э кул хэр ве, «ошгуновое гьовол» зере-зере; вогордунде фуьрсорембируыт э хуней бебей ю. Омбаре вэхдгыо эзини духдере, гыч недануысде э ки тэхсири веригеш, бебе снебуге бирор, куышдембируыт э пушой гьопушу, э хун энуревоз «шушдембируыт биномусире, у овурдигьоре э сер кифлет». Эге ижире бедбэхде соггыш миггышдуытге, у мизггысид э хуне, чуын член кифлет нэги,¹⁶ чуын гьул-гээревош энэ хуне.

Энжэгь корисохи диндоглот ве гээдотгыо мибу гуфдире, ки зенди гуфдире ижире метелегьоре, гешденуытгыоре э гээрей пес мунде бэхш могьлугь тати ве гирденуытгыо тараф хуырд ве бихьурмет сохден зенгьоре, чуын, меселен: «Зен-гээлифон», «Эз зен меслэхьэти веги, оммо воисдей тьуре сох», «Эз зен меслэхьэти вегуьрдеинжон, килэхь тьуре ни эзу меслэхьэти веги», «Эгьуыл зен э пошней пой ю дери» ведиеш.

Мерд хысобо нисе бирембу у одоми, ки э зеневоз э хошии ве назушмендиревоз гоф сохдембуге, зенс нисе куфденбуге. Еки эз метелегьой тати ижире рэхь эдее норе эри мердгыо: «Эри эз чолтук дуне ведироморе, чолтуке куфде гереки, эз зен одоми эй бире — зенеш куфде гереки».

Гээножэггыгьой эвленмиш бирей ве кифлети ве гьонунгьой толोगь дорей, комигореки норет Туро не Талмуд, эдете шогьоди доренуыт э товун энэ кор, ки диндоглот очугьэ дуьшмен зени гуфдире, у хьэрекет сохдени эри уре хуырд-хиник сохде, бирмунде, ки у миэ муыди бу гуфдире э войгей «огьой ю» гысдигьыо шуввер. Э гуфдирей Талмудевоз шуввер гысди огьой эн зен хуыште. «Гьемме, чуь сохде вонедениге шуввере э зеневоз,— эдее бирмунде Талмуд,— у сахдени гье гьечу, чуьтам мидануыге сохде э эз буйни восдоре гушдевоз, войге михуру э муьнуькевоз, небуржунде, войге мибуржуну михуру, войге мидушуну михуру». Э Талмуд э бинсофиревоз эдее гуфдире оморей, ки зен эри шуввер хуыште гьурбуни сохде оморей гуфдире.

Эвленмиш бирей э гуфдирей иудаизмаревоз нисди хоггышине союэ э гээрей зен нен мерд, биней комики гысди дуь-екире хосден ве э дуь-еки муьгьбетлуь бирей, у гысди гьэрхунди, комиреки венори э сер энугьо худо, гьемме метлеб ве мэглэной комики гысди зиэд сохдеи «э худо ухшеши бирегоргьоре». Э гьэршуй природай инсонни рафде, иудаизм э герде нисе вегирде ихдиэри муьгьбетлуь бирейре экип зен, чуынки у бегьемгьиметлуь чн нисди, гловункори ве «худо нифри сохдеи». Оммо белки бисдоруытге одомигьыо, комигьоки гуфдируыт эз иму дуз нисдим гуфдире ве, чуын нишоне, бирмунуытгыо мэглумьлуь диндоглотие «Широй широгьыо» ве мидануыт гуфдире, ки «беге у гьуызетлуь нисе сохде муьгьбет мерд нен зене?» Эз расдекиш, «Широй широгьыо», комиреки гуфдиренуыт, ки гуьнжунди гуфдире падшогь Шельмуь-не-Милих ве комики гысди еки эз шедевргьой шогьйри гьуьлом, э келе гьувот ве эшгьуьйривоз эдее бирмунде муьгьбет дуь эеки ошугь-бире дуьлгьоре. Э руьхь ве мэглэной хуыште гуьре и «Мэглини» очугь эдее рафде э гьэршуй руьхь Туро ве мигуиге, ёде хуно, эз жойиге диромореи э у. Э хотур энэ кор, ки у чарунде оморей э диндоглотие ве дарафди э

¹⁵ Дуьимуьнгьонунлуь, XXII, 20-21.

¹⁶ Недарим 20 б.

Туро, гьууллугъчигой диндоглот нуданизм нисе дануьсденуьт чьтам врасунуьтге мэглэной эни мэглни муьгьбетире, комики рафдени э гьэршуй гуфдирейгой Туро нен Талмуд э товун зен? Э гуфдирей юнгоьревоз: муьгьбетлуь, комиреки шогьир бирмунди э «Широй широьго» гуйге, гьисди де кесиге нэгл, хуьшдени худо Яхве ве у гуьзеле духдер, э у ошугь биригьо, одохлуй энунисди, у хэлгь Исроили. «Широй широьгоре», гуйге, гьисди килитлемее гьозией хосден экин «ю вихде хэлгь» хуьшде. Унегуьре еки эз нуьвуьсдегоргой Талмуд раби Эгъиво, терс доре диндоглоте гирдегорьоре, нуьвуьсди; «ки э лерзиренигьо сесевоз хундениге «Широй широьгоре» э вэхд межлуьс гирден ве чарундениге уре э мэглни шори, у одомире нисди бэхш ю э биьвгьо гьуьлом».¹⁷

Диндоглот нуданизм мэглуьм сохди войгей бебегьо-дедегьоре гьонун эри глэйльго э вэхд эвленмиш бирени, гьемчувн увэхдиш, кейки у рафдени э гьэршуй воисден ве метлебгой глэйльго. Э зир хьуькуьм глэдотгой садсалигьо ве диндоглотевоз эвленмиш биренигьо гьевел э глэрей татгьо гирошдембируьт энжэгь э войгей бебегьо-дедегьоревоз, диеш дуьте гуфдире омоге, энжэгь э войгей бебегьоревоз. Одохлуьгьо нисе дирембируьт екире те глэруьси небу. Омбаре вэхдги и кор овурдембу экин кеде бедигьо. Э книг хуьшде И. Ш. Анисимов эдее ихдилот сохде э товун еки эз беде гьозиегьо. Бисд сале жовоне кук татире эз дигь Тарки эвленмиш сохденуьт э духдеревоз, комиреки хосдебируьт эри энугь гьеле убо глэйльгьо гьисди. Домор дирени одохлуй хуьшдере энжэгь руз глэруьси ве уре эз глэруьс хьэз нисе омор. Чендгэдере минет сохденнгеш у э бебешу эри тологь доре уре, бебей энугьо рази нисе бире. Эхир-эхириш жовоне кук эз дерд ве пешмункеши, чухутке бире муьрдени.¹⁸

Гье у автор эдее шогьоди доре, ки е жовоне кукиге эз шегьер Грозный, комиреки бебе-дедей ю эвленмиш сохденуьт э юре хьэз нисе оморенигьо духдеревоз, вирихде рафдени э дигь чечени ве унжо гьобул сохде диндоглот мусурмуире, эвленмиш бирени э духдеревоз, комиреки у хосдембу гьеле те эвленмиш бире. Бебе-дедей энуноренуьт эри энунувил-хьофд руз, вокурденуьт гирьё, чувн эри муьрде гирденигьоре хуно, чуйнки э «гьонунгьой» нуданизма гуьре у одоми, комики гьобул сохди де диндоглотигере, муьрде хьисоби.

Э гуфдирей нуданизмаревоз ихдиёри тологь дорени гьисди энжэгь мерде ве уре ихдиёри гьергой юре воисд ве эри гьерчуй юрф воисд зене тологь доре. Мерде ихдиёри эри тологь доре зене юре воюгьо вэхд эри юре воюгьо вогьне, «эге зен э чум хуш неомоге»¹⁹ э гуфдирей диндоглот нуданизмаревоз зене тологь доре мидануь шуьвер: эге у ленгиге, омбар гоф сохдениге, э кучегьо лэгьлэгьи сохдениге, сербирэхьне э куче вадарафдиге, муйгой юре пэхьни несохде, эге гушде гьечу невебуржундиге, сэхдебурж сохдиге, ведиеш. «Нуьвуьсдени когьоз тологь доренире э гуфдирей шуьверевоз, разименди зене непурьсире, оммо уре нуьвуьсденуьт ёгьин э разименди шуьверевоз..., нуьвуьсденуьт грамотей мирэхэсире э вонсден огьоревоз, эз гьул разимендире непурьсире, оммо нуьвуьсденуьт уре энжэгь э разименди огьоревоз»²⁰

Талмуд негьогь той нисе сохде когьоз тологь дорени зене э грамотай гьуле мирэхэс сохдеревоз. Э гуфдирей Талмудевоз гьердуьй энугьоре ежире мэглэно ве ежире гьувоти. Шуьвер гьс ужире огьон эри зен, чужьире гьисдиге сэхьибгьул — эри гьул хуьшде. Унегуьре Талмуд дануьсде-дануьсде э метлебевоз эдее бирмунде, ки «гид зенуне» (когьоз тологь дорени — Л. А.) ве гьуле мирэхэс сохденигьо когьозе э тароф

¹⁷ Тос. Сангердиц, X, '12, 9.

¹⁸ И. Ш. Анисимов, Жугьурьго — догьульгьой Кавказ, М., 1888-муьн сал, верэгьго 96--97.

¹⁹ Туро. Дуьмуьнгьонунлуьй, XXIV, I.

²⁰ Тос. Баба Батра X, II б.

гъонуи ежире ихидиргъои гуфдире».²¹ Гофгъо, э у когъозгъо нуьвуьсде оморенуьтгъош ежире хосиетлуьнуьт, гъуле хуно зенеш хуьрд сохденуьт. Мерд, меселен, зене тологъ доренге, нуьвуьсдени: «...э воисден меревоз, скиш межбур несохде, гъишденуьм, мирэхэс сохденуьм ве пиш сохденуьм эз хуьшде туьре, зен мере. Те ивэхди туь бири зене, оммо изму ме туьре эдее мирэхэс сохденуьм, гъишденуьм ве дур сохденуьм эз хуьшде... Ве пиш эритуь грамотай жейлеи, когъоз тологъ дорей ве гид хьэрзо дорей...»²²

Хуьшдени зене гъич свэхдиш ихидир нисди эри э воисдей хуьшдереvoz тологъ хуьшдере вегирде, эге шуьвере нисе воисдеге уре тологъ доре. Гье э увэхд гъич е кориш нидануь гирде рэхъ шуьверс, эге уре воисдениге тологъ доре зен юрс. Зен, комики невегирди эз шуьвер когъоз тологъ дорейре, хьисоб бирени зен энуп, неденишире э у кор, ки угъо э гъэриш омбаре салгъо эки нисе зигъисденуьтгеш. Уре ихидир нисди эри хьисоб сохде хуьшдере азаде одоми ве рафде э шуьвер э екиге, чъьтам ихидир нисдиге гъуле эри хуьшдере азаде одоми хьисоб сохде, тейте грамотай хилосире невегуьруь.

Зигъисдегор шегьер Дербенд И. Рувинов эвленмиш бири э гражд-данка Б. Манашироваревоз ве зигъисдет эки ченд салгъо. Оммо э 1948-муьн сал у эз шуьвер хуьшде тологъ вегирди ве э гъэрор суд хэлгъи гуьре угъо жейле бирет эз еки. Хьэшд салгъо Б. Манаширова зигъисди тэхьно. Гъевели шуьвер энуп эз гъэрор суд бирей екем мэхьэл гирошде бэгъдо хосди е зенигере. Э мегъ май 1956-муьн сал Манаширова рафди э шуьвер э диндогъоте гирденигъо гражданин С. Семенов. Эз е ченд рузиге уре огол зери э кин хуьшде сервор жэгъимнет диндогъоти шегьер ве гуфдири, ки эвленмиш бирей энуп э Семеновевоз «гъонунлуь» нисди гуфдире. У дори Манаширова когъоз, э комики вебири «э у байкот мэгълуьм сохде омори гуфдире ве унегуьре уре ихидир нисди эри э шуьвер рафде». Вогъней байкот бири у кор, ки эз суьфдей шуьвер хуьшде тологъ вегирденге э десдин суд хэлгъи нен ЗАНСЕвоз, у невегирди эз шуьвер хуьшде раби нуьвуьсде когъоз тологъ дорейре (гида). Унегуьре неденишире э у кор, ки Б. Манаширова вегирди тологъ хуьшдере э десдин судевоз ве эз умогъоевоз гирошдет хьэшд салгъо ве суьфдей шуьвер энуп эвленмиш бири э еккереvoz ве гъисди уре тозе кифлет ю, у генеш хьисоб бирени «гъонунлуье зен» энуп.²³

Эки эз вэхъшине Гъэдотгъой диндогъот иудаизм э товун гъэножэгъи-гъой кифлети гъисди гъонун э товун э шебирор хуьшдереvoz эвленмиш бирей. Э Туро э товун эни кор вери, ки эге бироргъо зигъисденуьтге эки ве еки эзугъо муьрдге, эзу ферзэндгъо немундиге, зен муьрдигъо бироре ихидир нисди эри э кесиге э шуьвер рафде ве «шебирор биё даравакин энуп, вегируь уре эй хуьшде э зени ве зигъу э уревоз».²⁴

Ве эге шебироре зен ю гъисдигеш, ченд зениш бисдоге, генс мешет нисе бире э у эри зен муьрдигъо бироре эй хуьшде э зени вегуьрде. Ве эге шебирор гъеле чъукъсленге, увэхди диндогъот гъэрхунд сохдени зен муьрдигъо бироре эри нуьшде денишире тейте шебирор ю келе небу, э сал зенхосден нерасуь ве юре эй хуьшде э зени вегируь зигъуьгу э уревоз, чъунки у э «гъонун» диндогъотевоз, чъун гъул, чъун мол-гъэре ве де двелтегий муьрдигъо бирор чаруьсдени э девлет мундигъо бирор.

Дузи, шебироре ихидирей эри невегирдей эй хуьшде э зени зен муьрдигъо бирор хуьшдере. Увэхди биё гировунде биёв Гъэдот, пум комики гъисди «хьэлисе», гировундеи комики келе хуьрдини гъем эй шебирор, гъемиге эй зенбирор. Э гуфдирей иудаизмаревоз, зен муьрди-гъо бирор биё бурав э кин келемердгъой шегьер ве поисде э пушой гъо-

²¹ Трактат Гиттин, сернегъо I ве 4.

²² Зийд сохден экин трактат Гиттин.

²³ Гозит «Дагестанская правда», II-муьн август 1956-муьн сал.

²⁴ Дуймуьнгъонунлуьи XXV, 5.

пуй энугьо, э хьэросевоз мэглум соху, ки шебирор юре нисе воисде э юревоз эвлонмиш бире гүфдире. Увэхди келемердгьой жэгмет биё огол зенуэт шебироре ве хоши гирде, гуютки вегируь гүфдире зен муьрдигьо бирор юре э зени эри хуьшде. Эге шебирор увэхдиш гүфдиге ю зенбирор хуьшдере э зени нивегируь гүфдире, «увэхди зенбирор—гIэруьс энү э пушой келемердгьой шегьер биё векуену эз пой шебирор мэхьсе ве, э сифет энү туф дешенде, гуо: «...и коре сохденуэт э у оломигьоревоз, комигьоки нисе дануьсденуэт зигьунде хуней бирор хуьшдере».²⁵

Е согъэ серней Талмуд нуьвуьсде омори э товун гIэдот хьэлисе, эжеки веруьт гьемме тегьергьой уре гировунден. Ини, меселен, Талмуд эдсе гүфдире, ки туф дешендеире э сифэт шебирор биё винуьт чумгьой гьемме келемердгьо ве «эге зенбирор мэхьсе векуендигеш, оммо туф пешендиге э сифет шебирор, ененге негүфдиреге гүфдире омогьо гофгьоре, хьэлисе гировунде хьисоб нисе бире... Раби ИшмэгIил эдсе гүфдире: «ежире гьиметсуьз сохде хьэлисере гьем мэхьсе невенкендеи, гьемиге туф пешенденеи...»²⁶ И коре э гировундеки раби биё гьэдэгъэ зенуэ э зенбирор «У омбаре туф кура соху гүфдире э лэгIэй хуьшде э увэхд лэгIэпаре несоху, не сарб биёру, соки, эжигей туф, гIов нешенуь гүфдире э сифет шебирор ве энжэгъ расдекие туфе дешенуь гүфдире».²⁷

Ижире статьяго, комигьоки бирмунденуэт тегьергьой гировунден и взхьши гIэдоте, пенжогьхофдуьт. Эге еки семе эз гүфдире оморуйтгьо тегьергьо пузмиш сохде оморуйтге, гировунде неоморуйтге, чуьтам э Талмуд нуьвуьсде оморигьоре хуно, мэглум сохде оморени, ки хьэлисе гировунде неомори гүфдире. Оммо эге гьемме э Талмуд веруьтгьо тегьергьой хьэлисе гировунде оморуйтге унжэ веригьоре хуно, увэхди келе мердгьо нуьвуьсденуэт герек чогьлуш омбаре гофгьо э когьоз хьэлисе, комики хьисоб бирени когьоз тологъ дорен (гид тологъти зен муьрдигьо бирор).

Э гIэрей татгьо-иудейгьо гIэдот хьэлисере гировунден офдори чендгьэдериш зу эз угьо шинох бире э Талмудевоз, кейки угьо уре гьеле гировундембируьт бегьем недошде гьемме гүфдиреигьой Талмуде. Угьо гировундембируьтгьо гIэдот хьэлисере хуте биребируьт э корисохи Туроревоз. У гIэдот унгьэдэр дураз нисе кешире, оммо лап беде тегьер гировунде оморе. Биезен биё вокуну э пой шебирор хуьшде мэхьс, комики сохде омори эз пергамент ве ранг зере омори э гьурумевоз, бесдуь уре э гьэишгьоревоз дуз те сугьрезани ве дезенуь уре э у веруьтгьо дугмегьоревоз. Эзунбэгъдойге раби ихдиёр доренге, шогьодгьо диредире биезен биё векуенуь гьэишгьоре ве дугмегьоре, энгуьл неवेशенде ве десгьоре гьурумн несохде. Эге и коре у сохде дануьсдге, увэхди у хьисоб бирени азад ве уре ихдиёри э шуьвер рафде э у одоми, комиреки воисдени э уревоз эвлонмиш бу. Эге у недануьсдге векуенде гьэишгьо ве дугмегьоре, десгьоре гьурумн несохде, уре дне гьич ихдиёр нисди эри э шуьвер рафде ве у гьеммишелуьги мундени биезен. Эзни мэхьэлгьо эз эзугъ оморен э биезен, согъ гIуьмуьр хуьшде у немуну гүфдире шуьверсуьз ве гIэйлсуьз, уре шебирор ю вегирдембу эй хуьшде э зени ве дорембу уре тологъ, эге юре нисе воисдембуге зигьнсе э дуьдуь енебуге се зенгьоревоз. Оммо шебирор мидануьсд тологъ доре зенбироре энжэгъ шеш мегьгьо гирошде бэгъдо эз э уревоз эвлонмиш бирен.

Ижире зсигьо беде гIэзнетгьо кеширембируьт э сереботи эни гIэдот ве, гьсלבт, э негьогъти небирники съезд косибе татгьой Догьнсту ве Северни Кавказ э 1921-муьн сал, гуш дошде еки эз лап герекие пуьрсуьшгьоре э товун овхьолет зен тати, гьобул сохдигьо жейлее резолю-

²⁵ Дувьмуьнгьонунлуьн XXV. 9.

²⁶ Трактат. Исвамот. Пушойгофи, верэгъ 291.

²⁷ Знёдсохден экин трактат Исвамот, верэгъ 52.

цяре, э комики дивунлуь сохди эеки э де диндогIотие ве куьгьне гIэдотгьоревоз, гIэдотгьоре э товун «еомо ве хьэлесе» (э шебироревоз эвлениш биреире ве гировунденре эри зен келе хуьрди гьисдиго гIэдот хьэлесере), хьисоб сохде угьоре чуьн «акт беде жире гуж сохдеи э вийгей»²³ зен.

Дедеети — келе ве буьзуьрге мэгIэной зени. Зен — дедее э вилеет нму келе хуьярмети ве э тараф энумаре фикир доре оmore. Зенгьоре — дедейгьоре, зендетгьо ве тербие доретгьо дегь ве зиьдте гIэилгьоре, хуькуьмет дорени гIуьзетлуье нум «Деде-игид». Оммо диндогIотгьой христиани ве иуданизм хуьрд ве бихуьярмет сохденуьт мэгIэной дедеети зенгьоре. Э гуьфдирей Туро гуьре, меселен, гIэил зенден зене сохдени битемиз ве уре э гьэриш е мегь зиьдте ихдиьр нисди эри дес зере э гьерчуь-бисдо ве, нимаз хунде, э худо минет сохдеиревоз у биь копоре соху гIовун хуьшдере. Оммо духдер зенденге и вэхд дуьвойне зиьд бире эз кук зенден.

Иуданизм, «гьонунлуь» сохдени тенихдиьрлуь небирение овхьолет зене, у гьеммише дебу гуьфдире эзир муьрскеши ве серкуш зерен мерд: бебе, шуьвер, бирор. Э дин диндогIоти иуданизма гуьре бебе муьрде бэгьдо, мол-девлет бебе мундени омонети эри кук, оммо э духдер расирени энжэгь—нун-хуреки. Эге у э шуьвер рафдге э у эри жинз расирени эз дегь бэхш е бэхш эз бебе омонети мундагьо мол-девлет.

Хьисоб сохде, ки зен бедбэхд хьэсуьл оморн гуьфдире, гIэжел омурдегори гуьфдире эри тухум инсонн, иуданизм, меселен, гьэдэгьэ сохде эри зен, нисе гьишде уре бэхш вегирде э коллективни нимаз хундегьо. Э нимаз эри зенгьо бирени жейлее утогь, эз мердгьо э чапаревоз жейле сохде оmore. Э гуьфдирей диндогIотевоз эри коллективни нимаз хунде дегь мердгьо кемте ние бошут. Эге е мерд семе кем бисдоге, нимаз хунде гIэмел нисе оmore. Дегь зенгьош, сад зенгьош бисдоруйтге, гене нидануьт гирде жигей е мерде, чуьнки зен одоми хьисоб нисе бире.

Оммо э товун зен тати гуьфдиге, уре э жейлеь утогьниш ихдиьр нисди эри э нимаз оmore, уре ихдиьр нисди гьич эри биреш э у жигегьо, эже биренуьтге мердгьой кесиге.

Дузи, гьем э Туро, гьемиге э Талмуд мибу гешде офде жигегьоре, э коминжоки эри шуьвергьо поре оморенуьт меслэхьэтигьо ве бирмунденгьо, ки денишуьт гуьфдире э зенгьо э гьэйгьукешн ве назушмендиревоз. Э Туро, меселен, эдее гуьфдире оmore, гирде गरेки гуьфдире неки хуьярмет бебере, гьемчуьн эн дедереш. Э Туро, худо руй бире экин патриарх Оврогьом, эри энум рэхь норе, эдее гуьфдире, ки гьеммише соху гуьфдире зен у гуьфдирегьоре. Э талмуд эдее гуьфдире оmore, ки «одоми биь э хьитиьти ве гьэйгьукеширевоз денишуь э хуьярмет зен хуьшде, чуьнки ники не бэхдевери э хуней одоми оморенуьт энжэгь э хотур зен энум»²⁹ «Одоми биь хьэрекет соху эри гьэгьри несохде зен хуьшдере, небуге гIэрсгьой энум зу омурденуьт тембихьире»³⁰ «У одоми, комики зобу дениширени э зен хуьшде, э сер энум гьурбуни тигьн сохде гIэрсгьоре».³¹

Оммо иго гьисдуьт энжэгь рэхь нореигьо ве эри угьоре несохден тембихьн шуьвер доре нисе оmore ве у э пушой екиш жугьобдорлуь нисди.

Гьэгьигьэте азадире ве тенихдиьрлуьире эри зенгьой тати, эри гьемме зенгьой вилеет имуре хуно, омурди бесгьуни Революцией Социалисти Буьзуьрге Октябрь. Изму зен татире, гьемме зенгьой догьн Догьстиуре хуно, гьисдуьт гьемме ихдиьригьой гражданин советн. У ве

²⁸ Центральни Архив Хуькуьмети Догьстиу, ф. 520, оп. I, ед. хр. I, верегь 37. 1920-муьн — 1921-муьн салгьо.

²⁹ Баба Кама 96.

³⁰ Баба Мацна 59 а.

³¹ Гиттин 91.

диромори э товушлуе рэхь мозоллуе зиндегуни. Имбуруз зен тати—Игид Жофой Социалистини, артисткей хэлгѣини, Гилмчини...

Омбаре зенгьой тати, чуьн омбаре зенгьой догѣи Догѣистуре хуно, э хотур глѣре недоре буьлуьнд биренигьо материальни ве культурни овхьолет могьлугь, дировундеи угьоре э зиндегуни жѣгѣмисти ве жофои республике хилос бирет эз илгьом диндоглот.

Оммо гьелеш кем нисдуьт ужире зенгьо, комигьоки деруьт э есири диндоглот, дошденуьт дингьо ве глѣдотгьой диндоглотире, хуьрд сохденуьтгьо хуьрмет инсони зенунере. Эри гьеммей эни глѣдотгьой диндоглоти, неденишире э у кор, ки угьоре гирденуьтгеш мердгьо, бирмунде рухь огьоетире экин зен, енебуге хуьшдени зенгьош, биней идѣалогишу гьисди диндоглот иуданизм.

Серворгьой диндоглоти гьеймогьоине нимазгьо, хьэрскет сохде эри дошде илгьом хуьшдере э сер могьлугь тати, веноренуьт хьэркети хуьшдере эри кори сохде э диндоглот бовор сохденуьтгьо зенгьо ве э десдин энугьоревоз э де членгьойгей кифлетгьой энугьо, хьгьер-бироргьо ве гьуншигьошу.

Барасигьой вокурдеигьой социалисти э вилеет иму межбур сохденуьт гьуллугьчигьой диндоглоте песини вѣдгьо эри гировунде жуьрбежуьре коргьошуре, егѣни, э земоне гуьре. Варасире, ки зен э вилеет иму гьисди тенихдиѣрлуе член жѣгѣмист, тербиедорегор вероморенуьтгьо эрхгьо, хуьрметлуе одоми, гьуллугьчигьой диндоглот хьэркет сохденуьт унгьэде э туро веригьо хуьрдигьо, элчѣгьигьоре э товун зенгьо эри негудфире, негировунде. Гьеммей энугьо сохде оморенуьт э хотур чарундеи зенгьоре э тарафгиргьой диндоглот.

Оммо ижире хьэркетигьой серворгьой диндоглоти эри вердиш бире э тозе овхьолет нидануьт дегиш сохде э гьѣршуй гилм не никидори рафденуьтгьо мѣглѣногьой диндоглотгьоре ве эн суьфде иуданизмаре э товун зен ве нидануьт пузмиш сохде гофгьоре, комигьореки гуьфдири буьзуьрге нуьвуьсдегор пролетари ве гуманист: «Уре (зене) эн суьфде гереки хубе жире варасире, ки диндоглот — гьѣдимне гьич нисе вомунденигьо беде дуьшмен юни гуьфдире»³²

Эз зугьун уруси тержуьме сохди
Ася Изгняева.

³² А. М. Горький, соч., т. 25 верѣгь 16.

Рут Якубова

Э ТОВУН ЛЕКСИКЕЙ ТАТИ.

Востоковедчески Гилм Совети омбаре фикире доре эри изучать сохде зугунгьой хэлгьой Востоке ве эн суьфде зигьисденуьтгьоре э Союз Совети. Еки эзу зугунгьо гьисди зугун тати.

Татгьо э Догьисту зигьисденуьт э шегьергьо Дербенд, Махачкала, Буйнакск, Хасавюрт, Избербаш, Кизляр, э дигьгьо Маджалис, Муьш-гуьр, Аксай. Э де республикейгьойге угьо зигьисденуьт э Боку, Гьуьбс, Грозный, Нальчик, Моздок ве диеш.

Гьеле э наздегьимуьн садсали сер гирдет Гилмчигьо эри нуьвуьсде жофогьо э товун диалект зугун тати. Э у жофогьо бирмунде оморет жейлее пуьрсуьшгьой диалект зугун тати. Э еки эн угьош гьичиш гуьфдире не омори э товун лексикей тати. Лап четини эри гуьфдире э товун изучать сохде оморен зугуне, эге сер гирде не омориге кор ис-следовать сохдеи лексикей эн уре э план Гилми гуьре.

Хуьшдени диалект тати татгьой Догьистуре мибу бэхш сохде э дуь жире гоф сохдегьо—северни (хэйтогьи) ве южни (дербенди). Э Гьэрей эни дуьжире гоф сохдегьо омбаре тефигьэти не деруьт ве угьо гуьнжо оморет э кори сохдей гоф сохдеи зугун туьрки бирегоре хэлгь-гьоревоз. Э южни гоф сохдеи кори сохди лексикей азербайджани, чуьнки татгьо зигьисденуьтгьо э южни районгьой Догьисту куьндуьт эз азербайджанигьо ве гировунденуьт э угьоревоз ологьоиго. Э северни гоф сохдеи кори сохди зугун гьумугьи, чуьнки э северни районгьой Догьисту зигьисденуьтгьо татгьо куьндуьт эз гьумугьгьо ве гировунденуьт э угьоревоз ологьоиго. Эге э южни гоф сохдей дериге гофгьо, дироморигьо эз зугун азербайджани, гье у гоф э северни гоф сохден диромори эз зугун гьумугьи.

Омбаре бэхш лексикей зугун тати гьисдуьт бинелуье гофгьой ирони. Эзи гофгьо гьисдуьт ужире гофгьо, комигьоки гьисди жэгьми-иронлуье бине, комигьоки ежирен э зугунгьой перси ве таджики, дарафденуьтгьо эеки э зугун татиревоз, э юго-западни десдей зугунгьой ирони. Эзини гофгьо гьисдуьт: писер, хуьсуьр, сер пдеш.

Э гьемме зугунгьоре хуно, э лексикей э Догьисту зигьисденуьтгьо татгьош деруьт гофгьо, дироморетгьо эз зугунгьо, комигьоки нисе дарафденуьт э десдей зугунгьой ирони. У кор бири эзу товуне, ки татгьо гировундет ологьоигоьй экономикей, политикей, алвари ве культури э де хэлгьгьойгеревоз. Кими энугьо гофгьо, куьгьне бире, свош-свош вада-рафдет эз лексикей тати, кимигьойге бине гирде, муьхькем бирет э ю. Омбардеки эн ужире гофгьо гьисдуьт эз зугун Гьэрсби дироморе гофгьо. Э Гьэрей Гьэребго ве татгьо ологьоигоьй недебирет гуьфдире, у гофгьо дироморет э лексикей тати э десдин зугун Гьэребиревоз нэгь, э десдин де зугунгьойгеревоз. Э десдин зугун азербайджаниревоз эз зугун Гьэреби э лексикей тати дироморет ижире гофгьо: сирот, суьфре, нефес ве диеш; э десдин зугун персиревоз: гьэфес, гьэлем, кетон ве диеш; э десдин зугун лезгииревоз; холу, Гьэмле, игьрол ве диеш.

Лап гужлуье жире кори сохдигьо э лексикей тати эри параменд бире гьисди дироморен гофгьо эз зугьун уруси.

Э ижире омбаремилетлуье вилеет, чуьн Союз Совети, лап гереки эри бире е зугьун э десдин комиревозки жуьр-бежуьре зугьунгьо бире милетгьо дуб-екире варасиренуьт. Ижире зугьун бири зугьунуруси, зугьун тозе культурей социалисти, зугьун гьеймогьонне технике, гилм, дефус, радио ве диеш. Гьемметарафлуь дануьсден зугьун урусире лап герекие тараф зиндегуни одомигьой Советини. Оммо и кор нисе гуфдире, ки зугьун уруси эдес э тенголи дешенде гуфдире де зугьунгьойгей хэлгьгьой СССРе. Диеш э кумеки зугьун урусиревоз зугьунгьой хэлгьгьой СССР руз-беруз эдете параменд биренуьт.

Э глэрей зугьунгьой уруси ве тати ологьонгьо гиросден э Догьисту сер гирде омори гьеле те революцией Буьзурге Октябрь бире. Оммо умэхьэли зугьун уруси э зугьун тати лап ксм кори сохди, чуьнки гьеле увэхди небу овхьолст эри гьемметарафлуье параменди гьердуьй энз зугьунгьо.

Революцией Социалисти Буьзурге Октябрь бире бэгьдо, кейки сер гирде оморени эри параменд бире гьемметарафлуье ологьонгьо э глэрей хэлгь уруси ве де хэлгьгьойгей вилест иму, татгьой Догьистуре, э е жерге э де хэлгьгьойгей Союз Советиревоз, бирени келе минкинигьо эри гьертарафлуь параменд бире. Ве изму зугьун тати, гоф сохдегоргьой комики гьевел бируьт э тараф культури пес мунде одомигьо, чаруьсди э ужире зугьун, э комики доре оморени радиопередачегьо, комиреки гьисди театр ве творчествой милетгю.

Гьеррузине куьнд бирен эз урусгьо, э е жерге э угьоревоз бэхш вегирден э вокурден тозе зиндегуни, хунден зугьун урусире э школегьо, техникумгьо, вузгьо, радио ве телепередачегьо, театр, кино ве диеш зурбое жире кори сохдет э параменди лексикей зугьун тати.

Э десдин зугьун урусиревоз гировунде оморенуьт ологьонгьо, неки э урусгьоревоз, гьемчуьн э де хэлгьгьойгей Догьисту ве Союз Советиревоз. Эн суьфде э десдин зугьун урусиревоз зугьун тати Гошир бири э дироморевоз э у гофгьо, бирмунденуьтгьо мэлгэной гьеймогьонне гьэгьингьэтире. Угьо гьисдуьт нумгьой тозе карасидгьой зиндегуни ве гофгьо, бирмунденуьтгьо барасидгьой техники, гилми ве культурире. Э десдин зугьун урусиревоз дироморет э зугьун тати гофгьой интернационали, меселен: социализм, радио, революция ве диеш.

Изму э гоф сохден татгьо шиновусде бирени гье ежире гофе э зугьун урусиш, меселен, килэхь-шопке, чойден-чойник ве диеш.

Омбардеки гофгьой урусире, дироморет гьоре э зугьун тати э девр Совети, мибу бэхш сохде э ижире десдегьо:

Нумгьой сениггэтьо—духдир, учитель, инженер, фельдшер, слесарь ве диеш.

Нумгьой корхонегьо — колхоз, завод, фабрик ве диеш.

Нумгьой карасидгьо — лопатке, графинке, бонке ве диеш.

Нумгьой хурекгьо — жарков, лимонад, помодур, хилонис, винигред ве диеш.

Нумгьой парталгьо, пойвокугьо, сердегигьо — жекет, калош, палту, туфли, шопке ве диеш.

Нумгьой овгьотгьой техники — машин, автобус, мотор, самолёт ве диеш.

Деруьт э зугьун тати кими гьэдниме гофгьой жугьури туронш комигьоки омбардекиш гьисдуьт гофгьой диндогьоти вегирде оморетгьо эз туро, ологьолуь гьисдуьтгьо э глэдотгьой диндогьотевоз. У гофгьоре шиновусде бирени омбардеки эз огьиле ве пире одомигьо. Ужире гофгьо гьисдуьт: хьуьпо, хьэтон, кетубо, тефлин ве диеш, комигьоки руз-беруз куьгьне бире, вадарафденуьт эз зугьун тати.

Э зугьун тати деруьт гофгьо, дироморетгьо эз зугьун перси. Оммо эри офде у гофгьоре э гоф сохден тати лап четини, чуьнки зугьун тати

ве зугьун перси лап куьндуьт эз ски. Оммо генеш кими гофгьоре бирени сечмиш сохде, меселен, мигьмонхоне, хьэремзеде, шогьбалуд ве диеш.

Лексикей зугьун тати гьемчуьн глошир бири э де рэхьгойгеревозиш. Э десдин гуьрд сохдеи дуь гофгьоре, меселен, десхэти, хунхур, хунширин ве диеш. Э десдин вогогьруш сохдеиревоз ве э минжишу вставке дешендеревоз, меселен, руз-беруз, сал-бесал, руй-беруй, ве диеш. Э десдин вогогьруш сохдеиревоз вставке недешендеки, меселен, сип-сипи, гьип-гьирмизи. Э десдин гуьрд сохденевоз дуь э гьэршуй ски рафденуьтгьо гофгьоре, меселен, себэхьшохьонгум, шеверуз, демсэгIэт ве диеш.

Омбаре вэхдгьо гуьнжо овурде оморенуьт гофгьо э кумеки префиксгьо ве суффиксгьоревоз. Меселен, э кумеки префиксгьоревоз гуьнжо оморет ижире гофгьо: брач, битемиз, нединж ве диеш; суффиксгьоревоз: мердьети, серчи, богъче, сэнгьлуь ве диеш.

**Эз зугьун уруси тержуьме сохди
Ася Изгниева.**

Ф О Л Ь К Л О Р

ОВОСУНЕГЬО

ХОВ ЭН СЕ ОВЧИ

Се овчи эз ов ведироморебируйт. Нун энугьо варасдебу, э ов энугьош гьичиш неофдоребу. Угьош лап гисне бируйт. Томом иловле чулпелесеи. Экуьндигьо дигь-етэгъиш нисди, нун восдонут, хурут дуьл ишуре гируйт. Омбар гешдуьт угьо, мивинуьт е чупон э сер дуь сенгь венори е гъэжгъу, эдее чуьниге душунде. Салам мидуьт чупоне, алейкуьм мивосдонуьт. Мигуют:

— Чупон, бирор, иму гьерсееси гиснеим, туь имуре хорундиге, эри туь келе сугьоби.

Чупон мигую:

— Гиснере сурои сохде, гьелбет сугьобе кори, оммо э гъэжгъуйме деригьо гьемме се-чор картуьшкеи. Ишмуш се одоминит. Гьерсееси хурдитге, екиш эз ишму суьрои нибу. Биейт ме эришму е хубе меслэхьэт нуьм. Имогьой шеви, вэхд хисиреш эдее бире. Дегердит хисит гьерсееси, гьерки эз ишму хубе, раче хов вини, у хурдени картуьшкегьоре. У семе суьрои бу.

Овчигьо рази бисдоруьт. Дегешдуьт эй хисире. Чупониш дегешд экин энугьо. Себэхь бисдо, овчигьо хэбер бисдоруьт. Хэбер бисдо чупониш. Чупон пурьси:

— Гуит гьери, ки чуь хов дириге?

Е овчи мигую:

— Ме шову э хов Шейх-Ал-Ислам биребируьм. Томом чор киной-мере вадабуррабируьт маллагьо, ахундгьо, гьозигьо, сендгьо. Мерё э дервозей эн султаниш келе хуьурмет бу. Томом жэгмет э гофме белли бу. Ини ховме.

— Хов туь эз расдиш хубе хови. Гьери ебо виним хов хьэрмэхьи-гешму чуьтамиге,— мугу чупон.

Овчийге мугую:

— Ме шову э хов шогь Иран бируьм. Э расдилойме везир, э чепилойме векил нуьшдебу. Томом хэлгь гьемме эдембу э ме сер зере. Мере войсдегоре э дор гьишдембируьм кешире, мере воисдегоре мирэхэс гьишдембируьм сохде. Гьэлечейме е керпич суьрх, е керпич жовогьил бу. Тэхдме томом эз бурлиант бу. Тожме эз гьош, ягьут, изуьмруьд, алмаз бу. Ини ховме.

Чупон мигую:

— Хов туь эз хов хьэрмэхьтуь хубтеи, гьери виним хьэрмэхьи-гешму чуьжире хов дириге.

Сеимуьн овчи мигую:

— Дузи, ме игьоре шову э хов диребируьм. Еки эз игьо Шейх-Ал-Ислам биребу, екиге шогь Иран. Ме э у песогьо-пушогьо мундобируьм рафде. Меш эриме вегирде веровурд сохдум ки, еки энигьо Шейх-Ал-Ислами, екиге Шогиь, гьелбет игьо дие оморе и дуь-се картуьшке-ре нихуруьт, ош—бузбоше гьишде. Унегуьре ме вэхишдуьм хурд э гъэжгъу дебугьо картуьшкегьоре.

ГЪЕРЧУЪ ДОРИ, ЭРИТУЪНИ

Э кентуъсту, эз шегьер куьнд, дебу е Гіони—биезен, дедей етимгъо. И Гіони гьеммише э шегьер миомо мивечи лугъэгъой нун, миберд етимгъой хуьшдере мидошд. Э нун вечиреки у мигуфди: «Худо расуно эритуъ, гьерчуъ дори эритуъни!»

Э и Гіони нун вечирембугъо дигъ зигьисдембу е келе Гіошир. Сери ебо и Гіони оmore нун хосде, «Гьерчуъ дори эритуъни» гуфдире, зен эни Гіошире омбар гъэгър оmore, мигуфди:

— Гьем эз ме нун берде, гьемге гуфдирени: «Эритуъни».

Зен Гіошир фикир сохд эри хуьшде:

— Ме и Гіонире ёгъии пуч мисохум. Дуьлме нисе вегирде и гоф энире.

Е руз зен Гіошир э нун сохдеки, э гъэд эн е нун огъу гъэриш сохд дебесд э тону. Эз тону нунгъоре э векендеки Гіони омо диromo, гуфди гене:

— Худо расуно эритуъ, гьерчуъ дори эритуъни.

Зен Гіошир всгирд эз гъэд тебэгъ у огъу дерие нуне до э дес Гіони. Нун лап хубе, раче зерде нун бу. Гіони гене дарафд э хунегъойгеш, шелей хуьшдере пур сохд, офдо э рэхъ эри вогошде э дигъ.

Хэбер эз дуь жогъил дуьм ишмуре. И дуь жогъил эз ов эдембируьт вогошде, еки гьемни кук эн у зен Гіошир, Гіонире огъуе нун дорембугъо бу. Игъо гьеммеруз те пишней э ов мимундуьт, эз пишнеи овло э хуне могошдуйт, мэхъэд хурек пишнеинере хурде миоморуьт мирасируьт э хуне. Оммо имбуруз ов энугъо дир кеши. Гъовой шохъонгум бу, угъо э хуне эдембируьт вогошде, нун пишнеинере нехурдебируьт

Кук эн зен миденишуь мивинуь эз шегьер е Гіони э шелей нуневоз эдее вогошде. Эз хъэрмэхъ хуьшде мигую:

— Мере сэхд гиснеи, эдем эз и Гіони етте нун хосде эри хурде.

Хъэрмэхъ ю мигую:

— Ини шегьер куьнди, е гъэмчил зеримге эз Гіэсбгъо, мирайм мирасим. Сабуьр сохде нисе дануьсде беге туь?

— НэгІ, ме довом доре нисе дануьсденуьм, мере сэхд гиснеи, — жугъоб до кук.

Расируьт э Гіони. Кук гуфди:

— Э холе, мере сэхд гиснеи. Гьисдиге е лугъэ нун ди мере.

Гіони гьелуьсди но шелере э хори, э дуьл хуьшде гуфди:

— И раче кукэ эз и сие нунгъо нидуьм, и хуб буржунде, раче зерде нуне мидуьм.

Вегирд зен Гіошир дорембугъо нуне до кукэ. Кук восло, нимей юре бурри, гуфди эз хъэрмэхъ хуьшде:

— Ги туьш ху!

Хъэрмэхъ ю жугъоб до:

— Ме эри е э гиснеи муьрдеш эз дес Гіони восдоре нун нихурум. Э гофме дениширениге туьш мэху.

Кук е лугъэ нун доно э лэгІэ. Нун эз бугъоз ю рафдемунде, эз кул Гіэсб офдо э хори, тартапил сохд муьрд. Хъэрмэхъ ю гьей сохд Гіэсбе, раси э хуней бебе-дедей кук, гъозие-гъэздере ихдилот сохд. Бебе-дедей кук, жэгІмет оморуйт мегъите эри берде. Зен Гіошир, нуне дире сэгІэт, шинохд ю Гіонире доригъо нуну гуфдире: Увэхди у мугу:

— Вой эриме, хэлефме! Расди гоф энугъу Гіони. Эриме доре бебей ме и огъуре?!

Хубиш — зобуниш э пушой одоми оmore.

АСЛАН ВЕ РАНЖБЕР

Е ранжбер бу. Э зими, э хир кошдеиревоз дуланмиш бирембу. Е руз э хире Гіов дорекі е аслан миёв миведиров. Аслане диренге зэхъ-

лей ранжбер рафд, недануьсд эже пэхьни буге. Аслан дануьсд терси-
рен эн ранжбере, гуфди:

— Эй инсон, метерс. Мере эз туь хьэз оmore, эз жофокешитуй. Биё
ме не туьни хьэрмэхьгьо бошим, меш э туьревоз кор сохум, гьер сал э
сер хэрмон мол эн жофоймуре тен бэхш сохим.

Ранжбер мигую:

— Ме инсон, туь аслан, иму хьэрмэхьи чуйтам кор мисохим? Ме
эз туь митерсуьм.

Аслан мигую:

— Метерс, ме эз дуьли эдее э туьревоз хьэрмэхь биренуьм.

Ранжбер мигую:

— Хуб, бисдорим хьэрмэхь. Ме хиш зеруьм, моле кешируьм, тум
кошдум, дурундум, куфдум. Песг туь чуй мисохи?

Аслан мигую:

— Туь эз сер берде эз дес гьучигьо глов оворде нисе дануьсде. Ме
э сер бере мипоюм, екиреш куьнд оmore нигьилуьм, те мэхьсуьл туь
глов доре варасде нефь. Мэхьсуьлгьой туьре эз нэхир, рэхьгирор,
дуьздонгол гьэреул мисохум. Шев э хунейтуь михиси динж, рэхьэт,
гьич эритуй кор сохдере хунош ниёв. Эз зимигьо-мэхьсуьлгьойтуь, еки
оморенинге, дегь миёв. Эз кор туьш корме омбарте хэйр мидуь.

Ранжбер рази бисдо, сер гирдуьт кор хьэрмэхьшуьре. Ранжбер
оmore-оmore бисдо сэхьиб келе молгьо, девлетгьо. Дусди э глэршуь деш
келе бисдо. Э нуботиревоз э хуней еки э гьуногьлугьигьош рафдуьт.

Е руз э нубот хуьшде аслан э хуней ранжбер э гьуногьлугьий оmo.
Нуьшдуьт, хурдуьт, вегирдуьт.

Аслан мугу:

— Эй хьэрмэхь, туь эзме терсирембири, имогьой дирири хьэрмэ-
хьи имуре. Эз у косиби э и ворлуье руз расири. Имогьой чуйтам оmore
эритуй, хьэрмэхь?

Ранжбер мигую:

— Омбор хуб, согьбоши хьэрмэхь. Гьеме коргьой туь хуби, етте
сифет туь э сифет сег ухшеше зере.

Аслане лап гьэьгьр оmore, мугу:

— Эй инсон, кеш шимшиле, зе эз гердене! Ме эдее гуфдиренуьм
сох и коре!

Ранжбер мигую:

— Туь хьэрмэхьмени, десме нирав шимшиле эри эз туь зере.

— Туь хосиет мере дануьсдени. Дуьм тик бирé мэхьэл ме э туь
гоф нисохум, эгенер туь эз ме е шимшил незериге гьейсэг!эт дуьм ме-
ре эзир кефелме миденуьм, туьре мифуберуьм,— гуфди Аслан.

Ранжбер терси, чорей ю небисдо кеши шимшиле зе эз герден ас-
лан. Аслан яралуй, хун тигьий бире-бире вадарафд эз хуней ранжбер.
Аслан э зугьуневоз лисире-лисире лербере хос сохд, муиш оmo э сер
лербе, гуйге гьич шимшил нерасирере хуно. Увэхди у оmo э хуней хьэр-
мэхь хуьшде, пурси:

— Гьери оф эз коминжо зеребириге туь шимшиле?

Ранжбер гешд жиге лербере не офд.

Аслан мугу:

— Эй инсон, фегьм сохди лербе чуйтам хос биреге. Хос мибу ярай
эн шимшил, оммо хос нибу ярай эн зугьун. Чуйн мени игиде падшогье
туь э сурет сег норенге, дие у лербейме хос биренигьо лербе нисди. Те
имбуруз ме э туьревоз хьэрмэхь бируьм, эз имбурузевоз дуьшмеюм.

БУЬЛУЬЛ ВЕ ГЬИЛОГЬ

Буьлбуьл нуьшдебуй э сер суьмбуьл эдембу раче гьовогьо хунде.

Гьилогьиш оmo нуьшд э сер е гьовогьдор.

Гьилогь мугу:

— Эй хэре буылбуыл, туьре глэйб нисе оmore э пушойме ведироморени э и хэре сестуьревоз и хэре мэглингийтуьре хундени? Туь гьич утанмиш, хьэл-глов бирени?

Буылбуыл мугую:

— Хок вараво э сертуь! Эз сесе инсонгьо хьэз сохденуьт, мере э гьэфесгьой суьрхи дошденуьт, э пушойме хуб-хубе хурекгьо декирденуьт, гушдмере глэселс хуно хурденуьт. Вой гердо эри чунтуьни хэр, сестуьш, туьре хуно хэри, гушдтуьш, гушд сег нен хэре хуно, хьэруьми. Туьре инсонгьо диренге, эри хьэзиш зерени куьше. Вой эри сер буылбуыл гердо эри чун туьни хэргьош руьхшенди биренге!

Гьилогь, гьэгьр оmore юре, мугую:

— Гьечуниге кеш бурайм э шериглэт, эки келей эгьуьлмендгьой шериглэтсохгьо. Игьрол имуш бугу ужире: сес эн гьерки усол ведиромо, е чум юре векенди.

Буылбуыл рази бисдо. Рафдуьт, расд оmoreуьт э е хуг. Хуг сохд шериглэт энугьоре. Э шериглэт хугевоз гьобул бисдо сес гьилогь. Е чум буылбуьле векендуьт. Буьбуьл омо нуьшд э сер ю суьфде мэглин хундембугьо суьмбуьл. Гьилогьши омо нуьшд гье э сер энугьовогьдор, диренге буылбуыл эдее гирисде, мугу:

— Эй буылбуьл, возирем э туьревоз, бердем туьре, дие эричуб гирисде? Эри чум гирисде?

Буылбуыл жугьоб мидуь:

— Ой бедглэсуьле, хэре гьилогь! Беге ме эри чум гирисденуьм? Ме эри энугьу руже эдее гирисденуьм, шериглэт мере хуг сохди гуьфдире.

ИХДИЛОТ ШОМОИЛ ДЕРБЕНДИ

Менешир-Огьо—келе глошир эн Дербенд эри келен кук хуьше е ойтунлуье глэруьси сохди. Хундегую дарафди э шегьер, огол зери тонишгьо-билуьшгьой Менешир-Огьоре, одомигьо-миросгьой юре, э богьгьо, ветэгьзгьой ю кор сохденуьтгьо косибгьо-кусубгьореш. Э список эн хундегую Шомоилиш вебири. Шомоилеш огол мизенуьт э глэруьси. Шохьонгум торки, Шомоил эз богь-вогьшденки, глэруьс ю мигую:

— Туьре, бебе, имишев э хуней Менешир-Огьо э глэруьси огол зери!

Дие дир мибу'гуьфдире Шомоил сер-тен хуьшдере дегиш несохде, гье э у парталгьой кориревоз гьиншдени рафде э глэруьсихуне. Шомоил оморени поисдени э домой дер, оммо екиш теклиф сохдегор нисе бире уре. Менешир-Огьош нуьшдеху э раче-берачей дер, эз дер дироморегоре, эз сер-тен обурлуье одомире мигьинд серпоире э ён хуьше жиге доре, косиб-кусубе мигьинд э у дерегьо-песогьо берде жиге доре.

Менешир-Огьо мивинуь э домой дер е гловлол, жундур поисди. У мигую эз серпон:

— Туь мунош, у хьомболе бер э глэрей эн косибгьо жиге сох, нуьшун!

Серпон эз гьул Шомоил гирде, берде нушундени э глэрей косибкусуб.

Суьфре э пушо лов сохде оморени. Э пушой вегирлуье гьуногьгьоглоширгьо оморени глош, егьни, коньяк э гьер жире дезгогьевоз. Э пушой косиб-кусуб нен Шомоил эз сегдон, дуруп не эрэгьни бэгьэй дие гьичиш нисе оmore.

Имишев глэруьси лов бирени. Глэруьси дуь шев, дуь руз бу.-Сибхьомуьниш-хундегую огол зеренуьт Шомоиле. Шомоил эз богь-вогьшденге, глэруьс ю гуьфдирени:

— Туьре имишевиш э хуней Менешир-Огьо э глэруьси огол зери.

Шомоил эз шовуне кор эй хуышде фегъм эгъуыл вегирдсбу. И дес эз богъ оморемунде, мирав ебо э хьомум, хуб беле испогъи сер-тен хуышдере мишуру. мивъ э хуне, мивегируъ эз сундугъ тозе парталгъой хуышдере. Мокуну тозе мэхъсгъо, чухой мовут, гъобой ластик. Мибесдубъ гъэишсалланме. Мивенуъ килэхъ бухоре. Хуб ним сэгъэт э пушой гузги рушгъо-бигъгъой хуышдере, шуне зере, тимор мисоху, хуышдере хуб э порядке миэру, песеде мивъ э гъэрусьсыхуне.

Шомоил геймиш-гейдурмиш эз дер дироморемунде, Менсшир-Огъо гъе усэгъэт дес никешуъ, мигую:

— Огъ, лелей Шомоил, туъ хош оморей! Гирор, ебо пуыш экиму!

Гьеммеэки э иловле доренуът хуышдере, эри Шомоил хуб жиге сохденуът э гъэрей глоширгъо, хуърметлуе гъуногъгъо.

Суьфре вокурде оморенки, э пушо норенуът ченд жире хурекгъо, ченд жире дезогъгъо. Гьемме дес кеширенуът э сер суьфре, оммо Шомоил гъич десеш нисе жумунде. Э ён ю нуышдегоргъо гьерки эз ело мигуют, теклиф мисохут Шомоиле:

— Веги ху, лелей Шомоил! Эйчуъ дениширей поисде?!

Шомоил гъич гоф нисе сохде. Нуышди сэхъиб гъэрусьиш — Менсшир-Огъо. Уш, теклиф сохде, мигую э Шомоил:

— Вегирде чи нэхури, лелей Шомоил? Ху гъилгъой туъ муно!

Шомоил мигируъ эз чухой хуышде, куьнд миэру эз бушгъоб егъни, мигую:

— Э туьревози, чухо, э туьревози гъобо. Э туьревози килэхъ, э туьревози мэхъсгъо! Эришму оворди и глошгъо-егънигъоре. Дие эки дениширейт, вегирит хурит дие!

Э гъэрусьсыхуне дебирегоргъо гьемме мэхътел мимунуът. Э ён Шомоил нуышдегоргъо мигуют эзу:

— Э лелей Шомоил, э угъоревоз нисди, э туьревози.

Шомоил жуьгъоб мидуъ:

— Нэгъ, э меревоз нисди. Э меревоз мибисдоге, ме диш гъе и Шомоил бируъм. Ди ме «хьомбол» Шомоил, имбуруз «лелей» Шомоил мибисдорум. Мере диш хурмет гирдегоргъо, теклиф сохдегоргъо мибисдоруът. Имишев ишму мере э хотур эн и парталгъо эдейте хуърмет сохденит, бедхъисобгъо! Жэгъмете огол зерейт овордейт, глоширгъоре э келе куьнж нушундейт, глош-егъни доренит. Э' уло поит, ме эдее рафденуъм. Ижире гъэрусьишму мере гьерек нисди!

ОВЧИ ВЕ БУЪЛБУЪЛ

Э е шегъер е овчи дебу. И овчи эз ов хуышде гъич буш нивогошд, чуьнки дес ю омбар гъэлеж бу. У гьеммише эз ов вогошде, зере овгъоре э сер жэгъэржугъ хуышде дуллу мисохд мидиромо э шегъер. Э гъэрей жэгъмет шегъериш уре келе хуърмет бу.

Е руз и овчи э ов вадарафд, э ов энугъичиш неофдо. Омбар мэхътел мунд. Э дуьлхуышде фикир сохд: «Ме имбуруз тигъи вогошдумге эриме келе хуърдини, эз ме гьеммише ов зеренуъмгъо сархъэд гирорум, э удоте бурам, ов зенуъм, дие тигъи невогордум, ненге эриме номуси.

Овчи гирошд эз серхъэдгъо, мирав миденишуъ мивинуъ э е зими е раче буьлбуьл, э сер суьмбуьл нуышди, эдее раче мэгънигъо хунде. Тик гирд туьфенг хуышдере, гъэлеж гирд эри зере. Буьлбуьл вини овчире, гъе усэгъэт шинохд, чуьнки и буьлбуьл э куьгъне серхъэдгъой эни овчи омбар дуланмиш бирембу. Дануьсд, ки туьфенг эни буш нирав. Буьлбуьл сэхд терси, гуьфди:

— Дие имогъой эхир мени.

Буьлбуьл раче мэгънигъой хуышдере бурре, э заруьнжесе сесевоз мугу:

— Эй овчи, чуъ хэёл дери э дуьлтуъ?

Овчи, жуьгъоб доре, мугу

— Туьре зере хэёли мере!

Буьлбуьл, минет сохде, мугу:

— Ме дануьдснуйьм дестуь омбар гъэлежи, эз серхъэдгьойтуь ви-
рихдем оморе инжо. Жендекме с чуйьклелеи, эз гунилейтуь с энгуьшд
бирени э жендекме сула миофдону, гушдме не э ловтуь мирасуь, не э
дендуйтуь, мере мезе э ме езугъ биьвгу туьре. Бигьил мере э сер гуьл-
гьо-суьмбуьлгьо нуьшде, хунде, дуйьл инсонгьоре шор сохде.

Овчи мугу:

— Э буьлбуьл, гофгьойтуь хубе гофгьои, оммо дануьсде бош, ки
ме туьре эри хурдейме нисе зеренуьм. Ме гьёммише пур вогошденуьм
э шегьер, ме имбуруз тигьи вогошдумге эриме хуьрдини, биьбурини...

Увэхди буьлбуьл мугу:

— Эй овчи, гьечубуге сабуьр сох э туь се эгъуьл вомухум, песеде
воисдге туьре зе мере.

Овчи мугу:

— Гу гьери винуьм, буьлбуьл!

Буьлбуьл мугу:

— Эвели гофме ини: эгъуьлтуь неветовугьо гофе бовор месох.
Дуйьмуьн: гьер коре месох, сохдиге пешму мебош. Сеинмуьн: э дестуь
нерасуьгьо жиге дес мекеш.

Овчи шиниренге и гофгьоре, чохмох туфенге нушунд э жигей ю.
Уре хош омо эз гуьзеле эгъуьлтгьой эн буьлбуьл. У мугу:

— Бэхшируьм э туь жун туьре!

Буьлбуьл гье усэгъэт варафде нушд э луьгей эн е гъуьндуьре дор,
песеде гуьфди:

— Эй инсон, хуб фурмундум ме туьре! Мере дерд муьрдейме не-
гирдебу. Э шуьгъэм ме, э гъэриш пуьфдедиме е жовогьилет дери, ченд
е хоей гъоз. Тенги сохдембириуьм у жовогьил э дес чуьнтуьни инсоф-
суьз миофдону гуьфдире. Хьофд падшогьгьо гьимет энуре доре варасде
недануьсди.

Овчи гене туфенге гьово гирд, сер гирд эри гъэлеж гирде, оммо
сес буьлбуьл оморембугеш, дие ю веде небу эз гъэрелугъ сигъэ савзе
велггьой эн дор. Овчи но туфенге э хори, варафд э дор, хэйли варафд,
гирде недануьсд буьлбуьле. Э сер назуке луьгей дор э варафдеки, бир-
ден луьгей дор хуьрд бисдо, овчи э серкелле офдо раси э хори. Овчи
эдембу ноле зере, э хьэлот муьрде бу. Овчи, буьлбуьле огол зере мугу:

— Омон, жон буьлбуьл, эриме е чоре!

Буьлбуьл оморе, нуьшде э ён яралуье овчи, мугу:

— Овчи, эри гьёмме дердгьой гуьлом дерму гьисди, эри туь нэгI.

Овчи мэхьтел мунде, пуьрсн:

— Эйчуь эхи?

— Э, туь се эгъуьл вомухдебуьруьм, оммо скиреш негирди. Эвели
эгъуьл бу: муьвэх туь неветовугьо коре бовор месох. Ме е дон гендуь-
ме э гужевоз фуьберденуьм, туь чуьтам бовор сохди е тикей жовогьилет,
уш ченд е хоей гъоз, эз бугъозме гирошд, э пуьфдедиме диromo гуьфди-
ре. Дуйьмуьн э туь гуьфдиребириуьм: с коре месох, сохдиге пешму мебош.
Туь жун мере э ме бэхширебири, оммо нум жовогьилет гирденге, пешму
бисдори. Ссимуьн эгъул бу: э дестуь нерасуьгьо жиге дес мекеш. Ме
э сер назуке суьмбуьлгьо, э бешгей гъуьндуьре доргьо нуьшденуьм, туь
чуьтам эгъуьл сохди веромори э келлей дор эри мере гирде? НэгI, ме
э туь кумеги сохде нидануьм, эгъуьлсуьзе овчи. Эри гьёмме дердгьой
гуьлом дерму гьисди, эритуь нэгI! Жигейтуь гье инжои...

СОЛДАТ ВЕ ПАДШОГЪ

Е солдат бисденж сал падшогье гъуьллуьгъ сохдебу. Вэгъдой гъуьл-
луьгъ зну томом биренге, когъоз доруьт уре эри э хуне рафде. Ведиро-
мореву, эз шегьер е-дуь верс рэхьнш рафдебу. Бирден поисд, фикир

сохд эри хуышде: «Хуб, ме имогьой миём э хуне, э кентуысту, дигьыгьо, хэбер вегирде, мипуърсуыт эз ме: «Туй бисденж сал падшогье гьуылугь сохдей, падшогь чьужире одоми бу?» Ме вогордум ебо руй падшогье винуым.»

Вогошд песово. Омо раси э пушой гьэлечей падшогь. Жоллодгьой падшогь пиш сохдуыт солдате, негышдуыт оmore. Падшогь эз пенжере миденишуь мивинуь, жоллодгьой ю е куыгьне солдате се гиле пиш сохдуыт, чоримуьн гиле э гьэдотиревоз биё зере биёв. Солдат юш хуб дануьсдени и гьэдоте. Оммо солдате чоримуьн гилеш оmore хэёли.

«НэгI, и солдате е дерд ю небире,— мугу падшогь э дуьл хуышде, чоримуьн гилеш ниёв. Гьэдоте юш дануьсдени мизенуытгьоре. Зу э сер жоллодгьо хэбер фуърсуым, дегьилуыт уре».

Падшогь хэбер фуърсо, солдат диромо, сер зе э падшогь. Падшогь пуърси эзу дилег юре. Солдат жугьоб до:

— Огьойме падшогь, ме эз дуре жигегьоюм, 25 сал гьуылугь сохдем, имогьой биё вогордум э хуне. Дигьыгьо эз ме мипуърсуыт эхи туй чьужире одоминиге. Руйтуьре эй дуре оmoreм.

Падшогь мигую эз солдат.

— Руймере эри дуре гьовои нисди. Эз туй се гоф хэбер мивегируым, дануьсдиге эз ме бэхш гьобул мисохи, недануьсдиге 25 салгеш гьуылугь мисохи эрне.

Солдат рази бисдо.

Падшогь пуърси эз солдат:

— Эз и сёр гьуылом те у сер гьуылом чендгьэдер рэхь дери?

Солдат жугьоб до:

— Дуз дуваздэгь сэгIэт рэхь дери. Себахьмунде чышме ведироморени эз биней дерёгь, шохьонгум дарафдени э песой догь.

Падшогь гене пуърси:

— Эз хори те асму чендгьэдер рэхь дери?

Солдат жугьоб до:

— У диеш куьнди, падшогь. Унжо, гьовол-зурнов зере вежесденге, шэгIмелегьо дегесундеге, иму инжо сесе шиниреним, товушеш диреним. Падшогь сеимуьнбош пуърси:

— Эз и гьуылом те у муьрдэгьо рафденигьо гьуылом чендгьэдер рэхь дери?

Солдат жугьоб до:

— Элле, падшогь, у омбар дури. И 70 миллион келебебегьойму муьрдэгьо рафдетгьо те имуьнош эз угьо е тел-телеграмма неемори. У лап дури.

Падшогь хэндусд ве мугу эз жоллодгьо:

— Берит и солдате э филон гьээземет дешенит. Хурде-вегирдей юре дит те ме огол зере.

Солдате бердуыт дешендуыт. Падшогь гьышд огол зере оворде кешуыше. Пуърси и се гофе эз кешуыш. Кешуыш жугьоб доре недануьсд. Падшогь гуфди эз кешуыш:

— Э 10 руз мидани-мидани жугьобе, недануьсдиге миё куышде биёй.

Кешуыш бердуыт дешендуыт э гьээземет.

Солдат «руз эхэйрбу» до кешуыше, пуърси эричү дешендиге юре э гьээземет. Кешуыш эжигей хуб жугьоб доре, пое зе э хори, нифри сохд солдате.

Себэхьимуьн падшогь огол зе рабиреш. Эзиш пуърси се гофе. Иш жуьоб доре недануьсд. Рабире нуьгь руз муьгьлет до эри жугьобе вогордунде, дешенд э гьээземет. Раби, эжигей «хош оmore» солдате вогордунде, нифри сохд солдате.

Падшогь огол зе моллареш. Уш недануьсд вогордунде жугьоб эн се гофе. Уреш нуьгь руз муьгьлет доре, дешенд э гьээземет. Солдат хош оmore сохд молларе пуърси эричү дешендиге уре э гьээземет.

— Эй солдат,— жугьоб до Молла,— с гофгьо падшогь эз ме хэбер вегирди, гьич е инсониш жугьоб доре нидануь. Овурди дешенди мере хэтосуьз, Гювунсуьз.

Солдат пурьси чуй хэбер вегирдиге. Молла гуфди се гоф падшо-
гье.

Солдат гуфди:

— Угьоре ме дануьсденуьм.

Кешуьш шинире мунде эз лэгIэй солдат «угьоре ме дануьсденуьм»
гуфдире, бирден вэхуьшд гирд дес солдате, гуфди:

— Гьерчуй туьре воисд мидуьм, гу и се гофе эриме!

Рабиш омо дес солдате гирд уш гуфди:

— Туьре чуй воисдениге мидуьм, гу эриме!

Нифригьой энугьо э дуьл солдат демундет. Солдат мугу эз кешуьш:
— Эриме е энугуьшдери микуй, э сер ю се мисгьол бриллиант вери,
песе мигуьм эритуь.

Эз раби гуфди:

— Эриме е энугуьшдери микуй, е мисгьол алмаз вери, pese ми-
гуьм эритуь.

Молла гуфди:

— Солдат эримеш гу дие!

← Эри туьш мигуьм, эгенер эриме е энугуьшдери нуьгьреи куф-
диге.

Кешуьш гьисд-нисд хуьшдере фурухде, солдат гуфдире энугуьшде-
рире бегьем сохд. Раби нимей мол-девлет хуьшдере фурухд, бегьем
сохд энугуьшдери эри солдат. Моллаш се монет пул до е энугуьшдери
нуьгьреи восдо. Гьерсешу энугуьшдеригьоре овурдуьт доруьт э солдат.
Солдат эри падшогь чуйтам гуфдиребуге, эри энигьош гьечу гуфди.

Падшогь огол зе овурд гьер чор дуьсдогьэ. Дуьндурмиш сохд
кешуьше, рабире, молларе жиро-жиро. Гьерсешу жугьоб доруьт.

Падшогь гуфди:

— Дие ишму мирэхэс!

Песе у, солдате огол зере, мугу:

— Эй солдат! Туь бисденж сал гьуьллуьгь сохдей, туь нисе да-
нуьсде бегем э шеригIэт меревоз руьшве хурде гIэмел нисе оморени-
гьоре?

Солдат, жугьоб доре, мугу:

— Дануьсденуьм, оммо меки руьшве нэхурдем.

— Дие чуйтам дануьсдуьт угьо и се гофе.

Солдат мугу:

— Сер кешуьше гье эз биней бугьоз ю буррам. Эн рабире нимей
жун юре буррам, э моллареш е той гуш юре гIэнж гирдем.

— Чуйтам эхи?— пурьси падшогь.

Солдат но гьерсе энугуьшдеригьоре э. пушой падшогь. Э гьэземет
биригьо ихдилотгьоре сохд эрию, pese мугу:

— Э лербешу гуьре, мелхэм венорем. Ме руьшве нэхурдем.

— Баракаллогь туьре солдат, мугу падшогь,— и энугуьшдеригьо э
сохде кор туь миверзуьт. Бура э дигь ишму, гуки падшогьге дирем, ижи-
ре падшогьи.

ЭГЪУЬЛ ВЕ МОЗОЛ

Эгъуьл ве мозол эеки э хуьжет дарафдебириуьт, мозол мугу:

— Ме зурбоюм.

→ НэгI,— мугу эгъуьл,— ме зурбоюм!

Эхирде мозол мугу:

— Гьечи иму гьич ниданий комнинму зурбоимге. Зурбои мере ме
э туь мибурмунум!

Э и гофгьоревоз угьо эз еки журу бисдоруьт.

Хэбер эз ки дуьм ишмуре, хэбер эз гьутури кечел. И кечел бу

нуькер эн хуней падшогь. Э руз ю дуь гьозор гьопоз мирасиге эз сер эни кечел, гене кем бу. Мозол э дуьл хуьшде мугу: Ме э и кечел мида-рам, и кечеле мозолуь мисохум.

Мозол дарафд э кечел. Имбуруз э кечел гьопоз кем раси. Себэхьимуьн гьич нераси. Персебэхьимуьн падшогь ведиромо э болхун, кечел вохурд э чум ю. Езугь омо юре э кечел. Огол зе кечеле мугу:

— Ме дануьсденуьм фэгьир э сер туь э рузю дуь гьозор гьопоз расиреире, туь эдее муьрде-демунде э зир гьопоз. Ме туьре эз Глов овордеи, говдуре жару зерей мирэхэс сохденуьм, Эз имбурузевоз хокоруй болхуне жару зе.

Се мегь хэйли кор кечел сук бисдо. Се мегьнге бэгьдо падшогь гене миведи́ров мпою э болхун. Гене э чум ю кечел мивохуру. Огол мизенуь гене кечеле мигую:

— Эз болхуне жару зере кемер туь эдее хуьрд бире фэгьир. Эз имбурузевоз ме туьре деберденинуьм э гьэриш хьэремме ве норенинуьм э нуькери. Кортуь екемигеш уьнгуьл мибу.

Гене мигирору се мегь. Падшогь миденишуь мивинуь эз стулгьо доноре-вегирде эзир оморегор-рафдегор кечел эдее муьрде. Падшогь мигую э дуьл хуьшде: «Биё ме кечеле эй хунде фуьрсуьм».

Кечеле минуь эри хунде. Кечел дуь сал-михуну, песеде падшогь мидуь мифуьрсуь кечеле эй хоньети сохде э дигь-Гьосум. Песеде кечеле минуь начальник эн дигь-Гьосум. Эзунбэгьдойге кечеле миёру э Дербенд, мисоху гьэлебегн. Гьо-гьо, эхирде кечел миёв мибу меслэхьэтчи эн падшогь.

Е руз падшогь мугу эз кечел не эз векил-везир хуьшде:

— Эз пишнеи бэгьдо диройт, мере э ишмуре́воз гьуллугьн.

Кечеле имогьой жирое хуней юни, жирое тарантас юни. Кечел мирав хурек хуьшдере михуру э олхоннире́воз, менуьшуь э тарантас хуьшде, миёв э хуней падшогь. Векил не везир эз кечел зуте оморе-бируьт. Э лэглэшу и меслэхьэт дебу:

— У кечелле нисди и, гьер руз эз сер ю дуь гьозор гьопоз расирембугьо. Имогьой улле эз имуш келе бири. Чин ю эз чин иму звери. Иму биё е кор сохим, падшогье гьэгьр биёв эз кечел, чин энуре зофру соху. Вомухим уре эз сер падшогь гьопоз зенуь, увэхди падшогь дуьл-хуьрд мибу эз кечел, уре эз чин ю мивенгенуь

И гофгьо э лэглэй векил не везир дерики кечел омо диромо, мигую:

— Э жун ишму, векил-везир, падшогь дироморемунде эз сер ю е гьопоз зеренинуьм.

Векил не везир э дуьл ишу гуфдируьт: «Имуреш гье*ужире кор воисдембуки».

Падшогь дироморемунде, кечел эз житей хуьшде мивэхизуь, е доне гьопоз мизенуь эз сер падшогь, тож падшогь миофдону э хори. Эз тож е мар миёв миведи́ров.

Падшогь мигую:

— Меслэхьэтчиге мере эз уьлуьм хилос сохди. Эз хотур эни кор духдермере нишонлемиш сохит эри эну.

Векил не везир омбар мэхьтел мунде гуфдируьт:

— Имуре воисде́мбу падшогь чин энуре зофру соху, имогьой диеш звер сохди. Домор падшогьш бири.

Э и коревоз межлуьс энигьо имбуруз лов бисдо.

Эз е ченд рузиге бэгьдо, падшогь эз кечел не векил-везир мугую:

— Эз пишнеи бэгьдо биёйт инжо, мере э ишмуре́воз гофи.

Векил не везир падшогь гене эз кечел зуте миёвт. Гене меслэхьэт мисохут, мугуют:

— Биё и дес кечеле вомухим, падшогь э сер тэхд нуьшденге эз кемер ю е лекет зенуь, эз сер тэхд пертово дуь. Увэхди падшогье гьэгьр миёв, чин эн кечеле менгенуь.

Гоф э лэглэй энигьо дери, кечел миёв миведи́ров ве мигую:

— Падшоґь дироморемунде эдее эз кемер падшоґь лскет зеренуым.

Кечел и гофе гуфдиренге векил э везир миденишуь, везир э векил, падшоґьиш миёв мидиров, мигирору минуьшуь э сер тэхд хуьшде, кечел миёвхизуь эз жигей хуьшде, е лекет мизенуь эз кемер падшоґь, падшоґье кунболоґово эз сер тэхд мивенгенуь. Ивэхд э зерверсер тэхд падшоґь вебубго гьит серегьови гьелуьсди хуьрд мибу миофдону. Увэхди падшоґь мигую:

— Зубошит, э хотур эни кор г'Эруьси эн меслэхьэтчиме нен духдермере нуьшунит, у мерс дуьимуьн караз эз уьлуьм хилос сохди.

Минуьшунуьт г'Эруси эри кечел. У руз эдее г'Эруьсе овурде гуфди, ре э ёр кечел миёв мидиров пушотейне рузгьой ю. Мигую:

— Ме у кечелле нисдуьм беге, эзир гьопозгьо муьрде демундебирумьго.

Бошереичгьо мидаравт экин духдер падшоґь, мигуютки, шуьвер туь вежесде-вежесде ижире гофгьо гуфдире.

Духдер мигую:

— Ме э у хэр э шуьвер нисе рафденуьм!

Мозол миденишуь мивинуь хьол гурунди. Эгьуьлсуьзи хуней кечеле эдее вачарунде. Мозол мирав экин эгьуьл э минет, мигую:

— Эгьуьл бирор, дие имогьой ме э туь муьди биренуьм. Дануьсдуьмки, туь эз ме зервер гьисдигьоре. Дир месох, кечел эдее эз дес рафде, э кешире жофогьойме езугь биёвгу туьре. Ме омбаре зэхьмет кеширем те кечеле э и руз расунде, дир месох бура дара э кечел.

Эгьуьл мирав мидарав э кечел. Эзилойге хэбер мирасуь э падшоґь, ки кор-хьол ижире, духдер э кечел нисе рафде. Падшоґь огол мизенуь миёру кечеле, минуьрсуь, чуь кориге.

Кечел жугьоб мидуь:

— Огьойме падшоґь, туь согь гердош! Дениширенуьм диренуьм астарайме нен духдертуь эдетс эеки женг гирденуьт. Ме гье вешендуьм килэхьэ зерверо астарагьоре эри жейле сохде эз еки. Жейле бисдоруьт. Воисдениге биё э туь бирмунуьм.

Падшоґь мигую эз гьуьллуьгьичгьой хуьшде:

— Дие чуь воисде ишмуре, дие чуь гуфдиренит ишму э и мерд, кечел дуз гуфдире. Дир месохит, г'Эруьсе кебин сохит дит э кечел.

Кечел духдер падшоґье бердени э хуней хуьшде.

* * *

СЕРНОМЕ СТИХИГЬО

Бэгээз Авдалимов	
Мере шенде мера	4
Шимшүүн Сафанов	
Себэхь Октябрь	4
Мигердунум	5
Яков Ильягуев	
Мугъоет бош	5
Беньямин Сафанов	
Унг Аврора	5
Энжэгъ глов чешмеи	6
Бэхд нму гьечу бири	6
Гьер тозе сал	7
Бошит уёгъ (монолог)	8
Зоя Семендуева	
Бош кумек	10
Чуь гьишдей	10
Хъэвесуьруьт Гилядова	
Догъисту	10
Бошим хьэрмэхь	11
Михаил Гаврилов	
Рузгьой гьуьмуьр	11
Дуь э сер еки	11
Яшор Мошняхов	
Пешмуни	11
Нисд гумон	12
Борис Ханукаев	
Хушбэхдлудь	12
Вэхд	12
Лазарь Амиров	
Эри чуьнтойгьойме	12
Гуьльгьой улкейме	13
Мозол зиндегуни	13
Согъбоши, Уруснет	13
Диренуьм	14

ИХДИЛОТГЬО

Хьизгъил Авшалумов

Мэхсерее новеллагьо э товун Шими Дербенди	16
Гусбенд эри межлуьс	16
Чуьтам Шими э больнисе дегшдебуге	17
Зимилерз	18
Чуьтам Шамире жингир хундебируьтге	20
Шэхьнту	22
Михаил Дадашев	28
Метлеб зиндегуни (пьеса)	28

Хьэнуьх Анисимов

Гэзизе бирор	32
Шори дуьл	34

ОЧЕРКГЬО

Нисон Гилядов

Одомэ э жигей хуьше	38
Гэзизе чигьретгьо	40

Александр Рафаилов

У инжош гьовхобери	44
МэгIэной зиндегуни	47

СТАТЬЯГЬО

Михаил Мататов

Дургунигьой сионисти ве гьэгъи Гилми	50
--	----

Людмила Авшалумова

Иуданизм ве зен тати	53
--------------------------------	----

Рут Якубова

Э товун лексиякей тати	64
----------------------------------	----

ФОЛЬКЛОР

Овосунегьо

Хов эн се овчи	68
Гьерчуь дори эритуьни	69
Аслан ве ранжбер	69
Буьлбуьл ве гьилогь	71
Ихдилот Шомоил Дербенди	71
Овчи ве буьлбуьл	72
Солдат ве падишогь	73
Эгьуьл ве мозол	75

СОВЕТСКАЯ РОДИНА

(Сборник татских писателей)

На татском языке

Составители *Б. Сафанов, М. Дадашев*
Редактор *Х. Авшалумов*
Художник *В. Комаров*
Художественный редактор *В. Логачев*
Технический редактор *С. Рабаданова*
Корректор *А. Семендуев*
ИБ № 763

Сдано в набор 15. 07. 81. Подписано в
печать 29. 12. 81. Формат 70×108¹/₁₆.
Бумага типографская № 2. Гарнитура
«литературная». Печать высокая. Усл. печ.
л. 7,0. Уч.-изд. л. 6,0. Тираж 1000.
Заказ 790. Цена 40 к.

Дагестанское книжное издательство
Государственного комитета Дагестанской
АССР по делам издательств, полиграфии
и книжной торговли.
367025, Махачкала, ул. Маркова, 55.

Типография им. С. М. Кирова
Государственного комитета Дагестанской
АССР по делам издательств,
полиграфии и книжной торговли
367025, Махачкала, ул. Маркова, 51.

40 коп.

СОВЕТСКАЯ РОДИНА
Сборник татарских писателей
На татарском языке